

Društveni i politički ideologemi u hrvatskim čitankama osamdesetih godina 20. stoljeća

Tomašević, Katarina

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:665507>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-23**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Diplomski studij Hrvatskog jezika i književnosti i povijesti

Katarina Tomašević

**Društveni i politički ideologemi u hrvatskim čitankama osamdesetih
godina 20. stoljeća**

Diplomski rad

Mentorica: Izv. prof. dr. sc. Maja Glušac

Sumentorica: Izv. prof. dr. sc. Jadranka Mlikota

Osijek, 2022.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za Hrvatski jezik i književnost

Diplomski studij Hrvatskoga jezika i književnosti i povijesti

Katarina Tomašević

**Društveni i politički ideologemi u hrvatskim čitankama osamdesetih
godina 20. stoljeća**

Diplomski rad

Znanstveno područje humanističkih znanosti, polje filologije, grana kroatistika

Mentorica: Izv. prof. dr. sc. Maja Glušac

Sumentorica: Izv. prof. dr. sc. Jadranka Mlikota

Osijek, 2022.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napisala te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s navođenjem izvora odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasna da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 9. lipnja 2021.

0122223403

Ime i prezime studenta, JMBAG

Sažetak

Razdoblje druge polovice 20. stoljeća označeno je snažnom propagandom na području Jugoslavije. Navedena se propaganda odnosila na promicanje vrijednosti socijalizma i komunizma te tekovina Narodnooslobodilačke borbe kroz sve društvene sfere, pa tako i školstvo. Cilj je partijskoga, komunističkog, vodstva bio indoktrinirati učenički uzrast kroz pionirske i omladinske organizacije, ali i promicati vrijednosti, na kojima je počivala država, kroz udžbeničke tekstove. Unutar višenacionalne države, kakva je bila Jugoslavija, stvarao se problem pitanja jezika i nacije. Iako su, načelno, zajamčena prava i jednakost svih jezika, nacija te religija unutar državnih granica, u praksi se pokazivalo suprotno. Stoga je temeljni cilj ovoga rada istražiti prisutnost ideologema koji su u funkciji promicanja socijalizma, odnosno komunizma, kulta ličnosti, rada te pionirskih i omladinskih organizacija u četirima čitankama namijenjenima višim razredima osnovne škole. Osim kvantitativne analize ideologema prikazat će se njihova primjerenost osnovnoškolskom uzrastu.

Ključne riječi: ideologem, indoktrinacija, propaganda, čitanke za hrvatski jezik, jezična politika u drugoj polovici 20. stoljeća

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Općenito o ideologiji i ideologizmima.....	2
3. Društveni i politički ideologemi u Jugoslaviji	3
3. 1. Južnoslavenska ideja i jugoslavenstvo	4
3. 2. Komunistička partija Jugoslavije i Narodnooslobodilačka borba	6
3. 3. Bratstvo i jedinstvo	10
3. 4. Obnova zemlje i rad.....	15
3. 5. Pionirske organizacije.....	16
3. 6. Omladinske organizacije	18
3. 7. Kult ličnosti Josipa Broza Tita	19
4. Jezična politika u Jugoslaviji.....	19
4. 1. Novosadski dogovor	23
4. 2. Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika	24
4. 3. Hrvatsko proljeće.....	28
5. Školstvo u Jugoslaviji.....	29
6. Društveni i politički ideologemi u hrvatskim čitankama osamdesetih godina 20. stoljeća	30
6. 1. Antoš, Antica, Juraj Bukša. Paleta svih boja (čitanka za peti razred osnovne škole)	31
6. 1. 1. Pismo.....	32
6. 1. 2. Nacionalna zastupljenost autora	33
6. 1. 3. Tematska određenost	35
6. 1. 4. Metodički instrumentarij.....	38
6. 1. 5. Uporaba lingvonima.....	40
6. 1. 6. Zaključno o društvenim i političkim ideologemima u Čitanki 5	41
6. 2. Antoš, Antica, Bukša, Juraj. I sazri sloboda (čitanka za šesti razred osnovne škole)	42
6. 2. 1. Pismo.....	43
6. 2. 2. Nacionalna zastupljenost autora	44
6. 2. 3. Tematska određenost	46
6. 2. 4. Metodički instrumentarij.....	49
6. 2. 5. Uporaba lingvonima.....	51
6. 2. 6. Zaključno o društvenim i političkim ideologemima u Čitanki 6	51
6. 3. Antoš, Antica, Bukša, Juraj. Rasti i cvjetaj (čitanka za sedmi razred osnovne škole)	52
6. 3. 1. Pismo.....	53
6. 3. 2. Nacionalna zastupljenost autora	55
6. 3. 3. Tematska određenost	58

6. 3. 4. Metodički instrumentarij.....	61
6. 3. 5. Uporaba lingvonima.....	63
6. 3. 6. Zaključno o društvenim i političkim ideologemima u Čitanki 7	64
6. 4. Antoš, Antica, Bukša, Juraj. Za novim vidicima (čitanka za osmi razred osnovne škole)	65
6. 4. 1. Pismo.....	66
6. 4. 2. Nacionalna zastupljenost autora	67
6. 4. 3. Tematska određenost	70
6. 4. 4. Metodički instrumentarij.....	74
6. 5. 5. Uporaba lingvonima.....	79
6. 5. 6. Zaključno o društvenim i političkim ideologemima u Čitanki 8	79
7. Zaključak.....	81
8. Popis pokrata	83
9. Popis literature.....	84
10. Izvori	89

1. Uvod

Jezik je često identifikator nacije, tj. predstavlja snažnu vezu govornika s njihovom nacionalnom pripadnošću. S druge strane, osim jezika važan je identifikator određenoga naroda zajednička povijest. Jugoslavija je bila višenacionalna država, a svaka je savezna republika imala već razvijen vlastiti jezik i vlastitu povijest. Kako bi se ojačala jednakost svih naroda te učvrstila povezanost, državni je aparat promovao ideologeme svoje politike. Ideološku je indoktrinaciju trebalo usmjeriti na školstvo – djecu; s jedne strane, kako bi se očuvale ideje na kojima je izgrađena država, ali s druge strane, kako bi se djecu zaštitilo od drugih, protudržavnih utjecaja. Razvoj je određenih ideologema ovisio o trenutku razvoja države, no ipak su naj snažniji ideologemi oni u kojima se slavi Narodnooslobodilačka borba, kult ličnosti Josipa Broza Tita, Partija, rad i radništvo te pionirske i omladinske organizacije. Uporaba se navedenih ideologema osobito ističe u tekstovima čitanaka hrvatskoga jezika što je i cilj istraživanja u ovom radu.

Osim izgradnje zajedničke povijesti, problem je u višenacionalnoj državi predstavljao jezik. Jugoslavija je bila višenacionalna država, a svaka je savezna država imala već razvijen jezik koji je nakon ujedinjenja saveznih republika trebao imati ustavom zajamčenu ravnopravnost. Najveći se broj govornika odnosio na govornike hrvatskoga i srpskoga jezika, koji imaju visoku komunikacijsku razumljivost, ali na povijesno-jezičnoj, sintaktičkoj, leksičkoj i fonološkoj razini riječ je o posve različitim jezicima. Ideje o jednakosti srpskoga i hrvatskoga jezika na kojim je počivala jugoslavenska jezična politika javljaju se još tijekom 19. stoljeća, ali naj snažniji zamah dobivaju nakon Drugog svjetskog rata. Nastavlja se s unitarističkom jezičnom politikom, tj. podređivanju hrvatskoga jezika srpskome, kao prevladavajućom jezičnom politikom i većega dijela prve polovice 20. stoljeća. Navedeno se najviše ogledalo u uporabi lingvonima hrvatskosrpski/srpskohrvatski jezik. Kako bi se dobio uvid u položaj hrvatskoga jezika tijekom druge polovice 20. stoljeća, analizi društvenih i političkih ideologema u čitankama hrvatskoga jezika prethodit će pregled društvenih i političkih zbivanja od stvaranja Druge Jugoslavije do početka 80-ih godina koja su izravno utjecala na položaj hrvatskoga jezika u višenacionalnoj državi.

2. Općenito o ideologiji i ideologizmima

Složenost se pojma ideologija očituje u različitim interpretacijama te pokušajima da se pod tim pojmom jasno obrazloži na što se odnosi (Dijk 2006: 7).¹ Danas se ideologija definira kao „politički ili društveni sustav ideja, vrijednosti i pravila skupina i drugih zajednica, koje imaju funkciju organizirati ili legitimirati djelovanje tih skupina.” (Dijk 2006: 14–15). Izražavanje se ideologije očituje u isticanju simbola, običajima, tekstu te drugim društvenim i kulturnim navikama ponašanja (Dijk 2006: 46).

Socijalistička se ideologija razvija tijekom 19. st., a odnosi se na proklamiranje raznih instrumenata društvene kontrole privatnoga vlasništva određene skupine te na raspodjelu dohotka (Ravlić 2003: 145).² Kao vodeće osobe razvoja takve ideologije ističu se Karl Marx i Friedrich Engels koji u svom Komunističkom manifestu razvijaju pojam znanstvenog socijalizma prema kojemu se dokazuje „neizbježnost pobjede radničke klase i uspostave društva u kojemu su sredstva za proizvodnju u vlasništvu zajednice.” (Ravlić 2003: 44).

U suvremeno se doba često izjednačavaju pojmovi marksizam, socijalizam i komunizam. Kako navodi Ravlić (2003: 144), Marx i Engels pod pojmom komunizam mislili su na oznaku besklasnog društva, a pod pojmom socijalizam definirali su prijelaznu fazu do takvoga društvenog uređena. Sredinom 19. st. komunizam se shvaćao kao skupina „radikalnih socijalističkih ideja i pokreta, koji revolucijom nastoje ostvariti potpuni preobrat društva.” (Ravlić 2003: 144).

Pojam se marksizam odnosi na teorije, ideje i političke programe koje su u svome radu oblikovali Karl Marx te Friedrich Engels (Mesarić 2011: 27).³ Marksizam bi se, s političkoga stajališta, mogao definirati kao „shvaćanje o klasnoj borbi kao pokretaču povijesti” čiji je krajnji cilj stvaranje besklasnog društva, tj. komunizma.⁴

¹ Pozivajući se na klasičnu tradiciju definiranja pojma ideologija, Dijk (2006: 13) navodi kako se pod pojmom ideologije misli na skupinu lažnih uvjerenja te kako ideologije „skrivaju stvarne društvene odnose i služe zavaravanju drugih. Prema istome shvaćanju „ideologije pretpostavljaju da su definicije i istinitosti i lažnosti u službi društvenog i političkog” (Dijk 2006: 13). S druge strane, pozivajući se Marxa i Engelsa, isti autor navodi kako su se „ideologije definirale kao vladajuće ideje određenoga doba” (Dijk 2006: 13).

² Kada je riječ o diferencijaciji tipova socijalizma, Ravlić (2003: 150) unutar boljševičkog socijalizma (boljševizma ili komunizma) razlikuje i titoizam kao jednu od njegovih inačica. Pri tome titoizam karakterizira politika nesvrstanosti, nezavisna vanjska politika prema SSSR-u te samoupravne odlike tržišnog socijalizma (Ravlić 2003: 152).

³ Tumačenje je marksizma veoma raznoliko. Više o različitim pristupima tumačenju navedenoga pojma vidi u: Mesarić, Milan (2011). *Socijalizam: utopija, zabluda ili realna alternativa kapitalizmu*. Zagreb: Sveučilišna knjižara.

⁴ Marksizam. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=39048> (Pristup ostvaren: 30. 4. 2022.).

Slično kao s definiranjem značenja pojma ideologija, interpretacija ideologema ovisi o području na koje se isti odnosi, ali i o struji koja ga je oblikovala. Car (2017: 191) koristi pojam ideologema kao „neodvojivog elementa ujedinjenog ideološkog horizonta društvene skupine.” Stoga bi se pojam ideologema odnosio na skup riječi ili fraza koje unutar određene ideologije imaju simboličku vrijednost.⁵

3. Društveni i politički ideologemi u Jugoslaviji

Društveni se i politički ideologemi u Jugoslaviji⁶ odnose na one lekseme i fraze kojima se nastojala smanjiti nacionalna razlika unutar države, ali i istaknuti važnost očuvanja iste slaveći pobjedu u Drugome svjetskom ratu. Stoga su se ideologemi unutar Jugoslavije, čija je politika počivala na socijalizmu, a društveno se uređenje očitivalo kao komunizam, odnosili na slavljenje Josipa Broza Tita, Narodnooslobodilačke borbe,⁷ Komunističke partije,⁸ isticanju važnosti pionirske i omladinske organizacije, radništva te promicanju bratstva i jedinstva.⁹

⁵ Ideologem. *Hrvatski jezični portal*. Dostupno: <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (Pristup ostvaren: 30. 4. 2022.).

⁶ Pod pojmom se Jugoslavija misli na socijalističku Jugoslaviju vođenu komunističkim režimom. Takva je Jugoslavija administrativno obuhvaćala šest republika: Sloveniju, Hrvatsku, Srbiju, Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru te Makedoniju i 2 autonomne pokrajine: Vojvodinu i Kosovo. Od svoga ustroja nekoliko je puta mijenjala ime, ali se teritorijalno zadržavala na prethodno spomenutim republikama. Stoga se kao Demokratska Federativna Jugoslavija (DFJ) proglašava 1945., a već iste godine mijenja ime u Federativna Narodna Republika Jugoslavija (FNRJ). Promjenom Ustava 1963. g. mijenja se i ime države u Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ). U daljnjem će se radu koristiti naziv Jugoslavija, a pri tome se misli na teritorijalno jednu državu koja je uslijed promjene državnih akta mijenjala i svoje ime. Ako je spominjanje punoga imena države potrebno za razumijevanje konteksta, puni će naziv države biti spomenut.

⁷ U daljnjem će se tekstu koristiti historiografski, društveno i politički prihvaćena pokrata NOB. Bit će navedena na kraju rada pod naslovom *Popis pokrata uz ostale pokrate koje su upotrebljene u radu*.

⁸ U daljnjem će se tekstu koristiti historiografski, društveno i politički prihvaćena pokrata KP.

⁹ Navedene ideologeme unutar Jugoslavije potvrđuju sljedeći radovi: Bakota, Lidija. (2016). Sociolingvistički pogled na jezik čitanaka u 80-im godinama 20. stoljeća. *Pannoniana: Časopis za humanističke znanosti* 1 (1). Dostupno: <https://hrcaj.srce.hr/clanak/250453#> (Pristup ostvaren: 30. 4. 2022.), Vučetić, Radina. ABC Textbooks and Ideological Indoctrination of Children: "Socialism Tailor-made for Man" or "Child Tailor-made for Socialism?" Dostupno:

<https://books.google.hr/books?id=norhvFG1YicC&pg=PA249&lpg=PA249&dq=ABC%20Textbook%20and%20Ideological%20Indoctrination%20of%20Children%3A%20Socialism%20Tailor-made%20for%20Man%20or%20Child%20Tailor-made%20for%20Socialism%20Childhood%20in%20South%20East%20Europe%3A%20Historical%20Perspectives%20on%20Growing%20Up%20in%20the%2019th%20and%2020th%20Century.&source=bl&ots=XxSNSkuRw7&sig=ACfU3U1y4P--dCVfHpNXUb4881VPLwDMSQ&hl=hr&sa=X&ved=2ahUKEwjlbbovr3AhUTt6QKHAYRA40Q6AF6BAgVEAM&fbclid=IwAR1qPGrPgdi-RgjIZQ5V8bCuboQnyLcsUiq1ig8zjeIfq8o9faQx6iozq68#v=onepage&q&f=false> (Pristup ostvaren: 27. 4. 2022.).

U sljedećim će poglavljima biti opisan tijek razvoja svakog navedenog ideologema.

3. 1. Južnoslavenska ideja i jugoslavenstvo

Prije bilo kakvih daljnjih navoda potrebno je definirati pojmove jugoslavenski i južnoslavenski. Pojam se jugoslavenski odnosi na narode Jugoslavije promatrane sa stajališta jugoslavenske državno-političke zajednice, a pojam se južnoslavenski odnosi na južne Slavene i njihov etnički i politički prostor na kojem su međusobno razvijali kulturu (Korunić 2009: 472). Stoga bi se pojam jugoslavenski odnosio na ukupnost osobina koje pripadaju jugoslavenskim narodima, prije i nakon stvaranje prve zajedničke države koja je obuhvaćala južnoslavenske narode, a koje se prije svega odnose na književnost, kulturu te društveno uređenje uvjetovano političkim i društvenim procesima. S druge strane, pojam južnoslavenski odnosi se na sve Južne Slavene te njihov etnički i politički prostor (Korunić 2009: 485-486).

Jugoslavenska se ideja javlja tek u 19. stoljeću (Korunić 2009: 486), a takva je ideja rezultat pojave nacionalnih ideja oslobođanja od strane prevlasti (Radelić 2006: 21–25). Konkretno, u južnoslavenskim se zemljama temeljila na općeslavenskoj uzajamnosti, tj. na suradnji te jezičnom, kulturnom, nacionalnom i državnom jedinstvu svih južnoslavenskih naroda na temelju predodžbi o njihovoj etničkoj i jezičnoj srodnosti. Nakon Prvoga svjetskoga rata, tj. raspada Austro-Ugarske, formiraju se državno-pravni savezi¹⁰ u čijem su se sastavu nalazili južnoslavenski narodi (Radelić 2006: 21–25). Takva se, južnoslavenska ideja, temeljila na spomenutim razmatranjima o jezičnoj i etničkoj srodnosti južnih Slavena koji bi se ujedinili unutar federativne države temeljene na ravnopravnosti te nastavili daljnji razvoj jugoslavenske nacije (Korunić 2009: 509). Stoga se ne može tvrditi da je ideja o južnoslavenstvu zasnovana tijekom Narodnooslobodilačke borbe (Goldstein 2008: 351–352).¹¹

¹⁰ Pod pojmom državno-pravnih saveza u ovome se kontekstu misli na Državu Slovenaca, Hrvata i Srba, potom Kraljevstvo Slovenaca, Hrvata i Srba, a potom i na Kraljevinu Slovenaca, Hrvata i Srba. U svim je tim državnim tvorevinama zastupljena teza o južnoslavenskom narodu. Navedena je ideja krajem trećeg desetljeća 20. st. i tijekom cijeloga Drugoga svjetskog rata u potpunosti razrađena. Kao krajnji nositelji takve ideje ističu se partizani, kasnije, nakon oformljivanja Druge Jugoslavije, komunisti.

¹¹ Više o razvoju jugoslavenske i južnoslavenske ideje tijekom 19. st. u političkim programima južnoslavenskih naroda, ali i o shvaćaju jugoslavenske i južnoslavenske ideje unutar Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije vidi u: Korunić, Petar (2009). Jugoslavenska/južnoslavenska ideja: sudbina jedne enciklopedijske studije iz 1988. *Scrinia Slavonica* 9. Dostupno: <https://hrcak.srce.hr/clanak/93116>.

Život u državnoj zajednici naroda različitih narodnosti, usprkos širenju ideja o južnoslavenstvu, nije pogodio običnom stanovništvu. Osim teških životnih uvjeta seljaštva te dijela građanstva javljaju se i sve češći nacionalni sukobi. Dubinu nacionalnog raskola između Srba i Hrvata te istovremeno narušavanje ideje o južnoslavenstvu dodatno je obilježio atentat na hrvatske zastupnike u Narodnoj skupštini u Beogradu (20. lipnja 1928.) te atentat na kralja Aleksandra Karađorđevića (9. listopada 1934.). Probleme u agrarnim te ruralnim dijelovima Hrvatske prepoznala je Komunistička partija koja je rješavanje istih isticala u širenju svojega utjecaja (Goldstein 2008: 358–360).

Nakon Drugoga svjetskog rata ideologija se u Jugoslaviji odnosila na propagiranje marksizma te politiku novoga režima. Država je s vremenom poprimala centralistička obilježja, a sve je bilo podređeno državnom vrhu – partiji. Djela nastala u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske¹² smatrana su nepoželjnima. Također, kao nepoželjna označena je dijalektalna književnost, ekspresionistička, nadrealistička te modernistička djela. Ono što je bilo poželjno trebalo se odnositi na narodno, realistično i korisno (Radelić 2006: 161). U prilog širenju socijalističke ideologije govori činjenica kako su se vijesti iz komunističkih zemalja većinom prenosile pozitivno, tj. govorilo se o uspjesima i dobrom načinu života. S druge strane, vijesti sa Zapada većinom su se odnosile na negativne dijelove društvenog života kao što su štrajkovi, loše gospodarsko stanje, rasizam, nezadovoljstvo i sl. (Radelić 2006: 162). Jedan od načina širenja komunističke ideologije odnosio se na širenje propagande protiv drugih ideologija i religija. Komunistički je svjetonazor smatrao kako su nacionalna pitanja okončana revolucijom, ali dopuštena je njega narodne tradicije radom kulturno-umjetničkih društva uz objašnjenje kako je time dopuštena mogućnost „nacionalnog izivljavanja”, a ne „vrijednosni sustav svakodnevnog življenja.” (Radelić 2006: 164–165). Stoga je takva država počivala na nacionalnoj formi i federativnom uređenju, ali bez osobitog naglašavanja tradicije koja bi izražavala nacionalne ili vjerske značajke (Radelić 2006: 165). Iz navedenoga je razvidno kako je stvoren protutradicijski odnos prema građanskoj, ali i narodnoj tradiciji, no s druge je strane komunistički pokret razvijao vlastitu tradiciju temeljenu na radnicima, tj. radničkom pokretu (Spehnjak 2002: 170). Komunistička je vlast stoga pokušala napraviti preobrazbu društva jačanjem KP-a te uspostavom masovnih organizacija (Najbar-Agičić 2013: 27).

Odnos prema povijesnim osobama formiran je u skladu s programom socijalizma. Primjerice, ban Josip Jelačić i obitelj Zrinski negativno su ocjenjivani od strane komunista, dok se

¹² U daljnjem će se tekstu koristiti historiografski, društveno i politički prihvaćena pokrata NDH.

Matija Gubec često isticao i slavio. Stvaranje nove, komunističke, ideologije odnosi se na stvaranje novih praznika, običaja, u kojima se slavio partizanski pokret i Titov kult ličnosti (Radelić 2006: 165). Navedeno je trebalo služiti razvoju, tj. stvaranju „zajedničkog povijesnog sjećanja” koje bi služilo daljnjem širenju ideologije. Upravo je to bilo teško postići u višenacionalnoj državi čiji narodi nisu imali zajednički povijesni identitet temeljen na zajedničkoj prošlosti (Spehnjak 2002: 170).

Ustrojem federativne Jugoslavije, koja je, ustavno, poticala nacionalnu ravnopravnost, nacionalno se nazivlje potiskivalo. Hrvatsko se nazivlje zadržalo kao političko-zemljopisni pojam državnih institucija. Ipak, Radelić (2006: 172) naglašava kako istodobno s hrvatskim nestaje i srpsko nacionalno nazivlje, a sve s ciljem potiranja odvojenih nacionalnih društava. Stoga se i Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti preimenovala u Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Kako navodi Radelić (2006: 264), Hrvatska je nakon rata „ušla u genitiv”,¹³ drugim riječima, Hrvatska je bila istaknuta kao „političko-zemljopisni pojam, a izbjegavali su se posvojni pridjevi 'hrvatski' i 'srpski’”.

3. 2. Komunistička partija Jugoslavije i Narodnooslobodilačka borba

Komunistička partija u Jugoslaviji započinje svoje djelovanje 1919. kada je u Beogradu utemeljena Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista), a već je sljedeće godine preimenovana u Komunistička partija Jugoslavije.¹⁴ Krajem iste, 1920. g., zabranjeno je komunističko djelovanje, a 1921. posebnim je zakonom djelovanje KPJ¹⁵ proglašeno zločinačkim, stoga stranka djeluje ilegalno. Tijekom međuratnog razdoblja komunisti su mijenjali svoju političku doktrinu.¹⁶ Tijekom 1930-ih uvidjeli su socijalne probleme naroda, stoga su unutar KPJ 1937.¹⁷ osnovali Komunističku partiju Hrvatske¹⁸ te Komunističku partiju Slovenije (Goldstein

¹³ Kao primjer Radelić (2006: 264) navodi kako je postojalo Društvo književnika Hrvatske, ali ne i Društvo hrvatskih književnika. Istim primjerom navedeno potvrđuje Babić (1995: 25) koji tvrdi kako je time „poremećen hrvatski jezični osjećaj”, stoga se i danas često rabi posvojni genitiv umjesto posvojnoga pridjeva, npr. Fakultet strojarstva i brodogradnje.

¹⁴ U daljnjem će se tekstu koristiti historiografski, društveno i politički prihvaćena pokrata KPJ.

¹⁵ Savez komunista. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=54740> (Pristup ostvaren: 5. 4. 2022.).

¹⁶ Doktrina se Komunističke partije tijekom 1930-ih usmjeravala na narodnofrontovsku politiku s najavama demokratizacije, ali uz izbjegavanje gesla o međuklasnoj borbi. U razdoblju između 1928. i 1935. zalagali su se za raspad Kraljevine Jugoslavije. Nakon ulaska u Drugi svjetski rat zalagali su se za prava naroda i samoodređenje. (Radelić 2006: 26).

¹⁷ Iste je godine za sekretara KPJ izabran Josip Broz Tito, koji će nakon Drugoga svjetskog rata biti na čelu nove Jugoslavije (Goldstein 2008: 360–361).

¹⁸ U daljnjem će se tekstu koristiti historiografski, društveno i politički prihvaćena pokrata KPH.

2008: 372). Kako se navodi, osnivanjem KPH nagovještava se potpuno utvrđivanje idejno-političkog jedinstva te učvršćenje KPJ (Jandrić 1987: 219). Rad KPJ bio je ilegalan i tijekom Drugoga svjetskoga rata.¹⁹ KPJ, kao članica Komunističke internacionale²⁰, izvršavala je naredbe iz SSSR-a. S druge strane, vrh je KPJ, točnije Centralni komitet²¹ na čelu s Josipom Brozom Titom, slao naredbe KPH o daljnjim akcijama na području NDH (Goldstein 2008: 372). Zločini i politička represija na području NDH pogodovali su širenjem KP-a te jačanju antifašističkog pokreta (Matković 1998: 245). Komunisti su, sve do 22. lipnja 1941.²², susprezali napadati njemačke saveznike i okupatore. S druge strane, pripremali su oružje, osnivali vojne komitete te na taj način širili KPJ.²³ Prva je koncepcija komunističke ideologije za vrijeme rata bila otpor fašizmu, a ne socijalistička revolucija. Dakle, poziv na pobunu temeljio se na antifašizmu, patriotizmu te borbi protiv strane okupacije i ustaškog režima. Istodobno s pozivom na borbu širili su ideje za bolje poslijeratno uređenje, demokraciju i međunarodnu ravnopravnost (Goldstein 2008: 372).

Nakon formiranja prvih partizanskih odreda i početka širenja pobune 13. srpnja 1941. CK KPH donosi ciljeve Narodnodnooslobodilačke borbe. Kao ključne ciljeve KPH navodi oslobođenje zemlje od tuđinske vlasti i dominacije, uspostavu nove demokratske Jugoslavije slobodnih i ravnopravnih naroda u kojoj će temeljem samoopredjeljenja biti izgrađena slobodna Hrvatska (Goldstein 2008: 392–393). U studenom 1942. g. osniva se Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije²⁴ koje postaje vrhovno predstavničko tijelo (Matković 1998: 256) te se smatra temeljem buduće vlasti za cijelu Jugoslaviju (Goldstein 2008: 400). U lipnju 1943. osniva se Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske²⁵, a za

¹⁹ Napad na Kraljevinu Jugoslaviju započinje 6. travnja 1941., a već 10. travnja proglašena je Nezavisna Država Hrvatska nad područjem današnje Republike Hrvatske te Bosne i Hercegovine. Na čelu je takve države bio Ante Pavelić, a cijeli je državni aparat bio pod utjecajem fašističke Italije i nacističke Njemačke. Ustaška se ideologija NDH temeljila na općoj diskriminaciji Srba, Židova i Roma protiv kojih su počinjeni teški zločini (Labudić 2018: 1–4). Nakon proglašenja NDH komunisti postaju jedni od najvećih protivnika novoga režima, stoga se vodstvo KPJ iz Zagreba seli u Beograd, a svoj rad nastavlja putem kurirskih službi i šifriranih radio-veza (Goldstein 2008: 369–389). Više o NDH vidi u: Matković, Hrvoje (2002). *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*. Zagreb: Naklada Pavičić.

²⁰ U daljnjem će se tekstu koristiti historiografski, društveno i politički prihvaćen skraćeni naziv Komiterna.

²¹ U daljnjem će se tekstu koristiti historiografski, društveno i politički prihvaćena pokrata CK.

²² Toga je dana Nacistička Njemačka napala SSSR usprkos Paktu o nenapadanju sklopljenom 1939. S obzirom na izravan utjecaj Njemačke na NDH te na poziv Moskve, započeo je oružani sukob između KPJ i vojske NDH. Isti se datum uzima kao dan osnivanja prve partizanske jedinice na području Hrvatske, a kasnije i Jugoslavije općenito.

²³ U početku su se njihovi pothvati temeljili na diverzantskim akcijama kao što je miniranje pruga, kidanje telefonskih linija i dr. KPJ na početku ratovanja trpi teške gubitke, stoga se Tito odlučuje za gerilsko ratovanje koje se odnosilo na formiranje partizanskih odreda koji su u selima i brdovitim krajevima osnivali jedinice i poticali narod na opću pobunu i rat (Goldstein 2008: 372).

²⁴ U daljnjem će se tekstu koristiti historiografski, društveno i politički prihvaćena pokrata AVNOJ.

²⁵ U daljnjem će se tekstu koristiti historiografski, društveno i politički prihvaćena pokrata ZAVNOH.

predsjednika je izabran Vladimir Nazor.²⁶ Osnivanjem ZAVNOH-a,²⁷ ono postaje vrhovno tijelo partizanske civilne vlasti u Hrvatskoj (Goldstein 2008: 399). Na drugome zasjedanju AVNOJ-a donesene su odluke o obnovi Jugoslavije na federativnoj osnovi te je proglašena Demokratska Federativna Republika Jugoslavija (Matković 1998: 257).

Dvije su ključne bitke, koje su tijekom vremena mistificirane, pokazale snagu partizanskoga pokreta. Prva je Operacija Weiss koja je započela u siječnju 1943.²⁸, a druga je operacija Schwarz koja je započela u svibnju iste godine.²⁹ Iako s velikim ljudskim gubitcima, Narodnooslobodilačka se vojska smatra stvarnim pobjednikom operacije (Vrkić 2019: 13). Neuspjehom tih dviju operacija postalo je jasno kako će vlast u Jugoslaviji preuzeti KPJ.³⁰ Krajem 1945. proglašava se Federativna Narodna Republika Jugoslavija³¹, a 1946. donesen je Ustav (Slika 1.) (Goldstein 2008: 437).

²⁶ Vladimir Nazor nije jedini istaknuti književnik s područja Hrvatske koji se pridružio partizanskom pokretu. Naime, u proljeće 1942. skupina zagrebačkih kazališnih umjetnika pridružuje se partizanskim jedinicama te na partizanskom području osniva Kazalište narodnog oslobođenja. Uz Vladimira Nazora kao člana partizanske vojske treba spomenuti Ivana Gorana Kovačića čije se djelo „Jama” smatra jednim od najpotresnijih djela koja tematiziraju ustaške zločine (Goldstein 2008: 399–400).

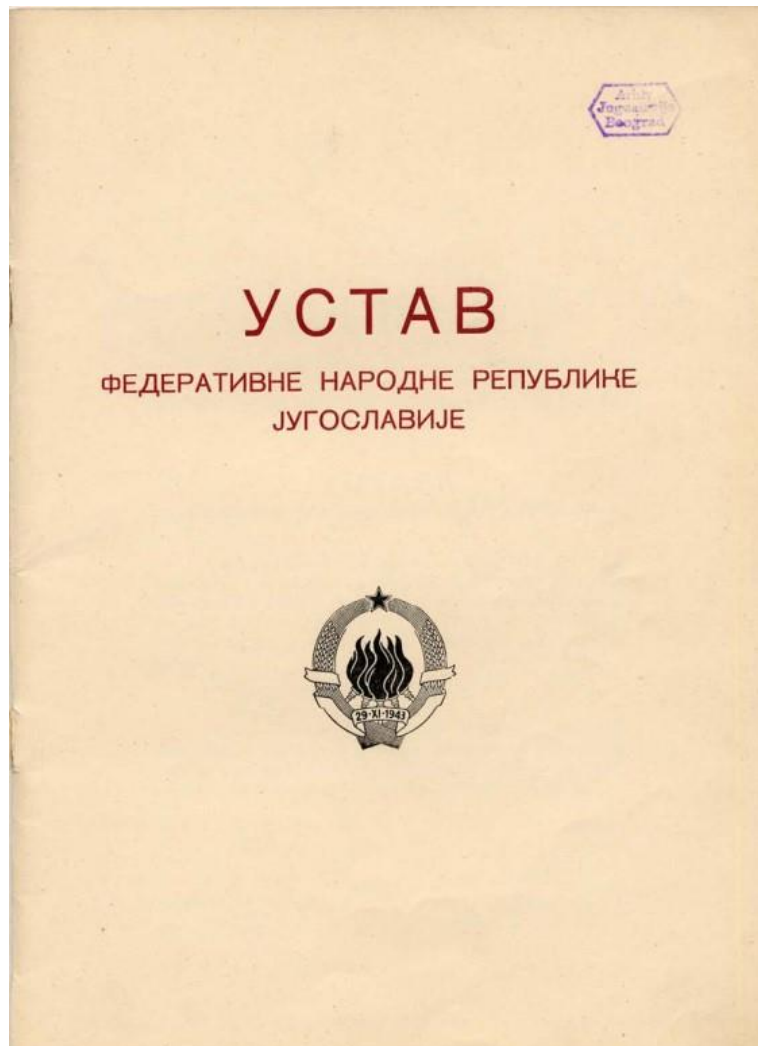
²⁷ ZAVNOH je na svome Drugom zasjedanju, održanom od 12. do 14. listopada 1943., donio odluku o preustroju vlasti u pogledu jačanja narodne vlasti i jačanja Narodnooslobodilačkog pokreta. Iste je godine, ali u studenom, održano i Drugo zasjedanje AVNOJ-a na kojemu je AVNOJ usvojen kao vrhovno zakonodavno i izvršno tijelo Jugoslavije. Također, potvrđena je orijentiranost partizanskog pokreta protiv nacizma i fašizma. Donesena je odluka o ustroju Jugoslavije kao federativne republike sa šest federalnih jedinica kojima su određene granice. Izbjegličkoj vladi oduzeto je pravo predstavljanja zemlje, kralju Petru II. zabranjen je povratak, a obećani su izbori nakon rata na kojima će se odlučivati o sudbini monarhije. Osnovan je Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije koji je izvršavao poslove vlade. Konačno, Josip Broz Tito imenovan je vrhovnim zapovjednikom, predsjednikom vlade i maršalom (Goldstein 2008: 407–408).

²⁸ Navedena se operacija nakon Drugog svjetskog rata često nazivala Četvrta ofenziva ili Bitka na Neretvi. Operaciju je započela njemačka vojska s ciljem uništenja partizanskih snaga na području NDH, a sama je operacija vođena na novooslobođenom partizanskom teritoriju (Vrkić 2019: 5). Brojčani podatci variraju, ali svakako treba naglasiti kako je brojčano i oružano jača njemačka vojska napala središnjicu partizanskih snaga koja se nalazila pod upravom Vrhovnog štaba i samoga Tita. U nekoliko je tjedana njemačka vojska uspjela potisnuti partizanske snage prema dolini rijeke Neretve, no partizanska je vojska uspjela napraviti proboj, ali uz teške gubitke. Sama je operacija bila neuspješna za njemačke i savezne jedinice (Goldstein 2008: 401). Više o opisanoj operaciji vidi u: Vrkić, Krešimir (2019). Bitka na Neretvi (Završni rad). Preuzeto s: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:264903>. (Pristup ostvaren: 29. 4. 2022.).

²⁹ Ta se operacija nakon Drugoga svjetskog rata često nazivala Peta ofenziva ili Bitka na Sutjesci. Nezadovoljni ishodom operacije Weiss, njemačke su jedinice zajedno s talijanskim i ustaško-domobranskim saveznicima napali partizanske jedinice koje su se nalazile na području oko rijeke Foče. U trenutku napada ondje se nalazio i Vrhovni štab partizanskih jedinica. S obzirom na omjer snaga i ljudske gubitke ta se bitka često smatra najvećom i najtežom bitkom narodnooslobodilačkog rata. Dio se partizanskih jedinica, na čelu s Titom, uspio izvući iz okruženja, a pri opisu same bitke često se naglašava heroizam njezinih sudionika (Goldstein 2008: 402–403).

³⁰ Iako se u lipnju 1944. izbjeglička vlada, na čelu s Ivanom Šubašićem, sastala s Josipom Brozom Titom, a u studenom iste godine sklopljen je Sporazum Tito – Šubašić, bilo je jasno kako će prevlast u državi preuzeti upravo KPJ.

³¹ U daljnjem će se tekstu koristiti historiografski, društveno i politički prihvatljiva pokrata FNRJ.

Slika 1. Naslovna stranica Ustava FNRJ iz 1946.

O navedenom se Ustavu često govori kako je unio prividnu ustavnost i zakonitost jer tekstualno regulira građanske, nacionalne i vjerske slobode, dok je s druge strane, pozicionirao KPJ (Goldstein 2008: 437). Stoga se često navodi kako su Ustav, a često i zakoni, dio forme dok je KPJ napisano prilagođavala svojim potrebama (Radelić 2006: 155). Navedeno potvrđuje i Matković (1998: 281) koji utvrđuje federalizam samo kao deklarativan. Drugim riječima, samostalnost je republika bila formalna, a stvarna je vlast bila centralizirana u KPJ, tj. stvorena je „partijska država prema sovjetskom modelu.” (Matković 1998: 281).

KP je tijekom sljedećih desetljeća imala ključnu ulogu u Jugoslaviji. Jugoslavenski se komunistički pokret često ističe od ostalih takvih pokreta jer je na vlast došao isključivo vlastitom borbom. Upravo se uloga i značaj borbe često isticala u raznim političkim govorima i parolama (Goldstein 2008: 438), ali i u tiskanim publikacijama pri čemu su mediji bili u službi KP-a kao

poligona za daljnju indoktrinaciju širenjem propagande (Jura 2012 :54).³² Nakon 1948. KP sve više ističe pojam socijalizam, a kao razlog tomu ističu se sve češći napadi da su jugoslavenski komunisti napustili komunističke ideje. Stoga se u propagandi sve više ističe uloga KPJ u Narodnoj Federativnoj Jugoslaviji, državno vlasništvo te plansko gospodarstvo (Radelić 2006: 57).

3. 3. Bratstvo i jedinstvo

Početak 20. st. u programu se Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije proklamira „bratstvo južnoslavenskih naroda” (Korunić 2009: 510). Pojava se slogana „bratstvo i jedinstvo” u vrijeme komunističke Jugoslavije odnosi na dio gradnje već spomenutog zajedničkog povijesnog sjećanja. Pri tome je takav slogan trebao podrazumijevati „bratsku borbu” naroda Jugoslavije u borbi protiv neprijatelja (Spehnjak 2002: 170-171). Ipak, pojam je bratstva jedan od elemenata socijalizma (Ravlić 2003: 147),³³ a u Jugoslaviji je trebao služiti u svrhu eliminiranja mržnje među narodima (Najbar – Agičić 2013: 86).

Pitanje se bratstva i jedinstva provlači i kroz Ustave druge Jugoslavije, izuzev Ustava FNRJ donesenog 1946. godine (Slika 2.).³⁴

³² Više o širenju propagande KP-a, ali i medijskoj cenzuri vidi u: Jura, Ana (2012). Komunistička represija u Hrvatskoj prema pisanju lista Vjesnik, svibanj – kolovoz 1945. godine. *Časopis za suvremenu povijest*, 44 (1), 53–76. Dostupno: <https://hrcak.srce.hr/clanak/124138> (Pristup ostvaren: 29. 4. 2022.).

³³ Takav element unutar socijalističke ideologije upućuje na prijateljske, otvorene te bliske odnose među ljudima. Odnosno, bratstvo podrazumijeva spremnost na pomoć te zajednički doprinos k ostvarenju zajedničkih ciljeva (Ravlić 2003: 147).

³⁴Vidi: *Ustav FNRJ 1946.* Arhiv Jugoslavije. Dostupno: http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/ustav_fnrj.html. (Pristup ostvaren: 11. 4. 2022.). U daljnjem će se tekstu izvor navoditi u inačici: Ustav FNRJ iz 1946. godine.

USTAV SFRJ IZ 1963.

Polazeći od istorijske činjenice da je radni narod Jugoslavije, s Komunističkom partijom na čelu, svojom borbom u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji srušio stari klasni poredak zasnovan na eksploataciji, političkom ugnjetavanju i nacionalnoj neravnopravnosti, radi stvaranja društva u kome će ljudski rad i čovek biti oslobođeni od iskorišćavanja i samovolje, a svaki narod Jugoslavije i svi oni zajedno naći uslove za slobodan i svestran razvitak,

imajući u vidu da su razvitkom materijalne osnove zemlje i socijalističkih društvenih odnosa ostvarene takve društvene i političke promene kojima je prevaziđen postojeći ustav,

a u težnji da i putem jedinstvene ustavnosti učvrsti postignute tekovine i obezbedi uslove daljeg razvitka socijalističkih i demokratskih odnosa i svestranog napretka i slobode ljudi,

Savezna narodna skupština, kao najviše predstavničko telo radnog naroda i svih naroda Jugoslavije, donosi

USTAV SOCIJALISTIČKE FEDERATIVNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE

Slika 2. Naslovna stranica Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1963.

U uvodnom dijelu Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije³⁵ iz 1963. navodi se kako su se narodi Jugoslavije samovoljno ujedinili u republiku slobodnih i ravnopravnih ljudi u kojoj zajedno ostvaruju, između ostalog, bratstvo i jedinstvo naroda i solidarnost radnih ljudi. U istome se Ustavu, također, u uvodnom dijelu, ali glavi VI., navodi kako je Savez komunista Jugoslavije čelna „snaga radničke klase i radnog naroda u izgrađivanju socijalizma i u ostvarivanju solidarnosti radnih ljudi i bratstva i jedinstva naroda.”³⁶

³⁵ U daljnjem će se tekstu koristiti historiografski, društveno i politički prihvatljiva pokrata SFRJ.

³⁶ *Ustav SFRJ iz 1963. godine*. Moj Ustav. Dostupno: <http://mojustav.rs/od-prvog-ustava-2/> (Pristup ostvaren: 11. 4. 2022.) U daljnjem će se tekstu izvor navoditi u inačici: Ustav SFRJ iz 1963. godine.

USTAV SFRJ IZ 1974.

Polazeći od istorijske činjenice da su radnici i seljaci i napredni ljudi svih naroda i narodnosti Jugoslavije, ujedinjeni u Narodnooslobodilačkom frontu s Komunističkom partijom na čelu, svojom borbom u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji srušili stari klasni poredak zasnovan na eksploataciji, političkom ugnjetavanju i nacionalnoj neravnopravnosti i otpočeli stvaranje društva u kome će ljudski rad i čovek biti oslobođeni od iskorišćavanja i samovolje, a svaki narod i narodnost i svi oni zajedno naći uslove za slobodan i svestran razvitak, imajući u vidu da su razvikom materijalne osnove zemlje i socijalističkih društvenih odnosa, kao i daljim izgrađivanjem odnosa zasnovanih na samoupravljanju i nacionalnoj ravnopravnosti, ostvarene bitne promene u društvenim i političkim odnosima, koje zahtevaju odgovarajuće promene Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije od 1963. godine, i da su odredbe tog ustava u pojedinim oblastima već izmenjene ustavnim amandmanima od 1967, 1968. i 1971. godine, u težnji da se učvrste i dalje razviju postignute revolucionarne tekovine, da se učvrsti pravo i odgovornost socijalističkih republika i socijalističkih autonomnih pokrajina za sopstveni razvoj i razvoj jugoslovenske zajednice kao celine, da se obezbedi dalji razvitak socijalističkih samoupravnih demokratskih odnosa na putu oslobođenja rada i izgradnje komunističkog društva, polazeći i od potrebe da se novim ustavom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, koji, pored promena koje se njime vrše, obuhvata i sa njima usklađene odredbe Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije od 1963. godine i ustavnih amandmana I do XLII, učvrsti ustavni sistem na jedinstvenim socijalističkim samoupravnim osnovama, — Savezna skupština, u saglasnosti sa skupštinama republika i skupštinama autonomnih pokrajina,

DONOSI

USTAV

SOCIJALISTIČKE FEDERATIVNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE

Slika 3. Naslovna stranica Ustava SFRJ iz 1974.

U Ustavu SFRJ iz 1974. godine³⁷ (Slika 3.) pitanje se bratstva i jedinstva također regulira odmah na početku Ustava, dakle u uvodnom dijelu pod *Osnovnim načelima*, glava I., slično kao i u Ustavu SFRJ iz 1963. g., ovdje se također, navodi kako su narodi Jugoslavije stupili u zajedničku državu na osnovi svoje volje te potaknuti narodnooslobodilačkom borbom svjesni kako je daljnje učvršćivanje njihova i bratstva i jedinstva u zajedničkom interesu. U istom, uvodnom dijelu, ali u glavi V., navodi se kako se odgoj i obrazovanje temelje na stečevinama suvremene znanosti, osobito marksizma i socijalizma, te služe za osposobljavanje ljudi za rad i samoupravljanje u duhu stečevina socijalističke revolucije, etike, samoupravnog demokratizma, socijalističkog patriotizma, narodnosne i narodne ravnopravnosti, socijalističkog internacionalizma te bratstva i jedinstva. Nadalje, u istome uvodnom dijelu Ustava SFRJ iz 1974. godine, ali u glavi VIII., navodi se kako je Savez komunista Jugoslavije vodeća politička snaga u izgrađivanju socijalizma i ostvarivanju solidarnosti te bratstva i jedinstva naroda i narodnosti Jugoslavije. U četvrtome dijelu,

³⁷ Ustav SFRJ iz 1974. godine. Moj Ustav. Dostupno: <http://mojustav.rs/od-prvog-ustava-2/> (Pristup ostvaren: 12. 4. 2022.) U daljnjem će se tekstu izvor navoditi u inačici: Ustav SFRJ iz 1974. godine.

u glavi III. pod naslovom *Predsjednik Republike*, član 333., definira se način na koji Josip Broz Tito može biti izabran za predsjednika bez ograničenja trajanja mandata. U tome se pogledu navode njegove zasluge tijekom rata kao i poslijeratne zasluge kao što su razvoj socijalističkog društva, ostvarivanje bratstva i jedinstva naroda i narodnosti Jugoslavije i sl. U istome, četvrtome dijelu, ali u glavi VIII., pod naslovom *Davanje svečane izjave*, član 397., navode se osobe koje kazuju svečanu izjavu te njezin tekst. Uz obećanje zaštite suverenosti, nezavisnosti, ravnopravnosti navodi se i obećanje kojim se osoba zalaže za ostvarivanje bratstva i jedinstva.

Ustavno spominjanje bratstva i jedinstva može se pronaći i u Ustavu Savezne Republike Hrvatske³⁸ iz 1974. godine (Slika 4.). Kao i u prethodnim ustavima, tako i ovome, pozivanje se na bratstvo i jedinstvo može pronaći u *Osnovnim načelima*, glava I., gdje se navodi kako je hrvatski narod, zajedno s ostalim narodima i narodnostima na području Hrvatske, između ostalog, uvjeren kako je ojačavanje bratstva i jedinstva naroda i narodnosti Jugoslavije u njihovom zajedničkom interesu. Nadalje, navodi se kako je hrvatski narod dobrovoljno stupio u SFRJ u kojoj, zajedno s ostalim narodima i narodnostima, ostvaruje i osigurava bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti. Reguliranje odgoja i obrazovanja u duhu bratstva i jedinstva u tom je Ustavu gotovo identično kao i u Ustavu SFRJ iz iste godine. Naime u *Osnovnim se načelima*, ali glavi V., navodi se kako je temelj odgoja i obrazovanja suvremena znanost, marksizam, socijalizam koji služe za osposobljavanje za rad te odgoj u duhu socijalističke revolucije, samoupravnog demokratizma, bratstva i jedinstva itd.

³⁸ U daljnjem će se tekstu koristiti historiografski, društveno i politički prihvatljiva kratica SRH. Ustav SR Hrvatske iz 1974. godine. Dostupno: <https://dokumen.tips/documents/ustav-sr-hrvatske-1974.html?page=> (Pristup ostvaren: 13. 4. 2022.). U daljnjem će se tekstu izvor navoditi u inačici: Ustav SRH iz 1974. godine.

Revolucionarnom borbom radnika, seljaka i svih naprednih ljudi Hrvatske u narodnoslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji hrvatski je narod, u bratskom jedinstvu sa srpskim narodom u Hrvatskoj i svim narodima i narodnostima Jugoslavije, pod vodstvom radničke klase i Komunističke partije, uradio stari klasični poredak utemeljen na eksploataciji, političkom ugnjetavanju i nacionalnoj neravnopravnosti te time stvorio temelj za slobodu, nacionalni, materijalni i kulturni razvoj i za izgradnju socijalističkih društvenih odnosa.

Polažajući od toga da se društveno i političko uređenje Hrvatske temelji na jedinstvenim načelima koja su narodi i narodnosti i radni ljudi Jugoslavije izgradili zajedničkim životom i naporima te ih izrazili u Ustavu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije,

Imajući u vidu da su razvojem materijalne osnove zemlje i socijalističkih društvenih odnosa te daljnim izgrađivanjem odnosa utemeljenih na samoupravljanju i nacionalnoj ravnopravnosti ostvarene bitne promjene u društvenim i političkim odnosima, koje zahtijevaju promjene Ustava Socijalističke Republike Hrvatske od 1963. godine, i da su pojedine odredbe tog ustava već bile izmijenjene 1967, 1969, 1971. i 1972. godine,

u težnji da se utvrdite i dalje razvijaju postignute revolucionarne tekovine, da se utvrdi pravo i odgovornost Socijalističke Republike Hrvatske za vlastiti razvoj i razvoj jugoslavenske zajednice kao cjeline, da se osigura daljnji razvoj socijalističkih samoupravnih demokratskih odnosa na putu oslobodjenja rada i izgradnje komunističkog društva i da se novim Ustavom Socijalističke Republike Hrvatske, koji pored promjena koje se njime vrše obuhvaća i s njima usklađene odredbe Ustava Socijalističke Republike Hrvatske od 1963. godine i njegovih promjena, utvrdi ustavni sistem na jedinstvenim socijalističkim samoupravnim osnovama, Sabor Socijalističke Republike Hrvatske

donosi:

USTAV Socijalističke Republike Hrvatske

OSNOVNA NAČELA

I
Hrvatski narod, zajedno sa srpskim narodom i narodnostima u Hrvatskoj, u skladu sa svojim povijesnim slobodarskim težnjama, izvijevao je u zajedničkoj borbi s drugim narodima i narodnostima Jugoslavije u narodnoslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji nacionalnu slobodu, vlast radničke klase i radnog naroda te uspostavio svoju državu — Socijalističku Republiku Hrvatsku i na temelju prava na samoodređenje, uključujući i pravo na odvajanje i udruživanje s drugim narodima, svojom slobodno izraženom voljom, a radi zaštite svoje nacionalne nezavisnosti i slobode, slobode svih naroda i narodnosti koji žive u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj, osigurava izgradnju socijalističkog društva i svostranog društvenog i nacionalnog razvoja, uvjeren da je daljnje učvršćivanje bratstva i jedinstva naroda i narodnosti Jugoslavije u njihova zajedničkome interesu, dobrovoljno se ujedinio s ostalim narodima i narodnostima u Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju, u kojoj, u interesu svakog naroda i narodnosti posebno i svih zajedno, ostvaruje i osigurava:

socijalističke društvene odnose utemeljene na samoupravljanju radnih ljudi i zaštiti socijalističkog samoupravnog sistema;

nacionalnu slobodu i nezavisnost;

bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti;

jedinstvene interese radničke klase i solidarnost radnika i svih radnih ljudi;

možućnosti i slobode za svestran razvoj ljudske ličnosti i za sblizavanje ljudi i naroda i narodnosti, u skladu s njihovim interesima i težnjama na putu stvaranja sve bogatije kulture i civilizacije socijalističkog društva;

ujedinjavanje i usklađivanje napora na razvijanju materijalne osnove socijalističkog društva i blagostanja ljudi;

sistem društveno-ekonomskih odnosa i jedinstvene osnove političkog sistema, kojima se osiguravaju zajednički interesi radničke klase i svih radnih ljudi te ravnopravnost naroda i narodnosti;

udruživanje vlastitih stremjenja s naprednim težnjama čovječanstva.

II

Socijalističko društveno uređenje Socijalističke Republike Hrvatske temelji se na vlasti radničke klase i svih radnih ljudi te na odnosima među ljudima kao slobodnim i ravnopravnim proizvođačima i stvaraocima, čiji rad služi isključivo zadovoljavanju njihovih osobnih i zajedničkih potreba.

Osnova tih odnosa čini društveno-ekonomski položaj radnog čovjeka, koji mu osigurava da, radeći sredstvima u društvenom vlasništvu, i odgovarajući neposredno i ravnopravno s drugim radnim ljudima u udruženom radu o svim podacima društvene reprodukcije i uvjetima i odnosima međusobne ovisnosti, odgovornosti i solidarnosti, ostvaruje svoj osobni materijalni i moralni interes i

Slika 4. Preslika stranice Narodnih novina u kojima je objavljen Ustav SR Hrvatske 1974.

Nadalje, također u *Osnovnim načelima*, ali u glavi IX., opisuje se uloga Saveza komunista Hrvatske. Tekst toga članka gotovo je identičan opisu uloge Saveza komunista Jugoslavije u Ustavima SFRJ iz 1963. i 1974. godine. Dakle, Savez je komunista Hrvatske definiran kao pokretač i organizator NOB-a, socijalističke revolucije, nositelj interesa radničke klase te vodeća i idejna politička snaga u izgrađivanju socijalizma, ostvarivanju solidarnosti te bratstva i jedinstva. Nadalje, u glavi III., *Društveno-političko uređenje, 1. Položaj radnih ljudi u društveno-političkom sistemu*, član 137., navodi se kako su ravnopravni svi narodi narodnosti koji žive na području SR Hrvatske. Temeljem toga, ali i ravnopravnosti slobode, zajamčeno je da u skladu s potrebama zajedničkog života, socijalističkog razvoja i učvršćivanja bratstva i jedinstva, svaki narod slobodno i ravnopravno upotrebljava svoj jezik i pismo, razvija kulturu i sl.

Kako bi se smanjile međunacionalne napetosti, a samim time i potencijalni incidenti koji su mogli nastati kao rezultat sukoba na nacionalnoj osnovi, parola je o bratstvu i jedinstvu svih naroda i narodnosti postala politički i društveni slogan. S druge strane, provođenje takvoga slogana, njegova integracija u svakodnevni život, bila je moguća suzbijanjem, tj. kažnjavanjem nacionalističkih incidenata, ali i zataškavanjem međunacionalnih sporova. Kako navodi Radelić

(2006: 249), takav je pristup rezultirao izbjegavanjem izražavanja nacionalne pripadnosti u javnom prostoru.

3. 4. Obnova zemlje i rad

Stanje je u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata bilo iznimno teško. Rat je kao posljedicu imao velike ljudske gubitke, a osim ljudskih gubitaka područje je Hrvatske pretrpjelo veliku materijalnu štetu. Vlast je KP-a započela s provođenjem svoje diktature u pogledu organiziranja tzv. čistki, odnosno progona intelektualca, nekomunističkih stranaka, seljaka te dijela svećenstva. Progona su se odnosili na uhićenja te prisilni rad (Radelić 2006: 42). Nakon rata započinje razdoblje gladi te epidemija tuberkuloze. Kako bi se smanjio problem gladi, KP započinje kolonizaciju *Agrarnom reformom* donesenom 1945. (Radelić 2006: 42). Već dvije godine poslije Savezna je skupština donijela prvi petogodišnji plan koji je bio izrazito centralistički usmjeren s naglašenim državno-partijskim nadzorom. Istodobno započinju se organizirati i prve „omladinske radne akcije” koje su provođene petogodišnjim planom. Navedene je akcije često pratila propaganda, a jedan od najpoznatijih slogana glasio je „Mi gradimo prugu, pruga gradi nas!”. Upravo su takvi slogani s jedne strane trebali biti poticaj obnovi zemlje, ali su s druge strane imali duboko ideološko značenje (Goldstein 2008: 435–436).

O rasprostranjenosti rada kao važne komponente u izgradnji i napredovanju socijalističke države govori kako se takav ideologem rada i radništva propagirao, ne samo putem medija i parola, već i obrazovanjem. Prethodno je spomenuto kako su omladina i rad povezani omladinskim radnim akcijama. Širenje svijesti o važnosti rada bilo je prisutno i kod mlađeg uzrasta – pionira.³⁹ Kao potvrda prisutnosti i učinkovitosti takve indoktrinacije može poslužiti Pismo štafete iz 1956. i Pozdravno pismo Titu iz 1963. U oba se pisma vidi prisutnost spoznaje rada kao važne odrednice u očuvanju Jugoslavije.⁴⁰ Razvijanje shvaćanja o važnosti rada prisutno je i u odgoju i obrazovanju koje je usmjeravalo mlade naraštaje na shvaćanje kako čovjek treba živjeti od svoga rada (Šušar 1982: 73).

³⁹ Detaljan opis i ustroj pionirske organizacije te definiranje pojma pionir bit će objašnjen u sljedećem potpoglavlju *Pionirske organizacije*.

⁴⁰ SDND, Pisma štafete, Pionirski odred Vinogora. SDND, Pozdravna pisma Titu, Dragi naš, voljeni druže Tito, 1963., navedeno prema Duda 2015: 156–157.

3. 5. Pionirske organizacije

Osnivanje nacionalnih država, snažna industrijalizacija i promjene društvenoga uređenja tijekom 19. st. snažno su utjecali na organizaciju društva. Očuvanje novoosnovanih država nije moglo počivati samo na članovima društva koji su takvu zajednicu okupili, već je ideju o očuvanju trebalo prenijeti na mlađe naraštaje (Duda 2015: 12). Sličan je put slijedila i Komunistička partija koja je 1920. organizirala rad djece unutar dječje grupe Budućnost (Duda 2015: 24–25).⁴¹

Savez je pionira nastao 1942.⁴² čiji su prvi članovi, djeca, tijekom NOB-a pomagali partizanima noseći hranu ranjenicima te radeći kao partizanski kuriri (Bukša, ur. 1962: 128). Navodi se kako su brojni pioniri žrtvovali svoje živote boreći se protiv neprijatelja.⁴³ S druge strane, rad pionirske organizacije nadgledao je Savez komunističke omladine Jugoslavije⁴⁴ te Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije. Navodi se kako se pionirska odora regulirala još tijekom rata, a sačinjavala je „trorogu bijelu kapu s petokrakom zvijezdom, bijelu košulju, bijele hlače i crvenu maramu oko vrata.” (Bukša, ur. 1962: 128).⁴⁵

Na Dan republike, 29. studenog, u Savez su se pionira primali novi članovi koji su svečano izgovarali pionirsku zakletvu.⁴⁶ Važno je naglasiti kako isti izvor navodi i to kako „pionir može postati svaki dječak i djevojčica koji to žele, a navršili su sedam godina, i koji su tu čast zaslužili.” (Bukša, ur. 1962: 10). S obzirom na godinu izdanja navedenoga izvora, takvo je navođenje opravdano jer je tek 1963. g. na razini Jugoslavije donesena odluka kako svi učenici prvoga razreda ulaze u Savez pionira (Duda 2015: 103–104).

⁴¹ Organizacija Saveza pionira veže se uz nekoliko dječjih organizacija i skupina koje su pomogle u formiranju poslijeratnih Pionira. Više o navedenom procesu razvoja Saveza pionira vidi u: Duda, Igor (2015) Danas kada postajem pionir: djetinjstvo i ideologija jugoslavenskog socijalizma: Savez pionira od početka do reforme, Zagreb-Pula. (23-30).

⁴² Savez je pionira nastao 27. 12. 1942. g. kada je na I. kongresu Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije u Bihaću donesena rezolucija koja daje naputke za rad s djecom, tj. osnivanje Saveza pionira. Tek nakon 1972. taj će se datum obilježavati kao Dan pionira (Duda 2015: 27).

⁴³ Savez mlade generacije, koji je na području Hrvatske djelovao od 1941., objavljuje 1942. dječji list Pionir u kojemu je pozivao djecu u priključenje otporu, točnije „u borbu za slobodu protiv fašizma, za bolji i ljepši život djece” (Duda 2015: 26).

⁴⁴ U daljnjem će se tekstu koristiti historiografski, društveno i politički prihvatljiva kratica SKOJ.

⁴⁵ Svečana se pionirska odora mijenjala tijekom razdoblja trajanja Pionirskoga saveza. Više o promjeni pionirskih odora vidi u: Duda, Igor (2015), Danas kada postajem pionir: djetinjstvo i ideologija jugoslavenskog socijalizma: Obilježja i simboli, Zagreb-Pula. (116-126).

⁴⁶ Tekst se pionirske zakletve, tj. svečanog obećanja (kako se u kasnijim razdobljima naziva) mijenjao. Posljednja, a ujedno i najveća izmjena teksta pionirskoga obećanja, odnosi se na 1983. što se poklapa i s promjenama u Statutu Saveza pionira. Cjelovite tekstove svečanoga obećanja te više o izmjenama istih vidi u: Duda, Igor (2015), Danas kada postajem pionir: djetinjstvo i ideologija jugoslavenskog socijalizma: Svečano obećanje, Zagreb-Pula. (126-134).

U prvim se godinama rata, ali i nakon njega, javljala ideja o zamjeni Saveza pionira sa školom. Istodobno, postojao je problem koordinacije pionirske organizacije sa školskim obvezama koji su se preklapali (Duda 2015: 27). U Hrvatskoj su tih godina bili mišljenja kako školski sustav ne može preuzeti sve aktivnosti pionirske organizacije, već je pionirska organizacija smatrana izvanškolskom aktivnošću. Istodobno, smatrali su kako oblikovanje socijalističkog čovjeka zahtjeva zajednički rad, tj. koordinaciju i škole i društvenih organizacija, u ovome slučaju Saveza pionira (Duda 2015: 40). Nakon Drugog svjetskog rata izdaje se statut Saveza pionira kojim su se regulirali osnovni zadatci i ciljevi organizacije (Bukša, ur. 1962: 10). Ključne organizacijske smjernice, kao i rekonstrukcija rada pionirske organizacije, odnose se na pedesete godine 20. st. kada se kao ključne odrednice rada definiraju igra, zabava, tjelesni odgoj, razvoj stvaralaštva, smisla za kolektivni život te ljubav prema domovini i narodima (Duda 2015: 30).⁴⁷ Tijekom 1973. i 1983. mijenja se statut Saveza pionira Jugoslavije⁴⁸ koji nije zahvatio temeljna načela organizacije, već se iz statuta ispuštaju pojmovi socijalistički odgoj te patriotizam (Duda 2015: 47). Najvažniju ulogu u procesu stvaranja socijalističkoga čovjeka imala je škola, odnosno učitelji koji nisu smjeli biti politički neutralni, već su se morali isticati u stvaranju i širenju KP-a (Duda 2015: 68–69). U takvom je okruženju neprestano ponavljana važnost komunizma, socijalizma te NOB (Vučetić 2011: 185). Važno je spomenuti kako je 1982., na 40. godišnjicu osnutka SPJ, u fokusu pionirske organizacije bila obrana, štedljivost i ekologija. Osobito se ističe obrana koja se odnosila na općenarodnu obranu i društvenu samozaštitu, a u tome se kontekstu djecu iznova podsjećalo na njihove prethodnike tijekom NOB-a (Duda 2015: 75). Na taj se način dječja organizacija iznova pozivala na militarizam, koji unutar pionirske organizacije nikada nije u potpunosti izostao, samo što je u pojedinim razdobljima djelovanja ponekad u većoj, a ponekad u manjoj mjeri, bio izražen.

⁴⁷ Tijekom pedesetih godina Milovan Đilas i Josip Broz Tito u svojim su obraćanjima često upućivali javnost na izgradnju socijalističkoga čovjeka. Prema Đilasovim riječima novi je, socijalistički, čovjek trebao razvijati patriotizam, poštivati sve narode, biti dobrog fizičkoga zdravlja te otvorenoga uma. Tito je u svojim obraćanjima isticao kako je budućnost zemlje na djeci koju treba zaštititi od štetnih vanjskih utjecaja, podsjećati ih na heroizam u NOB-u, učiti ih poštivanju svih naroda te kako oni, kao pioniri, trebaju biti uvijek najbolji (Đilas, Problemi školstva u borbi za socijalizam u našoj zemlji, 13., Paravina, Savez pionira Hrvatske u uvjetima društvene brige za odgoj djece (BSPH 43), 117, 116, 109, 114, 113, 110 (Riječi druga Tita), navedeno prema Duda 2015: 66–68).

⁴⁸ U daljnjem će se tekstu koristiti historiografski, društveno i politički prihvatljiva pokrata SPJ.

3. 6. Omladinske organizacije

Prema Enciklopediji za djecu i omladinu omladinke i omladinci djeca su starija od 14 godina (Bukša, ur. 1962: 10). S druge strane, izvori novijega datuma navode kako se pojam omladine veže za osobe između 15. i 26. godine (Dragičević 2019: 8). U spomenutoj se Enciklopediji navodi kako omladinska organizacija broji više omladinskih društava kao što su kulturno-umjetnička, sportska, izviđačka i druga društva. Kao najveću i najznačajniju takvu organizaciju ističu Narodnu omladinu Jugoslavije koja svoje početke temelji na 1919. i osnivanju SKOJ-a. Također, napominje se kako su se članovi SKOJ-a pridružili partizanskim jedinicama te na taj način sudjelovali u NOB-u ističući se svojim herojstvom (Bukša, ur. 1962: 10). Narodna omladine Jugoslavije pod tim imenom postoji do 1948. kada se ujedinjuje sa Savezom komunističke omladine Jugoslavije te pod tim nazivom i djeluje. U sljedećim je desetljećima organizacija mijenjala ime,⁴⁹ a posljednja promjena imena odnosi se na 1974. kada se pojavljuje pod nazivom Savez socijalističke omladine Jugoslavije (Dragičević 2019: 19). Glavni saveznik i potpora KP-u u prvim godinama nakon rata bio je SKOJ (Šarić 2016: 599). Nadalje, Narodna se omladina predstavljala kao škola socijalističkog odgoja jugoslavenske omladine.⁵⁰ Donošenjem niza reformi nakon rata započinju se organizirati prve omladinske akcije čiji je krajnji cilj bila obnova i izgradnja infrastrukturnih veza u cijeloj državi.⁵¹ U početku su se te akcije odnosile na dobrovoljni rad, a kasnije se ističe kako su vlasti, one pojedince koji se u dobrovoljnom radu nisu isticali u svojoj sredini, prisiljavali na radne akcije (Goldstein 2008: 435). Navedene su radne akcije imale ideološko značenje, a navedeno se očituje propagandnim parolama koje su pratile radne akcije. Iako su takve radne akcije često bile neisplative, KP je isticala njihovu odgojnu i političku važnost (Goldstein 2008: 435–436). Jugoslavensko je vodstvo bilo svjesno kako se omladini daje simbolična uloga u izgradnji socijalizma koja je s jedne strane prikazana stvarnom gradnjom i doprinosom u obnovi zemlje, ali s druge strane, izgradnjom socijalizma odgojem i obrazovanjem (Požgaj 2021:31).

Osim radnih akcija, Narodna je omladina sudjelovala u radu Saveza pionira (Duda 2015: 54), ali i u svečanostima kao što je Dan mladosti. Važno je spomenuti kako je na području Hrvatske

⁴⁹ Pod nazivom Savez komunističke omladine djeluju do 1963. kada organizacija mijenja ime u Savez omladine Jugoslavije (Dragičević 2019: 19).

⁵⁰ Statut Narodne omladine Jugoslavije (1949), 12, navedeno prema Šarić, Tatjana (2016). Uloga omladinskih organizacija u komunističkoj vladajućoj strukturi. *Časopis za suvremenu povijest*, 48 (3), 597 – 614. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/clanak/252836> (Datum pristupa: 29. 4. 2022.)

⁵¹ Više o omladinskim radnim akcijama vidi u: Jovanović, Gorana (2017). Omladinske radne akcije u socijalističkoj Jugoslaviji. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli. Dostupno: <https://dabar.srce.hr/islandora/object/unipu%3A1013>

djelovao Savez socijalističke omladine Hrvatske kao jedan od ogranaka Saveza socijalističke omladine Jugoslavije. Ulazak u takvu organizaciju bio je moguć na temelju prijedloga odreda Saveza pionira. Nadalje, omladinska je organizacija raspravljala o državnim mjerama koje su se odnosile na mlade, osnivali su organizacije udruženoga rada te razne listove (Dragičević 2019: 19–21).⁵²

3. 7. Kult ličnosti Josipa Broza Tita

Pod pojmom kulta ličnosti smatra se neprestano javno veličanje jedne osobe, najčešće vođe putem manifestacija, knjiga i općenito javnoga diskursa.⁵³ Tito se u javnom prostoru prikazivao kao spasitelj naroda i nadčovjek, a kao razlog njegove općeprihvaćenosti, osim zasluga u NOB-u, ističe se njegovo podrijetlo, tj. osobe koja je proizašla iz naroda, radničke klase (Luketić 2017: 8). Njegovo se javno slavlje očitovalo u kreiranju niza manifestacija. Jedna je od takvih manifestacija Dan mladosti koji se slavio 25. svibnja, a omladina je uručivala predsjedniku Štafetu mladosti (Klišmanić 2022: 128–129). Promicanje kulta ličnosti vidljivo je i u školstvu, a navedeno se ogleda u pisanju pjesama i tekstova u čast predsjednika (Vučetić 211: 255). Osim škola cijeli je javni prostor bio ispunjen njegovim likom, stoga su se njegove fotografije mogle pronaći na poštanskim markama, u obrazovnim ustanovama, javnim uredima i dr. (Lendić 2018: 22).

4. Jezična politika u Jugoslaviji

Prije donošenja važnih razmatranja jezične politike u Jugoslaviji potrebno je definirati pojmove jezik i pismo. Upravo je diferencijacija jezika i pisma tijekom više od četiri desetljeća trajanja Jugoslavije bila predmetom jezikoslovnih, ali i političkih polemika.

Sue Wright u knjizi *Jezična politika i jezično planiranje* donosi pregled teorijskog razlikovanja pojma jezik. Odlučuje se za interpretaciju jezika kao „temelnog sredstva naše socijalizacije u vlastitoj grupi i našega temeljnog sredstva izgradnje značenja” (Wright 2010: 4). Pismo se najčešće definira kao „sustav vizualnih znakova (slika, simbola, znakova za slogove ili

⁵² Najpoznatiji list, tj. tiskovina je glasilo omladine Polet u putem kojega su maldi izvještavani o novostima unutar, ali i izvan granica Jugoslavije. Važno je napomenuti kako je cenzura i kontrola tiska bila prisutna i u omladinskim publikacijama, stoga je potpuna sloboda izražavanja autora bila onemogućena.

⁵³ Kult ličnosti. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Dostupno: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34549> (Pristup ostvaren: 30. 4. 2022.)

glasove te njihovih kombinacija) za prijenos jezične poruke, koji odlikuje visok stupanj konvencije u pojedinim jezičnim zajednicama”,⁵⁴ a kao takvo je neosporan oblik jezičnog diferenciranja (Wright 2010: 49). Neosporna je jezična razlika hrvatskoga i srpskoga jezika, ali ona najvidljivija razlika između njih ogleda se u bilježenju istoga jezika – pismu. Povijesno gledano hrvatski se jezik temeljio i razvijao na osnovi katoličke kulture pri tome se oslanjajući na glagoljicu i zapadnu ćirilicu, a od 14. st. latinicu. S druge strane, srpski se jezik oslanjao na pravoslavnu kulturu koja je u svojoj, crkvenoj, upotrebi zadržala ćirilično pismo (Babić 1995: 17).

Položaj je jezika u narodno i nacionalno heterogenoj zemlji važan identifikator nacije. Kako bi se postigla homogenizacija naroda, bilo je potrebno izjednačavanje naroda koje se nastojalo postići izjednačavanjem hrvatsko-srpskog jezičnog područja (Radelić 2006: 248). Takav je jezik postao sredstvo komunikacije između ostalih naroda Jugoslavije, primjerice Slovenaca i Makedonaca čiji jezici nisu građeni na istoj osnovici. Oni su takav, srpskohrvatski/hrvatskosrpski učili te su ga tako i nazivali. Žanić (2007: 61, 64) navodi kako je takav jezik na leksičkoj i morfološkoj razini bio srpski, tzv. istočna varijanta.⁵⁵ U daljnjem problematiziranju položaja jezika unutar Jugoslavije Žanić (2007) donosi pojam državnog (ili partijskog) idioma koji sadržava obilježja srpskog standardnog jezika koji je u Hrvatskoj i percipiran kao srpski. Nadalje, autor objašnjava kako je takva percepcija nadjezika utemeljena na sociopolitičkom iskustvu, ali da se osobnost i određenje takvoga jezika ne može promatrati samo iz jednog nacionalnog gledišta, već se u obzir moraju uzeti okolnosti nastanka takvoga jezika, kao što su sociopolitički i komunikacijski kontekst te diskurs svih sudionika komunikacijske upotrebe takvoga jezika. Promatran iz takvoga gledišta takav je nadjezik određen jezičnim osobinama srpskoga jezika te je kao takav komunikacijski i ideološki upravljani iz Beograda, ali je prije svega riječ o osebujnom i višestruko nadslojenom jeziku (Žanić 2007: 64). Također, prema istom autoru imenovanje jezika hrvatskosrpskim odnosno srpskohrvatskim bilo je neprecizno i politički neispravno. Kao glavni argument navodi kako je riječ o sustavu koji se ne ostvaruje ni kao tekst ni kao govor (Žanić 2007: 98).

Ravnopravnost je svih jezika naroda Jugoslavije zajamčio i AVNOJ čije su se odluke objavljivale na četirima jezicima (Moguš 2009: 198).

⁵⁴ Pismo. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Dostupno: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=48457> (Pristup ostvaren: 30. 4. 2022.)

⁵⁵ Navedeno potvrđuje Babić (1995: 18) napominjući kako su se dogovori oko stvaranja jezika opravdavali zbog bliskosti srpskoga i hrvatskoga jezika. Istodobno naglašava kako je sa srpske strane bilo pokušaja ostvarenja takvoga plana vojnom, političkom i državnom prevlasti. Ipak, navedeno nije bilo moguće provesti zbog stabilnosti i prethodne izgrađenosti srpskoga i hrvatskoga jezika, ali i zbog snažnoga otpora iz hrvatskih krugova.

Donošenjem prvog Ustava 1946. pitanje jezika regulirano je u glavi III. *Osnovna prava naroda i narodnih republika*, član 13., u kojem se navodi kako narodne manjine imaju pravo kulturnog razvitka te uporabe vlastitog jezika. Nadalje, u istome se Ustavu, ali u glavi XIII., *Narodni sudovi*, član 120., navodi kako se postupak pred sudom vodi na jeziku republike u kojoj se vodi postupak. Ako građani ne znaju jezik, imaju pravo služiti se vlastitim preko prevoditelja.⁵⁶

Ravnopravnost se jezika naroda Jugoslavije spominje u Ustavu SFRJ iz 1963. U njemu se osigurava pravo služenja vlastitim jezikom i pismom, pravo nacionalnih manjina na služenje vlastitim jezikom te se napominje kako se savezni zakoni donose na srpskohrvatskom odnosno hrvatskosrpskom, slovenskom te makedonskom jeziku. Važno je napomenuti kako je srpskohrvatski/hrvatskosrpski postao službenim jezikom Jugoslavenske narodne armije jer je tim Ustavom regulirano služenje vojne obuke, administracije te zapovijedanja vojske upravo na tom jeziku.⁵⁷ Posljednji Ustav SFRJ donesen je 1974. U njemu je također zajamčena ravnopravnost jezika, uporaba jezika i pisma. Nadalje, zajamčeno je pravo nastave na svome jeziku, pravo služenja vlastitim jezikom u sudskim postupcima te ravnopravnost jezika i pisma u vojsci. Navodi se kako se u Jugoslavenskoj narodnoj armiji⁵⁸ može upotrebljavati jedan od jezika naroda Jugoslavije, ali i jezici naroda i narodnosti.⁵⁹

Do početka 50-ih godina 20. st. državno je vodstvo radilo na kulturnoj homogenizaciji društva, točnije kako navodi Radelić „podređivanja kulturnog pluralizma jedinstvu i opće, izjednačavanju u kulturnoj sferi.” (Radelić 2006: 248). Temeljna su prava svih naroda zajamčena na Drugom zasjedanju AVNOJ-a održanom 29. i 30. studenog 1943. Pod točkom 1. navodi se kako se sve odluke i proglašuju objavljuju na srpskom, hrvatskom, slovenskom i makedonskom jeziku te kako su „svi ovi jezici ravnopravni na cijeloj teritoriji Jugoslavije.” Točka 2. odnosi se na Zemaljska vijeća i njihove Izvršne odbore koji trebaju provoditi prethodno spomenutu ravnopravnost na svome području. Posljednje, pod točkom 3., navodi se kako će vrh AVNOJ-a i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije odluke objavljivati na jednom od jezika, a Zemaljska su vijeća dužna iste odluke službeno proglasiti na jezicima svojih naroda. Nadalje, 19. prosinca 1945. donosi se *Odluka o službenom listu Demokratske Federativne Jugoslavije* u čijem

⁵⁶ Ustav FNRJ iz 1946. godine.

⁵⁷ Reguliranje prava jezika u tom se Ustavu odnose na sljedeće odredbe: Glava III. *Slobode, prava i dužnosti čoveka i građanina*, član 33., član 41., član 42., član 43. Glava V. *Društveno-političke zajednice 4. Federacija*, član 131. Glava VII. *Ustavnost i zakonitost*, član 157. (Ustav SFRJ iz 1963. godine).

⁵⁸ U daljnjem će se tekstu koristiti historiografski, društveno i politički prihvatljiva pokrata JNA.

⁵⁹ Reguliranje prava jezika u tom se Ustavu odnosi na sljedeće odredbe: Glava III. *Slobode, prava i dužnosti čoveka i građanina*, član 154., član 170., član 171. Glava IV. *Ustavnost i zakonitost*, član 214. Glava VI. *Narodna obrana*, član 243. Deo treći, *Odnosi u federaciji i prava i dužnosti federacije*, Glava I., *Odnosi u federaciji*, član 246., član 247., član 269., član 271. (Ustav SFRJ iz 1974. godine).

se članu 2. navodi kako će se objavljivati na srpskom, hrvatskom, slovenskom i makedonskom jeziku. O prvotnoj ravnopravnosti jezika u Jugoslaviji govori i *Pravilnik o izdavanju i uređivanju Službenog lista Demokratske Federativne Jugoslavije*. Stupio je na snagu 26. travnja 1945. godine, a u članu 3. navodi se kako će istodobno izlaziti na srpskom, hrvatskom, slovenskom i makedonskom jeziku. Nadalje, u istom je Pravilniku, ali članu 10., navedeno kako list ne mora izlaziti na svim četirima jezicima dok se ne stvore uvjeti za to. Iste godine Ministarstvo pravosuđa donosi *Uputstvo za izvršenje uredbe o izdavanju zbornika zakona i uredaba*. Jezično se pitanje regulira pod članom 3. gdje se navodi kako će Zbornik izlaziti na hrvatskom i srpskom jeziku dok se ne ostvare potrebni uvjeti. Četvrta zajednička sjednica Ustavotvorne skupštine FNRJ održana je 31. siječnja 1946., a iz zapisnika je razvidno poštivanje različitosti hrvatskoga i srpskoga jezika kao i jezika drugih naroda. Navodi se kako je Moša Pijade pročitao na srpskom jeziku prvi dio Ustava, a drugi dio Ustava, do člana 77., na hrvatskom je jeziku pročitao Zvonko Brkić. Marian Breclj na slovenskom je jeziku pročitao dio Ustava od člana 77. do člana 115., a Vlada Maleski je na makedonskom jeziku pročitao Ustav do kraja.⁶⁰

Iako su Ustavno zaštićena prava svih jezika i svim je govornicima ustavno zajamčeno pravo uporabe materinskog jezika, jezična se politika Jugoslavije najviše oslanjala na povijesno-politički najprepoznatljivija dva jezika, a to su bili hrvatski i srpski (Žanić 2007: 66).

U Zagrebu u rujnu 1952. započinje izlaziti *Jezik, časopis za kulturu hrvatskog književnog jezika*⁶¹ koji izdaje Hrvatsko filološko društvo. Uredništvo u uvodnoj riječi navodi osnovne zadaće časopisa, a to su pravilan razvoj jezika, isticanje posebnosti jezika, elastične stabilnosti te prilagodba različitim jezičnim funkcijama. Između ostalog ističu kako pokretanje Jezika nije slučajno već je potaknuta potrebom „kakvu u današnje doba osjeća svaka književnost. Služba našega književnoga jezika u posljednje se vrijeme tako razgranala, da se pred nama svaki čas javljaju problemi, o kojima treba da rekne svoje mišljenje i lingvistička teorija.”⁶² Pojava navedenoga časopisa označava snažan otpor unitarističkim nastojanjima stvaranja zajedničkoga hrvatskosrpskoga/srpskohrvatskoga jezika. Ujedno, njegova je pojava označila nastavak razvoja hrvatskoga jezika u onome obliku u kakvome je on i danas.

⁶⁰ Avnojski duh u jezičnoj politici. Uredništvo. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, Vol. 33. No. 2, 1985. Dostupno: <https://hrcak.srce.hr/clanak/301803> (Pristup ostvaren: 5. 4. 2022.).

⁶¹ Više o ulozi časopisa Jezik vidi u: Brozović, Dalibor (1996). Uloga časopisa Jezik u hrvatskome jezikoslovlju. *Jezik*, 44 (2), 42 – 53. Dostupno: <https://hrcak.srce.hr/clanak/300381> (Pristup ostvaren: 27. 4. 2022.).

⁶² Uvodna riječ. Uredništvo. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskog književnog jezika*, Vol.1 No. 1, 1952. Dostupno: <https://hrcak.srce.hr/clanak/77077> (Pristup ostvaren: 9. 4. 2022.)

4. 1. Novosadski dogovor

U prethodnom je poglavlju objašnjena jezična politika u Jugoslaviji. Unitarističke tendencije ogledale su se u sve većem preuzimanju tuđica te zatiranju nacionalnih obilježja unutar imenovanja pojedinih područja (Babić 1995: 25).⁶³ Sveukupnost se jezične problematike odnosi na pitanje hrvatskog i srpskog jezika. Dakle, iako su jezici na ustavnoj razini bili zaštićeni, u praksi se jezična politika provodila na štetu hrvatskoga standardnog jezika. Godine 1953. Matica srpska provodi anketu o jezičnom jedinstvu Srba i Hrvata (Katičić 2013: 324). Pokretači ankete zalagali su se za jedinstven srpskohrvatski jezik s pravopisom te ujednačenom terminologijom na srpsko-hrvatskom govornom području (Moguš 2009: 198). Rezultate navedene ankete objavio je Letopis Matice srpske koji je i njezin pokretač, a upravo je pitanje jedinstva jezika, kao i sama anketa, bio povod Novosadskom dogovoru. Iako je većina sudionika zastupala stavove o jedinstvu hrvatskog i srpskog jezika, u hrvatskim krugovima anketa nije bila općeprihvaćena. Kao reakcija na anketu sazvan je sastanak jezikoslovaca u Novome Sadu koji je trajao od 8. do 10. prosinca 1954. Na sastanku su sudjelovali jezikoslovci iz Hrvatske, Srbije, Bosne i Hercegovine i Crne Gore, a doneseni su zaključci poznati kao Novosadski dogovor (Katičić 2013: 234). Doneseno je deset zaključaka koji se odnose na dogovore izrade zajedničkog pravopisa, rječnika te ujednačavanje terminologije. Zaključeno je kako je narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan jezik s dvama izgovorima – ijekavskim i ekavskim te kako je uvijek, u službenoj uporabi, potrebno istaknuti oba sastavna dijela takvoga jezika. Pitanje je pisma riješeno priznanjem ravnopravnosti latinice i ćirilice te je dogovoreno kako će tijekom obrazovanja učenici učiti oba pisma. Nadalje, prevođenje je tekstova okarakterizirano kao štetna pojava, stoga je odlučeno kako se trebaju poštovati originalni tekstovi pisaca.⁶⁴ Žanić (2007: 51) ističe kako je Novosadski dogovor s jedne strane stručno nepotreban, ali politički motiviran sastanak temeljem čijih je zaključaka konstruirana unitaristička jezična politika temeljena na štokavskom narječju četiriju saveznih republika – Srbije, Crne Gore, Hrvatske te Bosne i Hercegovine. Nadalje, ta su dva jezika, hrvatski i srpski, već imali stabilno oblikovan jezični identitet čvrsto vezan za svaku naciju, a svaki je napor daljnega dijeljenja na zapadnu i istočnu varijantu jedinstvenoga jezika nazivlja srpskohrvatskog ili hrvatskosrpskoga bio nepotreban. Kako navodi Katičić (2013: 234–235), Novosadskim je

⁶³ Kada je riječ o potiskivanju nacionalnoga imena, misli se na sve češću uporabu posvojnoga genitiva (vidi bilješku 9). Preuzimanje se tuđica najčešće odnosilo na sve veću pojavnost rusizama i anglizama u komunističkome nazivlju na mjestima gdje je već postojala u uporabi hrvatska riječ, npr. *stranka – partija, glavni/središnji odbor – centralni komitet, ministarstvo – sekretarijat, komitet* i dr. (Babić 1995: 25).

⁶⁴ Novosadski dogovor. *Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. Dostupno: <http://ihjj.hr/iz-povijesti/novosadski-dogovor/70/> (Pristup ostvaren: 16. 4. 2022.).

dogovorom odgođena daljnja zaštita i institucionaliziranje hrvatskoga jezika. Novosadski je dogovor rezultirao izdavanjem zajedničkoga, novog, *Pravopisa hrvatskosrpskoga književnog jezika* 1960.⁶⁵ Prema Mogušu (2009: 200) donošenje novoga pravopisa nije promijenilo jezično stanje unutar Jugoslavije, tj. unitaristička je tendencija ostala i dalje prisutna. O novim pravilima Katičić (2013: 234 - 235) tek ističe „napuštanje gramatičke i prihvaćanje logičke interpunkcije” te prihvaćanje dublete pisanja futura prvoga. Svoju ocjenu Novosadskog dogovora donosi i Brozović (2008: 117) koji navodi kako su „doneseni zaključci o jezičnom jedinstvu, formulirani idealistički deklarativno i neprecizno”. Kada je riječ o zajedničkom *Rječniku hrvatskosrpskoga književnog jezika*, on je izašao u dva sveska 1967., ali opet na ćirilici u Novome Sadu i na latinici u Zagrebu (Moguš 2009: 203). U hrvatskim je krugovima rječnik doživio velike kritike jer je razlike između hrvatskoga i srpskoga jezika prikazivao kao sinonime jednoga jezika, a ne kao samostalne jezične sustave. Matica srpska rječnik je izdala do kraja dok je Matica hrvatska obustavila njegovo izdavanje tijekom hrvatskog proljeća (Katičić 2013: 234–235).

4. 2. Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika

Pitanje jezika u Jugoslaviji tijekom 60-ih godina 20. st. potaknuto je političkim, gospodarskim, ali prije svega međunacionalnim pitanjima. Hrvatski je jezik još od 19. st. jedan od elemenata nacionalnog identiteta (Goldstein 2008: 459). U prethodnom su poglavlju objašnjene okolnosti Novosadskog dogovora i ono što je taj dogovor značio za daljnji razvoj hrvatskoga jezika. Razdoblje nakon Novosadskog dogovora označeno je kao razdoblje ujednačavanje hrvatskoga i srpskoga jezika, najčešće na štetu prvoga. Radilo se na stvaranju saveznoga standardnog jezika koji se najviše očitovao u „prevođenju” tekstova pisanih ekavicom u ijekavicu (Katičić 2013: 236).⁶⁶ Izdvajanje hrvatskog od srpskog jezika i obrnuto nije bilo poželjno. Stoga se govorilo o srpskohrvatskom ili hrvatskosrpskom jeziku u dvjema varijantama – zapadnoj i istočnoj. O naporima stvaranja zajedničkoga standarda govori podatak kako je i glavno jugoslavensko glasilo *Borba* u Beogradu izlazilo na ekavici i ćirilicom pismu, a u Zagrebu na

⁶⁵ *Pravopis hrvatskosrpskog književnog jezika* izdala je Matica hrvatska u Zagrebu te je izdan na latinici i ijekavskim izgovorom. S druge strane, *Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika* izdala je Matica srpska u Novom Sadu iste godine, a pisan je na ćirilici s ekavskim izgovorom. Babić (1995: 25) ističe kako se izlaskom zajedničkoga pravopisa sve više ističu unitarističke tendencije koje se najviše ogledaju u srbizmima npr. *glazba – muzika, knjižnica – biblioteka, znanost – nauka* i dr.

⁶⁶ Godinu dana nakon Novosadskog dogovora Ljudevit Jonke u članku ističe pogrešna tumačenja zaključaka. Više o tome vidi u: Jonke, Ljudevit (1955). Nekoliko riječi o odjecima Novosadskog sastanka. *Jezik*, 4 (4), 104 – 109. Dostupno: <https://hrcak.srce.hr/clanak/96274> (Pristup ostvaren: 30. 4. 2022.).

ijekavici i latiničnom pismu. Druga su glasila većinom tiskana na latinici i ekavici, stoga su jezični krugovi u Hrvatskoj prigovarali jer je u Srbiji prihvaćeno latinično pismo, dok je većina znanstvenog nazivlja preuzimana iz srpskog jezika (Radelić 2006: 404). U takvom su ozračju veliku ulogu imali mediji, stoga se ističe podatak kako su se radijske i televizijske emisije, emitirane iz Beograda, puštale na hrvatskome području bez jezičnih intervencija, dakle izvorno na srpskome jeziku (Katičić 2013: 236). O varijacijama na temu naziva jezika govori i Moguš (2013) koji navodi kako se pitanje naziva jezika pokušalo riješiti uvođenjem dvočlanoga naziva sa *ili* (umjesto srpskohrvatski/hrvatsko srpski uvodi se hrvatski ili srpski te srpski ili hrvatski jezik), iako niti jedan od naziva nije bio, sa stajališta povijesti jezika, točan (Moguš 2013: 200).⁶⁷

Kao jedan od povoda *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* Katičić (2013: 236) ističe Peti kongres jugoslavenskih slavista održan 1965. u Sarajevu. Na tome je sastanku utvrđeno kako srpskohrvatski standardni jezik dolazi u dvjema varijantama – istočnoj i zapadnoj. Takvo je ozračje dovelo do slobodnijeg odnosa prema jeziku i jezičnih procesa. Žanić (2007: 52) ističe Jonkeov govor s kongresa u kojemu je na primjeru Bakarićeva govora utvrdio kako se u Jugoslaviji nameće „ijekavska varijanta beogradskog govora”. Godinu dana kasnije, 1966., iz Slovenije i Makedonije počele su pristizati optužbe da se jezična ravnopravnost i ravnopravnost pisama ne poštuje dosljedno. Ipak, najveće je nezadovoljstvo pristizalo iz hrvatskih jezikoslovnih krugova (Radelić 2006: 404).

⁶⁷O razlozima neprihvatljivosti obiju inačica naziva više vidi u: Moguš 2013: 200–203.

Slika 5. Naslovna stranica Telegrama u kojemu je 17. ožujka objavljena Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika.

Dvije godine kasnije, točnije 9. ožujka 1967., zaključena je i objavljena *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*⁶⁸ (Katičić 2013: 236). Službeno je objavljena 17. ožujka 1967. u *Telegramu* (Slika 5.). *Deklaraciju* je donio Upravni odbor Matice hrvatske, ali se kao potpisnici ističu većina znanstvenih i kulturnih društava u Hrvatskoj.⁶⁹ U tekstu je *Deklaracije*

⁶⁸ U daljnjem će se tekstu koristiti naziv *Deklaracija*.

⁶⁹ Kao potpisnici Deklaracije ističu se: Matica hrvatska, Društvo književnika Hrvatske, PEN-klub, Hrvatski centar, Hrvatsko filološko društvo, Odjel za filologiju Jugoslavenske znanosti i umjetnosti, Odjel za suvremenu književnost Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Institut za jezik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Institut za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Katedra za suvremeni hrvatskosrpski jezik Filozofskoga fakulteta u Zadru, Katedra za suvremeni hrvatskosrpski jezik Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, Katedra za povijest hrvatskoga jezika i dijalektologiju Filozofskoga fakulteta u Zadru, Katedra za stariju hrvatsku književnost Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, Katedra za noviju hrvatsku književnost Filozofskoga fakulteta

jasno navedeno kako zaključci Novosadskog dogovora nisu dosljedno provođeni. Prije svega, tim je dogovorom utvrđena zajednička jezična osnova hrvatskoga i srpskog jezika, ali je to načelo, potaknuto unitarističkom politikom, zanemareno i usmjereno na stvaranje jedinstvenog državnog/saveznog jezika u korist srpskoga jezika. *Deklaracija* je stoga zahtijevala ustavno priznavanje jednakosti i ravnopravnosti slovenskoga, hrvatskoga, srpskoga i makedonskoga jezika, a ne sinonimiziranje hrvatskosrpskoga/srpskohrvatskoga jezika u korist nametanja srpskoga jezika kao jedinstvenoga za sve Srbe i Hrvate. Kao primjer toga sastavljajući su *Deklaracije* naveli dokumente koji navedeno i potvrđuju. Nadalje, tražila se i uporaba hrvatskoga jezika u obrazovnim institucijama, medijima te u političkom prostoru na području Hrvatske.⁷⁰ Državni vrh nije podržao *Deklaraciju*, pokretači i istaknutiji potpisnici bili su kažnjeni (Katičić 2013: 237). Osobito je zanimljiva činjenica kako je Josip Broz Tito 25. ožujka 1967. tijekom posjeta Kosovu u svome govoru izjavio kako vjeruje da radnici usmjeravaju svoj rad u stvaranje bolje budućnosti te kako ne misle o tome na koji se način piše ili izgovara određena riječ. Istoga je dana u još jednom govoru naglasio kako se ne živi od gramatike i/ili dijalekta nego od rada, tj. krajnjeg proizvoda rada (Žanić 2007: 105). *Deklaracija* nije samo ukazivala na jezičnu nedosljednost i neravnopravnost već i na nacionalnu, točnije, na potisnutost Hrvata, a samim time i hrvatskoga jezika (Goldstein 2008: 460). O važnosti *Deklaracije* i općenito jezičnoga pitanja svjedoči podatak kako je upravo njoj posvećena sjednica CK SKH⁷¹, a ubrzo nakon *Deklaracije* odlučeno je kako se od 1. siječnja 1968. sve savezne uredbe objavljuju na jezicima svih naroda Jugoslavije (Radelić 2006: 407). Odjek se deklaracije očitovao u sve snažnijem otporu hrvatskoga jezičnog kruga prema tadašnjoj vlasti. Navedeno se odnosi na samostalnu pojavu imena hrvatskoga jezika u jezičnim priručnicima (Moguš 2009: 210).⁷²

u Zagrebu, Institut za lingvistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, Institut za nauku o književnosti Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, Staroslavenski institut u Zagrebu, Društvo književnih prevodilaca Hrvatske.

⁷⁰ *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*. Uredništvo. Jezik: časopis za kulturu hrvatskog književnog jezika. Vol. 64, No. 1, 2017. Dostupno: <https://hrcak.srce.hr/190939>. (Pristup ostvaren: 30. 4. 2022.).

⁷¹ Sjednica je održana od 19. do 20. travnja 1967., a kao uporište nacionalizma označeni su Matica hrvatska, Matica iseljenika, dio Saveza književnika i dr. Sa svojih su političkih i kulturnih funkcija izbačeni Vjećeslav Holjevac, Franjo Tuđman i Miroslav Krleža.

⁷² Navedeno se odnosi na sljedeća izdanja: Težak, S., Babić, S. (1973) *Pregled gramatike hrvatskoga književnog jezika*, Rosandić, D., Silić, J. (1974). *Osnove fonetike i fonologije hrvatskog književnog jezika*, Rosandić, D., Silić, S. (1979). *Osnove morfologije i morfofistikologije hrvatskoga književnog jezika*, *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika* (1979) skupine autora, Babić, S. (1986) *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Katičić, R. (1986) *Sintaksa hrvatskoga književnoga jezika*.

4. 3. Hrvatsko proljeće

Kraj 60-ih godina 20. st. obilježen je većim brojem studentskih prosvjeda u Europi. Isto je bilo i na području Jugoslavije, točnije u Beogradu i Zagrebu. Iako su razlozi štrajkova bili različiti, vidljiva je sve veća politička uključenost studenata u objema saveznim republikama. Među zagrebačkim studentima vidljiva je pobuna protiv nacionalne neravnopravnosti (Goldstein 2008: 460). Nezadovoljstvo ishodom *Deklaracije* sve je više raslo na području Hrvatske. Stoga je 1970. prekinut rad na zajedničkom rječniku koji su, prema Novosadskom dogovoru, trebale sastaviti Matica hrvatska i Matica srpska (Radelić 2006: 407). Istodobno radilo se na *Pravopisu hrvatskosrpskoga jezika*. U Predgovoru pravopisa navodi se kako *Pravopis hrvatskosrpskog jezika* iz 1960. nije u potpunosti zadovoljavao pravopisne odredbe. Naime, određene pravopisne odredbe nisu bile u skladu s hrvatskom pravopisnom tradicijom i jezičnom praksom.⁷³

Nadalje, na državnoj, političkoj razini dolazi do većih previranja u pogledu narušavanja bratstva i jedinstva. Dolazi do sve veće demokratizacije koja je išla na štetu propagandnog gesla. Na vodeće mjesto CK SKH dolazi Savka Dabčević-Kučar, a komunistička se vlast u Hrvatskoj zauzima za reforme, nacionalnu ravnopravnost, demokratizaciju te promjene u gospodarskom sustavu. Želja za promjenama u Hrvatskoj prerasla je u pokret koji se naziva hrvatsko proljeće (Matković 1998: 364–365).⁷⁴

Državni je vrh okončao navedeni pokret 1. prosinca 1971. u Karađorđevu (Matković 1998: 367). Kraha hrvatskog proljeća imao je posljedice i u jeziku. Zabranjeno je tiskanje *Hrvatskog pravopisa* Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Moguš. Ipak, kasnije ga je hrvatska emigracija tiskala u Londonu, a po tome je i dobio neslužbeni naziv *londonac* (Katičić 2013: 238). Ipak, pozitivan utjecaj hrvatskoga proljeća na jezik ogleda se u povećanju broja članova Matice hrvatske te sve većom rasprostranjenosti njezinih podružnica (Ivković 2015: 16–17).

⁷³ Babić, Stjepan, Finka, Božidar, Moguš, Milan. 1971. (pretisak iz 1990.) *Hrvatski pravopis*. Školska knjiga: Zagreb. (Predgovor).

⁷⁴ Više o hrvatskom proljeću vidi u: Tripalo, M. (2001). *Hrvatsko proljeće*. Zagreb. Bilandžić, D. (1999). *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb: Golden marketing.

5. Školstvo u Jugoslaviji

Kako navodi Spehnjak (2002: 171), proces je odgoja i obrazovanja jedan od najvažnijih procesa u stvaranju kolektivnoga sjećanja, stoga se nakon 1949. nastojalo ujednačiti nastavne programe na razini cijele države. O promjeni obrazovanja u duhu socijalizma govori i Šuvar (1982: 11–13) koji ističe kako se izjednačavanjem radničke klase s ostalim pripadnicima društva postiže društvena besklasnost, a osobito ističe kako je cilj obrazovanja „pridonijeti ukidanju klasnih podjela i razlika”.⁷⁵

U prve je dvije godine nakon rata ostalo obvezno četverogodišnje školovanje, a tih su se godina ukinule privatne škole te je izvedena selekcija školskih knjiga i književnih djela (Spehnjak 2002: 173) te je uspostavljena stroga državna kontrola obrazovanja (Šuvar 1982: 26). Uvođenjem obveznog obrazovanja te povećanjem broja obrazovnih ustanova nastojalo se obrazovati stručni kadar koji bi pridonio industrijalizaciji, a time i ostvarenju petogodišnjega plana. S druge strane, obrazovanjem se trebala širiti politička ideologija KPJ (Koren 2012: 68).

Prva reforma školstva u Jugoslaviji započinje 1958. kada se uvodi predškolski odgoj, osmogodišnje osnovnoškolsko obrazovanje postaje obvezno te je izvršen preustroj srednjoškolskog obrazovanja (Šuvar 1982: 28). Navedeni je preustroj utvrđen Općim zakonom o školama, a time je ujednačen obrazovni sustav za cijelu Jugoslaviju (Koren 2012: 85).

Ipak, najcjelovitija reforma pokrenuta je 1975., a reformom se nastojalo usmjeriti obrazovanje na zanimanje, tj. povezivanje rada i obrazovanja. Kao ostale osobitosti navedene reforme ističu se razvoj opće i strukovne izobrazbe pomoću koje će pojedinac razvijati svoju osobnost i postati intelektualac koji će moći samostalno misliti i raditi (Perišić 2019: 20). Jedna od najvažnijih odredbi navedene reforme odnosi se na uvođenje marksizma (ili naučnog socijalizma kako ga on naziva), teorije i prakse samoupravnog socijalizma te programa narodne obrane i društvene samozaštite (Šuvar 1982: 57). Teorija i praksa samoupravnog socijalizma odnosi se na odgoj za zajednicu, tj. dijete postaje sredstvo države. Stoga se takav pojedinac gubi i stapa sa zajednicom, a kako navodi Munjiza (2009: 218) „pod parolom čuvanja viših državnih

⁷⁵ Iako se Šuvar u svojim promišljanjima o djelatnosti škole preporuča kako se proces obrazovanja ne mora održavati samo unutar školske ustanove, već se učenike treba poticati na razne lokalne aktivnosti pomoću kojih bi stjecali određena znanja (npr. vodiči, dobrovoljni knjižničari, uređivači parkova i dr.), ipak u takvim se preporukama oslanja na ideološko širenje socijalizma te isticanje, u tekstu prethodno spomenutih ideologema. Stoga navodi kako se obrazovanje učenika provodi u pionirskim i omladinskim organizacijama. Potvrđuje kako se za vrijeme održavanja pojedinih svečanosti u školama pojavljuju sudionici partizanskoga pokreta koji iznose svoja sjećanja, ali daje preporuku kako bi se u škole mogli pozvati najbolji radnici, znanstvenici i dr. koji bi svjedočili o svome radu i postignućima unutar udruženog rada (Šuvar 1982: 132–133).

interesa provodi se surovo stezanje slobode i prigušivanje slobode ličnosti.” Kako zaključuje Perišić (2019: 47), opisana je reforma bila ideološkoga karaktera. Drugim riječima, odgojno-obrazovni sustav trebao je biti u potpunosti protkan marksističkim te idejama socijalističkog samoupravljanja.

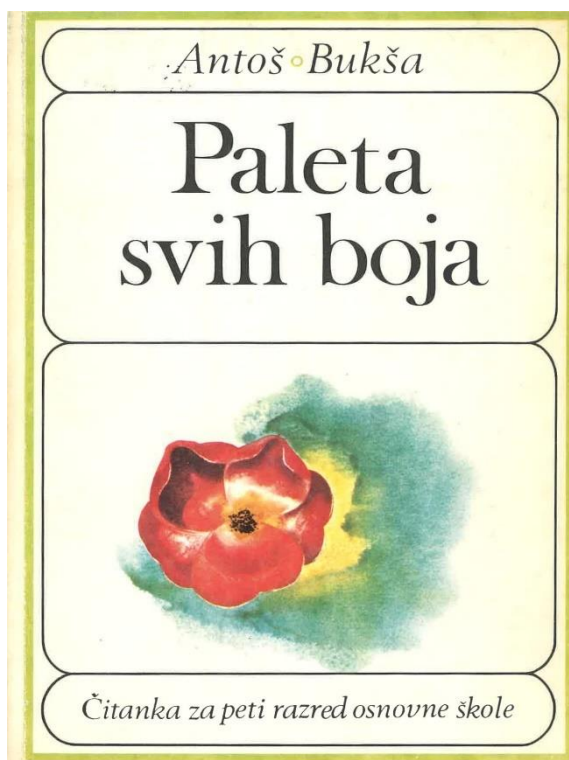
6. Društveni i politički ideologemi u hrvatskim čitankama osamdesetih godina 20. stoljeća

U sljedećim će poglavljima biti predstavljena analiza čitanaka hrvatskoga jezika za više razrede osnovne škole koje su u osamdesetim godinama 20. stoljeća imale već niz ponovljenih i neizmijenjenih izdanja. Prije svake analize navest će se autori i naslov čitanke, zatim godina, mjesto i izdavač te broj i naslovi tematskih cjelina. Uz oprimjerenja iz čitanaka u zagradi će se donositi broj stranice s koje se preuzimaju. Cilj je istraživanja utvrditi pojavnost društvenih i političkih ideologema u hrvatskim čitankama osamdesetih godina 20. stoljeća: ideologema južnoslavenstva/jugoslavenstva, KPJ-a i NOB-a, bratstva i jedinstva, obnove zemlje i rada, pionirskih i omladinskih organizacija te kulta ličnosti Josipa Broza Tita, a s ciljem utvrđivanja kvantitativne zastupljenosti u čitankama obuhvaćenim građom kao i primjerenosti, odnosno neprimjerenosti navedenih ideologema učenicima viših razreda osnovne škole.

Kvantitativnom će se metodom utvrditi ukupan broj tekstualnih predložaka, broj tekstualnih predložaka pisanih ćirilicnim i latiničnim pismom te tematska određenost tekstova. U radu će se analizirati zastupljenost ćirilicnih i latiničnih tekstova za svaku čitanku posebno. Nadalje, analizirat će se tematska određenost tekstova, točnije zastupljenost prethodno spomenutih i analiziranih ideologema. Uz navedeno, analizirat će se metodički instrumentarij prema načelu usmjerenosti pitanja i zadataka u promicanju važnosti ideologema. Tekstualni predlošci neće biti jezično prilagođavani kako bi se izbjeglo kršenje autorskog (književnog) izričaja.

6. 1. Antoš, Antica, Juraj Bukša. Paleta svih boja (čitanka za peti razred osnovne škole)

Čitanku za 5. razred osnovne škole naziva *Paleta svih boja*⁷⁶ (Slika 6.) sastavili su Antica Antoš i Juraj Bukša. Riječ je od 10. neizmijenjenom izdanju koje je izdala Školska knjiga u Zagrebu 1982.

Slika 6. Naslovna stranica čitanke za peti razred osnovne škole (*Paleta svih boja*).

Udžbenik se sastoji od pet cjelina koje nose naslove: *Dani djetinjstva*, *Paleta svih boja*, *Prekaljeni kao čelik*, *Žubor života* te *Grad na grani od oblaka*.

⁷⁶ U daljnjem će se tekstu koristiti naziv Čitanka 5.

6. 1. 1. Pismo

S obzirom na spomenutu jezičnu politiku u prethodnim poglavljima te priznavanje ravnopravnosti obaju pisama, analizom je Čitanke 5 potvrđena prisutnost ćiriličnoga pisma, ali u manjem omjeru nego latiničnoga (Grafikon 1).

Grafikon 1. Udio zastupljenosti latiničnih i ćiriličnih tekstova u Čitanke 5.

Dakle, od ukupno 63 tekstualna predložka analizirane čitanke 81 % tekstualnih predložaka (odnosno 51 tekstualni predložak) odnosi se na latinične tekstove, dok se 19 % tekstualnih predložaka (odnosno 12 tekstualnih predložaka) odnosi na ćirilične tekstove.⁷⁷ Od navedenih 12 ćiriličnih tekstova tri su teksta pisana ekavskim izgovorom jata. Riječ je o pjesmama autora Miroslava Antića (*Šta je najveće*), Desanke Maksimović (*Krvava bajka*) te Jovana Jovanovića Zmaja (*Ciganin hvali svoga konja*). Svi navedeni autori dolaze s govornoga područja na kojemu se upotrebljava ćirilično pismo te ekavski izgovor.⁷⁸ Ostalih devet tekstova na ćiriličnom pismu

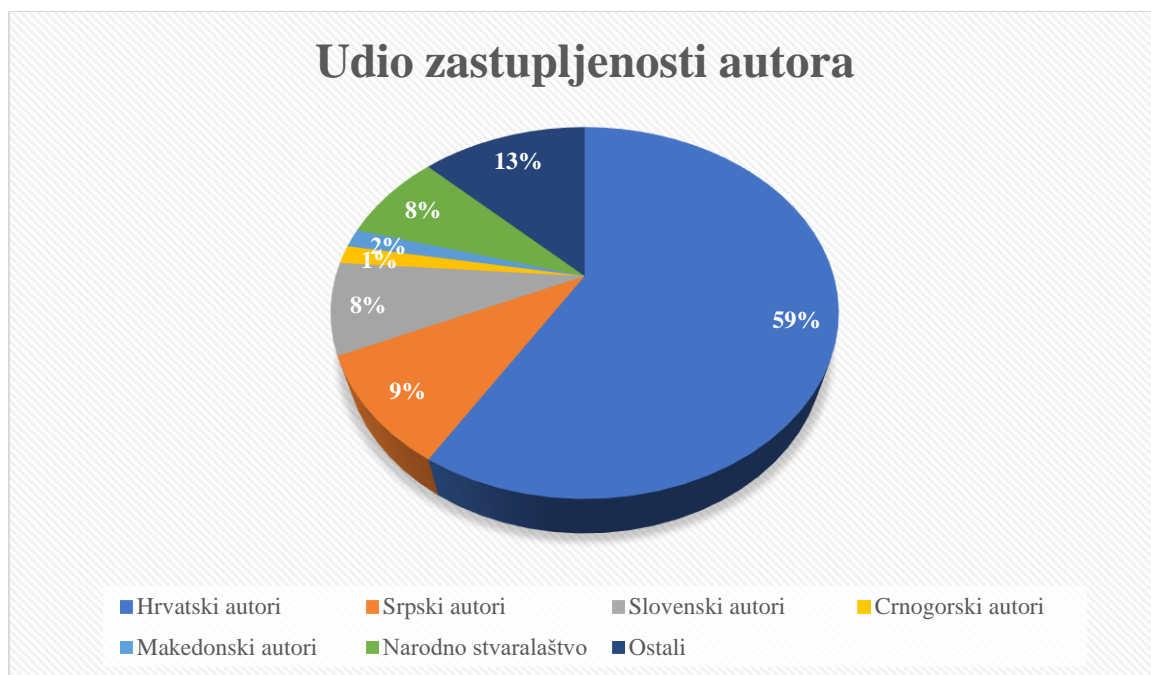
⁷⁷ Tekstovi pisani ćiriličnim pismom su sljedeći: *Šta je najveće?* (Miroslav Antić), *Cesta koja nikamo ne vodi* (Gianni Rodari), *Tri bika i lav* (Ezop), *Nije vjera tvrda u jačega* (Narodna), Petar Petrović Njegoš (Naslov pjesme nije posebno istaknut, već se pjesma nalazi pod naslovom *Navik on živi zajedno* s autorima Franom Krstom Frankopanom, Jurjem Barakovićem te Ivanom Mažuranićem), *Na Petrovačkoj cesti* (Branko Ćopić), *Kurir Bogdan* (Branko Ćopić), *Krvava bajka* (Desanka Maksimović), *U oluji* (Viktor Car Emin), *Naslonjač za gledanje televizije* (Dragan Lukić), *Lisac* (Ivan Cankar), *Ciganin hvali svoga konja* (Jovan Jovanović Zmaj).

⁷⁸ U poglavlju *Jezična politika* pojašnjena je veza između nacije i pisma u Jugoslaviji.

bilježeno je ijekavskim izgovorom, iako među njima ima autora koji pripadaju srpskom i crnogorskom književnom korpusu. Nadalje, osim srpskih i crnogorskih autora ćirilčnim su pismom, ali ijekavskim izgovorom, bilježeni književni tekstovi autora čije književno djelovanje nije nastalo na srpskom govornom području. Ističe se hrvatski autor Viktor Car Emin (*U oluji*), talijanski autor Gianni Rodari (*Cesta koja nikamo ne vodi*), grčki basnopisac Ezop (*Tri bika i lav*) te slovenski književnik Ivan Cankar (*Lisac*). Iako su autori Branko Ćopić (*Na Petrovačkoj cesti i Kurir Bogdan*) i Dragan Lukić (*Naslonjač za gledanje televizije*) sa srpskog govornog područja na kojemu se služi ćirilčnim pismom te ekavskim izgovorom, njihovi su tekstovi u Čitanki 5. bilježeni ćirilčnim pismom s ijekavskim izgovorom. Dakle, uočene su jezične i pisamske preinake u dijelu književnih predložaka. Stoga se može zaključiti kako se u dijelu književnih predložaka nije poštivala izvornost teksta. Uočene su jezične preinake u tekstovima pojedinih srpskih autora te pisamske preinake u tekstovima hrvatskih autora.

6. 1. 2. Nacionalna zastupljenost autora

Već je nekoliko puta spomenuto kako se Jugoslavija sastojala od šest saveznih republika čiji su narodi bili u potpunosti ravnopravni. Analizom Čitanke 5 te Grafikonom 2 prikazat će se udio zastupljenosti autora iz svih saveznih republika.

Grafikon 2. Udio zastupljenosti autora prema nacionalnosti u Čitanki 5.

S obzirom na to da je riječ o čitanki koja služi učenju hrvatskoga jezika, očekivan je najveći udio hrvatskih autora koji čine 59 % čitanke, tj. 37 tekstualnih predložaka.⁷⁹ Drugi po brojnosti autori srpski su čiji tekstovi čine 9 % čitanke (6 tekstualnih predložaka). Zatim slijede slovenski autori čiji tekstovi čine 8 % zastupljenosti u čitanki (5 tekstualnih predložaka). Makedonski i crnogorski autori prisutni su u čitanki sa samo jednim tekstualnim predložkom. Narodne pjesme i pripovijetke naznačene su kao narodno stvaralaštvo; pri tome treba napomenuti kako u čitanki nije naznačeno na čije se narodno stvaralaštvo odnose tekstovi.⁸⁰ Dakle, narodno je stvaralaštvo zastupljeno u 8 % tekstova (5 tekstualnih predložaka). Posljednje, pod nazivom *Ostali* odnosi se na strane autore koji su zastupljeni u 13 % tekstova (8 tekstualnih predložaka).

Navođenje nacionalnoga imena potvrđeno je u metodičkom instrumentariju uz nekoliko tekstova; hrvatska je pripadnost povijesnih i književnih ličnosti zabilježena triput, a crnogorska tek jednom kako je razvidno iz primjera (1 – 4):

- (1) *Što znate o hrvatskom banu Nikoli Šubiću Zrinskom i njegovoj junačkoj pogibiji pod gradom Sigetom?* (19)
- (2) *Hrvatski pjesnik Juraj Baraković (...)* (63)
- (3) (...) *hrvatski pjesnik Ivan Mažuranić (...)* (63)
- (4) *Crnogorski pjesnik Petar Petrović Njegoš (...)* (63)

Iz navedenih je primjera razvidno da se uporaba nacionalnog imena koristila tek u opisu povijesno značajnih osoba. Iako u Čitanki 5 nema spomena jugoslavenstva, vidljivo je kako se izbjegavanjem uporabe nacionalnog imena težilo ujednačavanju kulturnog područja. Navedeno je razvidno uporabom posvojne zajednice *naš*, o čemu će još biti riječi. Stoga je isticanje nacionalnosti u Čitanki 5 isključivo izuzetak vidljiv u nekoliko primjera.

U Čitanki 5 potvrđena su 4 tekstualna predložka na narječjima hrvatskoga jezika. Riječ je o dvjema pjesmama na kajkavskome te dvjema na čakavskom narječju.⁸¹

⁷⁹ U analizi svih čitanaka, u svrhu utvrđivanja pripadnosti određenom nacionalnom korpusu te u svrhu utvrđivanja svakog autora pojedinačno služilo se natuknicama Hrvatske enciklopedije, mrežno izdanje. Dostupno: <https://www.enciklopedija.hr/>

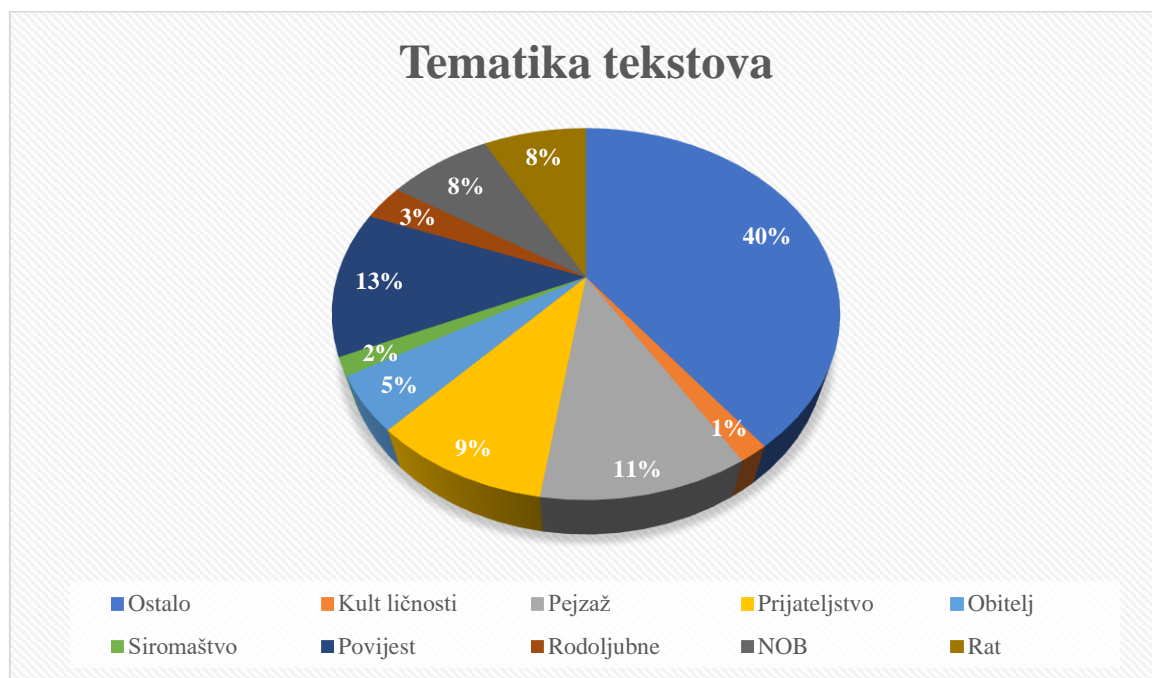
U korpus hrvatskih autora pribrojan je i Josip Broz Tito s obzirom na njegovo mjesto rođenja, ali i podatak sa glasačkog listića s Osmog kongresa SKJ 1964. g. gdje je pokraj njegova imena napisano Hrvat (Radelić, 2006: 346).

⁸⁰ U metodičkom instrumentariju koji se nalazi uz narodnu pjesmu *Prvo junaštvo* navodi se kako mnoge hrvatske, srpske i makedonske narodne pjesme slave junaštva Kraljevića Marka (69). Ovo je ujedno i jedino spominjanje nacionalnog korpusa usmenog (narodnog) stvaralaštva u Čitanci 5.

⁸¹ Na kajkavskome narječju: Fran Galović (*Crn-bel*) i Ivan Goran Kovačić (*Mali pot*), a na čakavskome narječju Drago Gervais (*Pipa*) i Mate Balota (*Piva Sipe*).

6. 1. 3. Tematska određenost

U Čitanki 5 zamjetna je tematska raznovrsnost književnih tekstova: uvršteni su tekstovi u kojima se tematiziraju obiteljske vrijednosti i prijateljstvo, ali i ratna i poratna zbivanja, a kada je riječ o književnim vrstama, prednjače rodoljubni i pejzažni tekstovi te oni socijalne tematike kako je razvidno iz Grafikona 3.

Grafikon 3. Tematska određenost tekstualnih predložaka u Čitanki 5.

Iz Grafikona 3 razvidno je da u Čitanki 5 ideološki usmjereni tekstovi ne zauzimaju značajniji udio u odnosu na tematike preostalih tekstualnih predložaka. Dapače, takvi su tekstovi, uz tekstove s temom obitelji, prijateljstva i socijalne tematike, zastupljeni u omjeru manjem od 10 % u odnosu na ukupan broj tekstualnih predložaka. Tek je neznatno veći broj tekstova i povijesne tematike u kojima se veličaju povijesni junaci, zemljopisni predjeli i gradovi (13 %) ⁸² te tekstovi pejzažne tematike (11 %). Najveći broj tekstova (40 %), koji su u Grafikonu 3 svrstani u kategoriju

⁸² Tematiziranje povijesnih junaka odnosi se na sljedeće tekstove: Jagoda Truhelka (*Lagum*), August Šenoa (*Slobodni, plemeniti varoš zagrebački*), Fran Krsto Frankopan, Juraj Baraković, Ivan Mažuranić, Petar Petrović Njegoš, Narodna (*Prvo junaštvo*), Vladimir Nazor (*Zvonimirova lađa*).

Ostalo, šaljivi su, opisuju svakodnevne događaje ili je pak riječ o tekstovima koji nose duboku pouku i sl. što je, uostalom, sadržajno i primjereno školskom uzrastu kojem je čitanka namijenjena.

Osvrnemo li se samo na ideološki usmjerene tekstove u analiziranoj čitanki, može se zaključiti da se u njima, kako je već istaknuto, tek uzgredice ističu oni koji promiču kult личности Josipa Broza Tita, NOB⁸³ te ratna stradavanja.⁸⁴ Tekst Josipa Broza Tita s naslovom *Dani djetinjstva*, kao što mu i sam naslov kaže, evocira Brozova sjećanja na to razdoblje njegova života:

(5) *Djetinjstvo je moje bilo teško... U porodici je bilo mnogo djece, i nije bilo lako brinuti se za njih. Često ni kruha nije bilo dovoljno pa je majka morala zaključavati ostavu u kojoj se nalazio kruh, a mi, djeca, dobivali smo toliko koliko je ona smatrala da nam može dati, a ne koliko smo mogli pojesti.* (6)

(6) *Jednom je bio nekakav svetac, a roditelji otišli nekamo u goste. Bili smo gladni. Na tavanu je visjela suha svinjska glava koja se čuvala za Novu godinu. Braća i sestre su plakali, a ja skinem tu glavu, stavim je u kotao s vrućom vodom, uspem malo brašna, pa se sve to kuhalo oko dva sata. Najeli smo se da je sve pucalo!* (6)

Iako tekst izravno ne veliča sam kult личности, uvrštavanje Broza kao autora u čitanku, kako je razvidno iz primjera 5. i 6., zasigurno je pridonosilo veličanju njegove uloge u državi kao političara i kao državnika među učenicima osnovnoškolske dobi. Također, u službi su promicanja kulta личности pitanja iz metodičkog instrumentarija teksta *Izbjeglice* Vladimira Nazora:

(7) *Koje osobine pokazuje drug Tito? Kako se on brine za izbjeglice? Kako pomaže gladnoj djeci?* (75)

Iako istoimeni tekst nije u funkciji promicanja kulta личности već ratnih stradavanja, u tekstu se javlja lik Josipa Broza Tita. Isti je opis zasigurno pridonio jačanju svjesnosti o humanosti i važnosti predsjednika države:

(8) *Stvori se tu i Tito. (...) Ima slučajno pri ruci sandučić suhih smokava što ih primi na dar iz Dalmacije, pa sam dijeli voće mališanima; šalje bosu dječicu u obližnju partizansku stražarnicu gdje se odmah čaj kuha i kruh reže.* (75)

⁸³ Tekstovi koji se odnose na veličanje NOB-a su: Oton Župančić (*Kuj me!*), Jure Franičević Pločar (*Pjesma mornara*), Tone Seliškar (*Kako je mazga srna probila fašistički obruč*), Narodna (*Prekaljeni kao čelik*), Mate Balota (*Piva Sipe*).

⁸⁴ Tematiziranje rata i ratnih stradavanja odnosi se na sljedeće autore i naslove: Vladimir Nazor (*Izbjeglice*), Antun Šoljan (*Imao sam dvanaest godina...*), Branko Ćopić (*Na Petrovačkoj cesti*), Branko Ćopić (*Kurir Bogdan*), Desanka Maksimović (*Krvava bajka*).

U tekstovima u kojima se tematizira rat i ratna stradanja ističu se dijelovi u kojima se na prilično detaljan način opisuje smrt. U tekstu Antuna Šoljana *Imao sam dvanaest godina...* opisuje se smrt osoba koje su bile u blizini dječaka:

(9) *Tako je poginula moja majka, moj stariji brat, jedan sudac u mirovini, (...). Vincilirova žena je živjela još cijelu noć, stenjući na zemlji, polako se hladeći s padanjem noćne rose* (77)

U pjesmi Branka Ćopića *Na Petrovačkoj cesti* pjesnik opisuje smrt djevojčice. Osobito su potresni sljedeći stihovi:

(10) *Radovala se djevojčica/i vatri, i gradu neviđenom,/ a sada leži, sićušna kao ptica,/ na cesti Petrovačkoj,/na cesti okrvavljenoj./ Oči gledaju širom, al' sjaja u njima nema,/ sa mrtvih usana male optužba teče nijema:/ (...) Osvetu vapije dijete, stisnutih smrznutih pesti,/ u krvi i snijegu na Petrovačkoj cesti...* (79)

Desanka Maksimović pak u pjesmi *Krvava bajka* opisuje streljanje učenika jedne škole:

(11) *Dečaka redovi celi/ uzeli se za ruke/ i sa školskog zadnjeg časa/ na streljanje pošli mirno kao da smrt nije ništa./ Drugova redovi celi/ istog časa se uzeli/ do večnog boravišta./* (85)

Tematikom krvoprolića djece školske dobi, kako je razvidno iz primjera 11 i 12, dodatno su se isticala ratna stradanja i patnja i onih koji u ratnim zbivanjima nisu izravno sudjelovali, ali su bili njihovim žrtvama. O prolijevanju krvi govori i stih narodne pjesme *Prekaljeni kao čelik*:

(12) *Suzama se boj ne bije,/ već se vrela krvca lije.* (90)

Pjesma Mate Balote *Piva Sipe* tematizira čovjeka koji se sudjelovao u NOB-u. Stihovi podsjećaju čitatelja na predanost čovjeka domovini te na njegovu neustrašivost i u budućnosti:

(13) *Iz Sipinega grla pucaju puške labinske/ kad je on, volar, rudar i mornar,/ se tuka za slobodu da bude na svojeg gospodar/ i da očuva grudu zemlje slovenske. (...) A Sipe gleda u magli slike dela, junaštva, boja i smrti,/ I niga strah od tih krvavih sadašnjih i budućih puti.* (109)

Iako pripada u korpus rodoljubnih pjesama, pjesma *Lijepa si zemljo moja* Jure Kaštelana sadrži stihove u kojima se podsjeća na borbu za slobodu:

- (14) *Lijepa si, zemljo moja, kao sloboda, kao oči/ tvojih junaka što i preko smrti gledaju./
I kad ih vjetar češlja – oni pjevaju,/ i ugrlu tvojih rijeka – oni pjevaju, /(...) (89).*

Učenike se i Kaštelanovim stihovima podsjeća na osobe koje su dale život za slobodu.

6. 1. 4. Metodički instrumentarij

Metodički instrumentarij, koji prati tekstualne predloške, dodatno pojašnjava pojedine riječi ili fraze upotrijebljene unutar tekstualnog predloška, sadrži dodatne informacije o autoru ili temi predloška te nudi usmjerena pitanja za razumijevanje i interpretaciju književnoga teksta. U daljnjem će se tekstu analizirati metodički instrumentarij onih tekstova koji u sebi sadrže pitanja ili informacije koji su usmjereni jačanju ideologema.

Uz tekst Josipa Broza Tita *Dani djetinjstva* neizostavna su, dakako, pitanja koja usmjeravaju učenika prema razumijevanju Brozova života i njegova odnosa prema obitelji:

- (15) *Što vam kazuje podatak da je Titov otac već u siječnju morao kupovati kukuruz za kruh? Koje vam riječi kazuju da su djeca gladovala? Po čemu vidite da je Tito volio braću? (7)*

Takva su pitanja, osim što pridonose učeničkom razumijevanju teksta, ipak i u službi približavanja vladara narodu, a s kojim dijeli istu sudbinu siromaštva. Također, u istom se metodičkom instrumentariju učenike upućuje na čitanje knjiga koje govore o djetinjstvu i životu Josipa Broza Tita što je izravno u svezi s ideologemom veličanja Brozova kulta ličnosti o čemu je više bilo riječi u prethodnim poglavljima rada.

U prethodnim je poglavljima objašnjeno kako je komunistička vlast pozitivno gledala na slavljenje narodnih junaka. Kao jedan od takvih ističe se Nikola Šubić Zrinski. Jagoda Truhelka u tekstu *Lagum* (primjer 14) opisuje dječake koji se igraju opsade Sigeta, stoga je i u metodičkom instrumentariju neizostavno upućivanje učenika na tu povijesnu ličnost:

- (16) *Što znate o hrvatskom banu Nikoli Šubiću Zrinskom i njegovoj junačkoj pogibiji pod gradom Sigetom? (19)*

U korpus tekstova s povijesnom tematikom može se uvrstiti i narodna pjesma *Prvo junaštvo* koja tematizira Kraljevića Marka:

- (17) *Junačke pjesme uvijek slave neustrašive i plemenite junake, a s dubokim ogorčenjem i s prijehom spominju kukavice, podlace i izdajice* (69)

Iz primjera 17 razvidno je da se učenike usmjerava na promišljanje važnosti herojstva (junaštva), ali i na kritičko promišljanje o izdajništvu. Nadalje, Vladimir Nator u pjesmi *Zvonimirova lađa* (primjer 18) tematizira razdoblje vladavine kralja Zvonimira. Uz tu se pjesmu tematizira gubitak samostalnosti hrvatskoga naroda:

- (18) *Nedugo poslije njegove smrti Hrvatska je izgubila samostalnost (...) Miri li se hrvatski narod s gubitkom samostalnosti? Čime pokazuje svoju borbenost?* (71)

Iako se tematizira razdoblje srednjega vijeka (vladavina kralja Zvonimira), u posljednjem se zadatku uz istu Natorovu pjesmu učenike potiče na promišljanje o ratu (primjer 19). Premda se izravno učenike ne upućuje na to o kojem je ratu riječ, s obzirom na uzrast kojem je čitanka namijenjena, ali i uporabu posvojne zamjenice *naši* uz imenicu *narodi*, ipak se može s velikom sigurnošću pretpostaviti da je riječ o poticanju učenika na ratna zbivanja za vrijeme NOB-a jer su vremenski najbliža njihovu odrastanju i posrednom iskustvenom opažanju:

- (19) *Nađite u čitanci pjesme o ratu u kojemu su naši narodi konačno izvojevali slobodu i ravnopravnost* (71)

Međutim, u čitanki je uz nekoliko tekstova zadacima i pitanjima izravno upućivanje na veličanje vrijednosti NOB-a što je izravno povezano s društvenim i političkim ideologemima vladajuće doktrine kako potvrđuju primjeri 20 – 25:

- (20) *S čime biste mogli usporediti borbe našega narodnooslobodilačkog rata: s čelikom ili sa staklom? Obrazložite svoj odgovor.* (64).
- (21) *Na smrt i na oklop jurili smo pramcem/raspeti na vrhu uzavrelog vala (...) Pod crvenom zvijezdom narod zemlju gradi -/ nek' urlaju zvijeri da zastraše rikom -/ a dođeš li opet, tad, dušmane, znadi/ da ćemo te tući i srcem i čelikom* (72).
- (22) *U kojoj strofi pjesnik slikovito kaže: da su naši mornari-partizani za oslobođenje od ropstva prolili mnogo krvi? (...) da narod izgrađuje socijalizam ne plašeći se neprijatelja? da će neprijatelj, nasrne li ponovo, naići na otpor hrabrih ljudi i njihova oružja?* (73)
- (23) *Navedite podatke o borbama partizana za slobodu Jadrana, njegovih otoka i obale* (73).

- (24) *U kojoj je borbi sudjelovao? Radi čega se borio? Kojim se stihovima ističe njegova hrabrost, njegova vjera u budućnost?* (109)⁸⁵
- (25) *Znate li za koji drugi junački podvig pionira ili omladinca za vrijeme narodnooslobodilačkog rata?* (83)

Promišljanje o ratu, ratnim stradanjima, ali i kritičko promišljanje djece o neprijatelju potvrđeno je i u metodičkom instrumentariju uz tekstove koji se bave tom tematikom (26 – 28):

- (26) *Koga djevojčica optužuju zbog svoje smrti? Kojim riječima kaže da je žrtva rata? Kojim riječima žali za prekinutim djetinjstvom? Koga doziva da osveti njezinu smrt?* (80)
- (27) *Što mislite o zlikovcima koji nedužne ljude tjeraju iz njihovih mirnih domova?* (75)
- (28) *Kako je njihova mučenička smrt mogla djelovati na naše ljude koji su polazili u borbu protiv okupatora?* (85)

Pjesma *Lijepa si, zemljo moja* Jure Kaštelana po svojoj je tematici rodoljubna pjesma. Isto potvrđuje i sadržaj metodičkog instrumentarija:

- (29) *Pjesma je svečana jer slavi domovinu, njezino oslobođenje od ropstva, rad u slobodi, junake koji su pali za slobodu, ali još uvijek žive i ispunjavaju sve naše ljude svojom snagom, svojim prkosom i svojom vjerom u istinu* (89).

U navedenoj se rečenici isprepleće više ideologema, tj. rad, borba, junaštvo te oslobođenje.

6. 1. 5. Uporaba lingvonima

Naziv se jezika ne pojavljuje u naslovu Čitanke 5., već je ona imenovana kao čitanka za peti razred osnovne škole. Naziv se jezika javlja u metodičkom instrumentariju pjesme *Svijet i mi* (Cane Andreevski) gdje se navodi kako je makedonski jezik različit od hrvatskoga ili srpskoga

⁸⁵ Navedena pitanja u metodičkom instrumentariju izravno ne upućuju na to da je riječ o NOB-u, ali iz stihova pjesme *Piva Sipe* Mate Balote kojima je pridružen metodički instrumentarij nedvojbeno je riječ o NOB-u: *Iz Sipinega grla pucaju puške labinste/ kad je on, volar, rudar i mornar./ se tuka za slobodu da bude svoj gospodar/ i da očuva grudu zemlje slovinske.* (109).

(60). Nadalje metodički instrumentariji koji prati naslov *Navik on živi*, sadrži pitanje u kojem se traži od učenika da misao prenesu u *suвременi hrvatski jezik* (63).

Prisutna je zastupljenost srpskog, crnogorskog, makedonskoga te slovenskog jezika. Pjesma *Svijet i mi* Caneta Andeevskog prevedena je na hrvatski jezik i latinično pismo, ali pored prijevoda nalazi se izvorna inačica pjesme na makedonskom jeziku i ćiriličnom pismu. Pjesma Otona Župančića *Kuj me!* Sadrži izvornu inačicu na slovenskom jeziku, ali i prijevod na hrvatski jezik. Tekstovi na srpskom i crnogorskom jeziku ne sadrže potpune prijevode pjesama, već dodatno pojašnjavanje pojedinih riječi ili se, kao zadatak, traži od učenika pronalaženje značenja pojedinih riječi:

(30) *Ispojati* znači ispjevati; *nečovještvo* je djelo nedostojno čovjeka; *rašta* znači radi čega, zašto. (63)

(31) *Nadite u RJEČNIKU na kraju čitanke što znače riječi pelcovati i sveska.* (85)

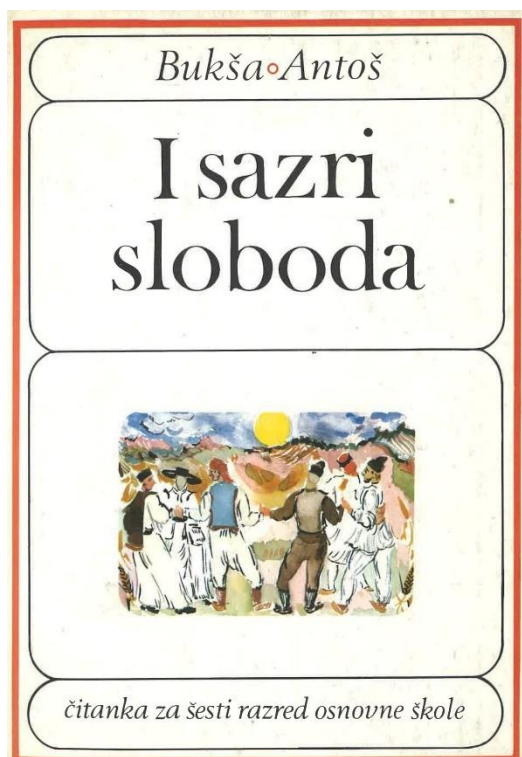
6. 1. 6. Zaključno o društvenim i političkim ideologemima u Čitanki 5

Analizom je Čitanke 5 potvrđena prisutnost manjeg broja tekstova na ćiriličnom pismu. Kod istih je tekstova potvrđeno kršenje pisamske, ali i jezične izvornosti. Nadalje, pojava nacionalnoga imena potvrđena je u nekoliko primjera, dok se jugoslavenstvo u Čitanki 5 ne pojavljuje. Potvrđena je prisutnost ideologema na tematskoj razini u manje od 20 % tekstualnih predložaka. Iako je riječ o malom broju tekstova, ustanovljena je prisutnost tema koje nisu primjerene dječjem uzrastu. Spomenuto se, prije svega, odnosi na tematiziranje stradavanja njihovih vršnjaka te općenito opise ratnih strahota. Takve tekstove prate usmjerena pitanja u metodičkom instrumentariju koja dodatno potiču na promišljanje o ratu, izbjeglištvu, smrti i dr. Promicanje važnosti NOB-a potvrđeno je u nekoliko tekstova, a iste je tekstove pratio metodički instrumentarij s pitanjima usmjerenim na pronalaženje još takvih tekstova ili pjesama u kojima se slavi NOB, herojstvo pojedinaca ili isticanje važnosti pokreta. U Čitanki 5 nije potvrđena prisutnost ideologema koji se odnose na pionirsku i omladinsku organizaciju, KPJ, radne akcije te jugoslavenstvo. Većina tekstova pisana je hrvatskim jezikom, samo su tri pjesme pisane na srpskome jeziku i ćiriličnom pismu. Uz iste pjesme nije donesen prijevod na hrvatski jezik, dok su

uz pjesme koje su pisane na makedonskom i slovenskom prisutni prijevodi na hrvatski jezik. Prijevod na hrvatski jezik nije prisutan ni u pjesmi na crnogorskom jeziku. Ipak, uz sve su pjesme, u metodičkom instrumentariju, navedeni prijevodi manje poznatih riječi ili je od učenika zatraženo da samostalno pronađu ekvivalente određenih leksema u hrvatskom jeziku. Stajalište o istoznačnosti hrvatskoga i srpskoga jezika nije potvrđeno u Čitanki 5, izuzev jednoga primjera u kojemu se navodi kako je makedonski jezik različit od hrvatskoga ili srpskoga.

6. 2. Antoš, Antica, Bukša, Juraj. I sazri sloboda (čitanka za šesti razred osnovne škole)

Čitanku su za šesti razred osnovne škole, kao i prethodno analiziranu, sastavili Antica Antoš i Juraj Bukša. Čitanka nosi naziv *I sazri sloboda*⁸⁶ (Slika 7.), a izdala ju je Školska knjiga u Zagrebu 1983. u 10. neizmjenjenom izdanju.

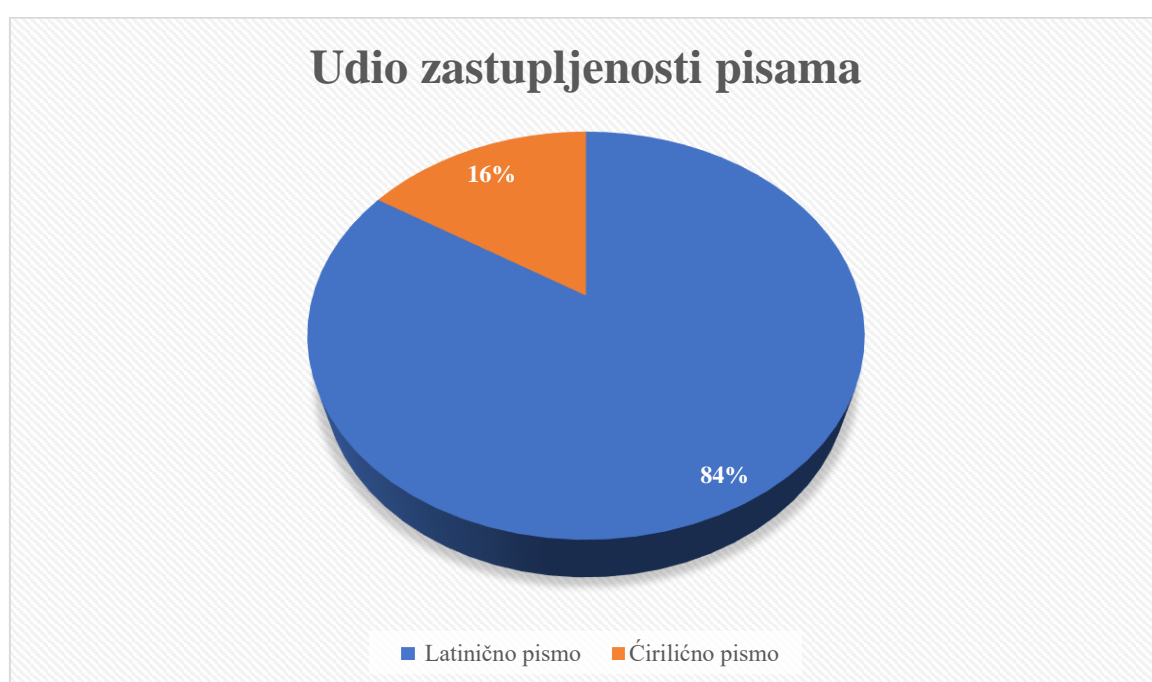
Slika 7. Naslovna stranica čitanke za šesti razred osnovne škole (*I sazri sloboda*).

⁸⁶ U daljnjem će se tekstu koristiti naziv Čitanka 6.

Kao i prethodno analizirana čitanka, obuhvaća pet tematskih cjelina: *Srce moga naroda*, *Sunce iza oblaka*, *I sazri sloboda*, *Ruke domovine* te *Mašta i zbilja*.

6. 2. 1. Pismo

Analizom Čitanke 6 potvrđena je prisutnost latiničnoga i ćiriličnoga pisma (Grafikon 4).

Grafikon 4. Udio zastupljenosti latiničnih i ćiriličnih tekstova u Čitanki 6.

U čitanki se pojavljuje ukupno 69 tekstualnih predložaka, 84 % tekstova pisano je latiničnim pismom, dok je ćiriličnim pismom pisano 16 % tekstova.⁸⁷ Usporede li se navedene brojke s Čitankom 5, razvidno je kako je pojavnost ćiriličnoga pisma u objema čitankama u gotovo istom omjeru; u Čitanki 5 pojavnost se ćiriličnoga pisma odnosi na 19 %, a u Čitanki 6 na 16%.

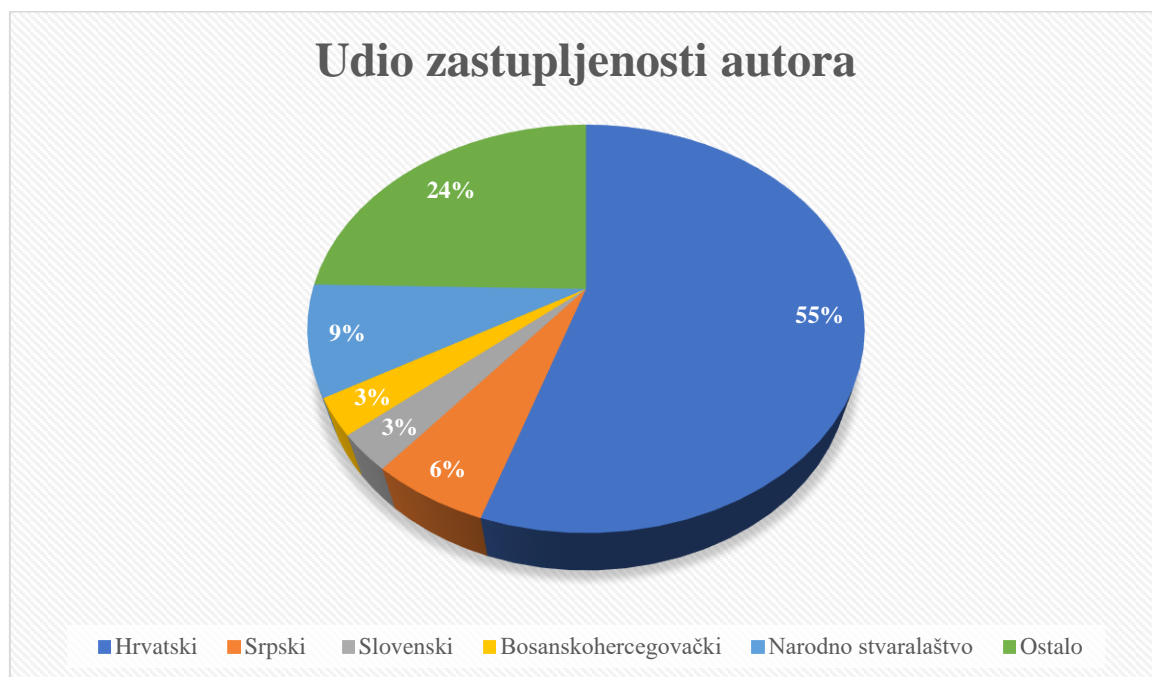
⁸⁷ Ćiriličnim su pismom zabilježeni sljedeći tekstovi: Branko Ćopić (*Dvije majke*), Vojin Jelić (*Malešni*), Narodna (*Ali-pašina naredba*), Branislav Nušić (*Prvi uspeh*), Maksim Gorki (*Knjiga*), Ivo Andrić (*Danak u krvi*), Jure Kaštelan (*I u smrti mi smo partizani*), Prežihov Voranc (*U sječi*), Aleksa Šantić (*O klasje moje*), Mihail Iljin i Evgenij Segal (*Mašta i zbilja*), Haroun Tazieff (*U vatrenom grotlju vulkana*).

Jednako kao i u Čitanki 5 uočena je pojavnost stranih, ali i hrvatskih autora čiji su tekstovi bilježeni ćirilničnim pismom, a time je narušena pisamska izvornost tekstova.

U samo dva tekstualna predložka potvrđena je prisutnost ekavskoga izgovora i ćirilničnoga pisma. Riječ je o proznim tekstovima Branislava Nušića (*Prvi uspeh*) i Ive Andrića (*Danak u krvi*).⁸⁸

6. 2. 2. Nacionalna zastupljenost autora

Analizom je Čitanke 6 potvrđena zastupljenost autora iz četiriju saveznih republika, a zastupljeni su i strani autori (Grafikon 5).

Grafikon 5. Udio zastupljenosti autora prema nacionalnosti u Čitanki 6.

Iz Grafikona 5 razvidno je kako je najveći udio autora s hrvatskoga područja; riječ je o 55 % tekstova. Zatim slijede srpski autori koji čine 6 % Čitanke 6 te bosanskohercegovački i slovenski

⁸⁸ Neophodno je napomenuti kako se Andrićeve knjige i danas ne ijekaviziraju, tj. na hrvatskom se govornom području pojavljuju u ekavskom obliku.

U čitanki 5 utvrđeno je kako su ekavski oblik zadržale samo pjesme, a kao rješenje takve pojave ponudio se zaključak kako bi se ijekaviziranjem narušio ritam pjesme te izvornost pjesničkog izražaja. S obzirom da je u Čitanki 6 riječ o proznim tekstovima ijekaviziranjem ovakvih (ekavskih) tekstualnih predložaka ne bi se narušila izvornost autorova izričaja. Stoga, ostaje nepoznato zašto su navedena dva teksta ostavljena u ekavskom obliku.

autori sa samo 2 % pojavnosti. Jednako kao i u Čitanki 5 narodno se stvaralaštvo nije dijelilo na nacionalne korpuse, stoga su u ovoj analizi pod pojmom Narodno stvaralaštvo pribrojani svi tekstovi koji u Čitanki 6 nose navedeno obilježje. Pojam Ostalo odnosi se na strane autore⁸⁹ čiji su tekstovi zastupljeni u 24 % čitanke. Unutar toga se pojma osobito ističu ruski autori čiji su tekstovi najbrojniji.

Usporede li se podaci doneseni u Grafikonu 2 i Grafikonu 5 razvidno je kako se u Čitanki 6 pojavljuju autori s bošnjačkoga prostora, dok nije potvrđen niti jedan primjer autora s crnogorskog i makedonskog područja.

Na početku Čitanke 6 nalazi se napomena u kojoj sastavljači navode kako se u čitanki nalaze bilješke o onim autorima koji su istaknuti u nastavnom programu. Takvih je 13 bilješki, a uz ime se autora nalazi naziv nacionalnog književnog korpusa kojemu autor pripada:

(32) *JOSIP KOZARAC (...) hrvatski pisac (...) (27)*

(33) *IVAN CANKAR (...) značajan je slovenski pripovijedač (...) (43)*

(34) *ALEKSA ANTIĆ (...) srpski pjesnik (...) (108)*

Uz 12 imena nalazi se nacionalno ime, osim jednoga autora koji, prema cjelovitoj bilješci, pripada bosanskohercegovačkom književnom korpusu:

(35) *PETAR KOČIĆ (...) značajan je pisac i politički radnik u Bosni za vrijeme austro-ugarske vlasti (...) Premda nije doživio propast Austro-Ugarske, Kočić je bio uvjeren da joj kraj blizu i da će se narod njegove rodne Bosne ubrzo osloboditi ropstva. (40)*

Iako se u tekstu javljaju autori s hrvatskoga područja koji su rođeni i stvarali u vrijeme drugih država,⁹⁰ uz njihova se imena nalazi naziv nacionalnog korpusa kojemu pripadaju. Stoga je nejasno zašto su sastavljači odlučili izostaviti podatak o nacionalnom korpusu uz ime Petra Kočića.

U Čitanki 6 potvrđena je prisutnost hrvatskog dijalektalnoga stvaralaštva unutar 6 tekstualnih predložaka. Kajkavskim je narječjem pisana jedna anegdota i jedna pjesma, a čakavskim je narječjem pisana jedna anegdota i pjesma. Preostala dva tekstualna predložka u

⁸⁹ Pod pojam Ostalo pribrojan je Ivo Andrić zbog kontroverze njegove nacionalnosti između zemalja bivše SFRJ.

⁹⁰ Npr. Josip Kozarac rođen je i stvarao je na području Hrvatske, ali u okvirima Austro-Ugarske Monarhije. Također, Petar Preradović, uz kojega se ističe kako je gotovo zaboravio materinski jezik, rođen je i stvarao je u vrijeme Habsburške Monarhije, tj. Austro-Ugarske Monarhije.

kojima je potvrđena prisutnost dijalektalnoga stvaralaštva odnose se na dijaloge između određenih likova.⁹¹

U Čitanki 6 potvrđena je prisutnost uporabe ideologema Jugoslaven/jugoslavenstvo:

(36) *U tome je logoru, uz mnoge druge antifašiste, ubijeno i mnogo Jugoslavena.* (79)

(37) (...) *djelo sudionika u herojskoj borbi jugoslavenskih naroda.*⁹² (93)

Primjeri 36 i 37 nalaze se unutar metodičkog instrumentarija, a tekstovi koje navedeni primjeri opisuju pripadaju skupini ideologema koji tematiziraju NOB. Pojavnost ideologema jugoslavenstvo nije snažno izražena unutar Čitanke 6, odnosno ne odnosi se na ideološku indoktrinaciju učenika već je iznimno rubno iskazana.⁹³

6. 2. 3. Tematska određenost

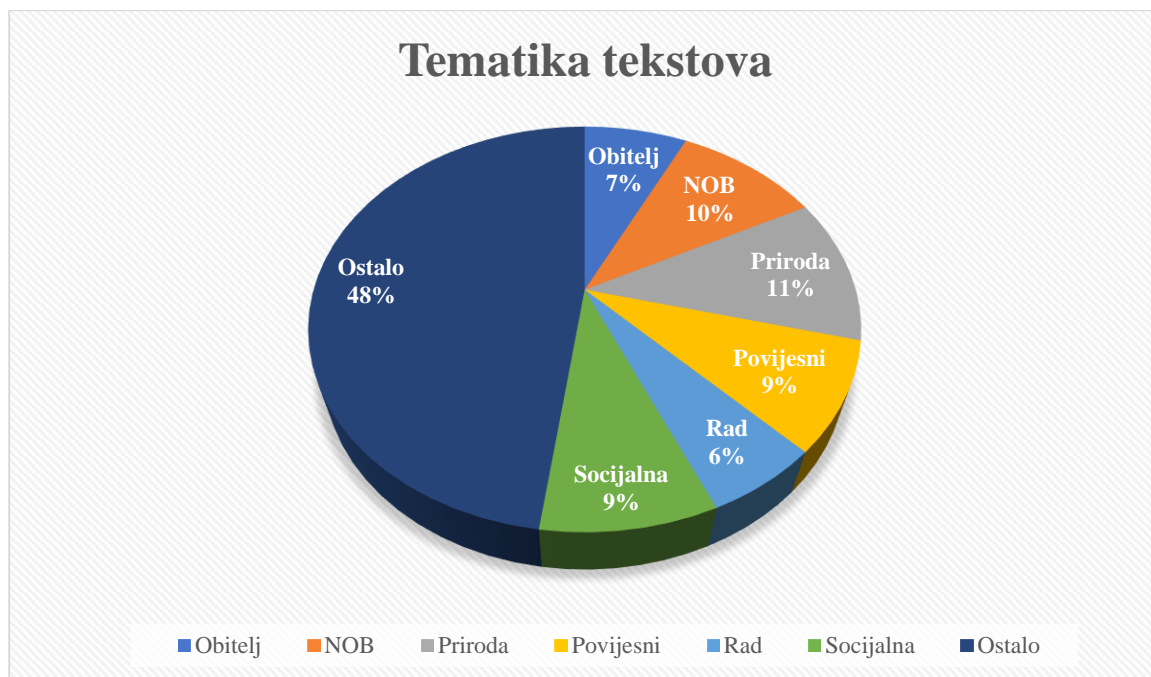
Analizom je Čitanke 6 utvrđena tematska raznovrsnost tekstualnih predložaka. Jednako kao i u Čitanki 5 potvrđeni su tekstovi koji tematiziraju obiteljske vrijednosti, ali i tekstovi koji su u službi širenja vladajuće ideologije. Za razliku od Čitanke 5 u Čitanki 6 nalaze se tekstovi koji tematiziraju socijalne razlike te općenito siromaštvo. Tematska je osobitost Čitanke 6 prikazana Grafikonom 6.

⁹¹ Kajkavskim narječjem pisani su sljedeći tekstovi: Narodna (*Bum druge vučil*) i Fran Galović (*Grozdje*). Čakavskim su narječjem pisani tekstovi: Narodna (*Fratar se stvoril u tovara*), Drago Gervais (*Morčić*), Vladimir Nazor (*Žeda*) i Ivan Dončević (*Pismo majci u Zagorje*).

⁹² Pridjev jugoslavenski, u Kraljevini Jugoslaviji, bilježio se u jednini. U vrijeme SFRJ pridjev se jugoslavenski bilježi množinskim oblikom (Radelić 2006: 339). Stoga se u navedenom primjeru misli na ukupnost naroda i narodnosti koje se nalaze unutar Jugoslavije, a ne na stvaranje jedinstvene jugoslavenske nacije. Kada bi u primjeru bila izražena težnja stvaranja jedinstvene jugoslavenske nacije, rečenica bi glasila: djelo sudionika u herojskoj borbi jugoslavenskoga naroda. Više o jugoslavenskoj naciji vidi u: Bilješka 100.

⁹³ Ideja o formiranju jugoslavenske nacije bilježi se u jednoj izjavi Josipa Broza Tita iz 1952. Koristio je pojam jugoslavenstvo, ali isključivo pri definiranju pripadnosti jugoslavenskoj državi. U popise stanovništva, kao nacionalno opredjeljenje, pojam se Jugoslaven neopredijeljen uvodi 1953., a kategorija Jugoslaven uvodi se 1961. Hrvatsko komunističko vodstvo, početkom 60-ih, negativno je ocijenilo učenje o jugoslavenskoj naciji navodeći kako su takva shvaćanja nazadna. Istodobno, inzistirali su na učenju o postojanju više nacija. (Radelić, 2006: 340-341).

Stoga ostaje nejasno zašto su sastavljači Čitanke 6 u primjeru 36 upotrijebili pojam Jugoslaven, kada se navedeni pojam u svrhu definiranja nacionalne pripadnosti javlja tek u drugoj polovici 20. stoljeća.

Grafikon 6. Tematska određenost tekstualnih predložaka u Čitanki 6.

Iz Grafikona 6 razvidno se najveći postotak tekstova odnosi na pojam Ostalo kojemu su pribrojani šaljivi tekstovi, tekstovi koji tematiziraju svakodnevicu, narodne mudrosti, ljubavna tematika te tekstovi čija je tematika potvrđena u manje od tri tekstualna predloška.

Usporedi li se s tematskom raznovrsnošću Čitanke 5, vidljivo je kako se u Čitanki 6 ne pojavljuju tekstovi u kojima se tematizira rat i ratna stradavanja te kult личности. S druge strane, u Čitanki se 6 javlja ideologem rada koji je tekstualnim predloškom, ali i metodičkim instrumentarijem, kao i ostali ideologemi, u funkciji političke indoktrinacije učenika.⁹⁴

Analizom tekstualnih predložaka u kojima se tematizira NOB nije potvrđen opis neprimjerenih izravnih sukoba neprijateljskih vojski. Potvrđeno je nekoliko primjera u kojima su određeni motivi u funkciji širenja svijesti o važnosti NOB-a, želje za slobodom ili spremnosti za smrt :

- (38) (...) *ne traži, majko, groba moga.../ Slobodna zemlja/ živi je lik/ živoga sina tvoga.*
 (10)

⁹⁴ Tekstovi u kojima je prisutan ideologem rada: Josip Broz Tito (*Tvornice radnicima*), Ivan Goran Kovačić (*Dimnjaci tvornički*), Dobriša Cesarić (*Zidari*), Vesna Parun (*Ruke domovine*).

- (39) *Korak po korak. Smrt u jarak baci/ čovjeka i konja. Za me nema zore, /ali i u smrti mi smo partizani/ i naši mrtvi još se jače bore. (92)*

Unutar je istoga korpusa u nekoliko primjera potvrđen opis napada na neprijatelja s ciljem ubijanja te primjer govora mržnje s obzirom na nacionalnu pripadnost. Oba primjera nisu primjerena odgojno-obrazovnoj ustanovi te satu književnosti koji bi, prije svega, trebao biti usmjeren isticanju i traženju pravih, istinskih, ljudskih vrijednosti. Od navedenih primjera ističu se:

- (40) *Pritrči otvoru bunkera i ubaci bombu. Jednu prebaci na stranu odakle je stražar u njega pucao. Onda opazi da Nijemci izviru iza jednog zida i baci i tamo bombu, pa onda potrči naprijed i počne loviti hicima iz puške pojedince. (82)*
- (41) *»I još vam javljam da kad Švabe buju bežali z naše zemlje, naj stari kum Imbra, i sused Bartol, i klempavi Valent, i Vinko, i si drugi z sela zemeju vile, bradve, hrge i ko kaj more, i nek se daju da zideju živi i čitavi z naše zemle van. Preveč su zla te zveri napravile... preveč...« (90)*

Primjer 41 odnosi se na pismo koje sin piše svojoj majci na smrtnoj postelji nakon što je teško ranjen tijekom napada. Iako se, prema pojedinim autorima, u jugoslavenskoj politici i općenito javnom govoru mržnja prema neprijatelju prestaje spominjati tijekom 50-ih,⁹⁵ u tome je primjeru potvrđen tekst iz čitanke u kojemu je i dalje zastupljena tendencija o Nijemcima kao glavnim neprijateljima koje treba uništiti. Ipak, važno je napomenuti kako se uz isti se tekst ne nalazi opaska koja govori o kolektivnoj krivnji usmjerenoj prema Nijemcima za ratna stradanja tijekom Drugoga svjetskog rata na području Jugoslavije.

Unutar korpusa koji se odnosi na ideologem NOB-a potvrđen je primjer u kojemu se govori o jednakosti i ravnopravnosti svih naroda:

- (42) *(...) nosimo ljubav ne samo prema svakom Hrvat u i prema našoj najbližoj i najdaljoj slavenskoj braći, nego također i prema Čovjeku uopće, ma kojeg jezika, vjere, zanimanja i socijalnog sloja i ma kakve boje kože on bio (...) mi, borci narodnooslobodilačke vojske, mi, partizani, nosimo vam pravu bit slobode... (12)*

⁹⁵ Majhut (2016: 18) navodi kako je u Nastavnom planu i programu za četverorazredne osnovne škole 1956., kao jedan od zadataka nastave povijesti za osnovne škole, istaknuto razvijanje mržnje prema imperijalistima i neprijateljima Jugoslavije. S druge strane, Koren (2012: 122) navodi kako je isticanje mržnje prema neprijatelju, u nastavnim programima potvrđeno u godinama nakon rata i u prvoj polovici pedesetih. Ipak, mržnja prema neprijatelju na osnovi nacionalne ili klasne osnove odbačena je iz nastavnih programa sredinom 50-ih, ali je zadržana u nastavnoj praksi.

Primjer 42 odnosi se na ulomak Nazonova govora iz 1945. Tekst sažima pojedine ustavne odredbe koje su u prethodnim poglavljima navedene. Dakle, ističe se jezična, nacionalna i vjerska ravnopravnost koju je izborila narodnooslobodilačka borba.

Na tematskoj je razini u Čitanki 6 potvrđena pojava ideologema rada. Učestalost se tekstova koji tematiziraju rad odnosi na 6 %, a osobito se ističe govor Josipa Broza Tita *Tvornice radnicima!* U tekstu se nalazi veći broj fraza i pojmova za koje je upitna primjerenost osnovnoškolskom uzrastu. Ipak, ističe se snaga radnoga naroda:

(43) *Naši radni kolektivi svakog dana pokazuju svoju zrelost, svoju visoku svijest, koju ispoljavaju u herojskim naporima za izvršavanje svojih planskih zadataka* (98)

Primjerom se 43 potvrdila Šuvarova ideja o promicanju samoupravnog socijalizma u obrazovanju.⁹⁶

6. 2. 4. Metodički instrumentarij

Metodički instrumentarij u Čitanki 6 sadrži usmjerena pitanja za bolje razumijevanje teksta, uz pojedine tekstove zadatke, a uz određene tekstualne predloške bilješke o autoru.

Pitanja i zadatci koji se nalaze u metodičkom instrumentariju uz tekstove koji tematiziraju NOB veoma su slični onima u Čitanki 5. Shodno tomu, njihova je funkcija snaženje svijesti o važnosti NOB-a, herojstva istaknutih boraca, ali i shvaćanje važnosti promicanja ideja i vrijednosti za koje su se narodnooslobodilački borci borili:

(44) *Jeste li čitali još koju pripovijetku ili pjesmu u kojima se govori o ratnim strahotama? Koja vas je pripovijetka ili pjesma najviše potresla? Objasnite.* (16)

(45) *Pročitali ste knjigu u kojoj se opisuju hrabra djela partizanskih boraca... Napišite kratak sadržaj i navedite glavne likove.* (83)

(46) *Koje nadljudske napore naših boraca prikazuje?* (93)

(47) *U kojim se stihovima izražava njihovo uvjerenje da će se i poslije smrti boriti za slobodu svoga naroda? Kako to shvaćate?* (93)

(48) *No i poslije smrti oni će ostati partizani, a njihov primjer djelovat će na nove borce da ostvare njihove velike nade i pravedne težnje.* (93)

⁹⁶ O navedenom vidi više u poglavlju *Školstvo u Jugoslaviji* u ovome radu.

Uz pojedine se tekstove, koji ne tematiziraju NOB, nalaze pitanja usmjerena na povezivanje NOB-a s tematikom tekstualnog predloška:

(49) *Hajduci su se borili za nacionalno i za socijalno oslobođenje. U kojoj novijoj borbi naših naroda nalazite oba ta značajna elementa? (75)*

Iako nije izravno navedeno da je riječ o narodnooslobodilačkoj borbi, izraz „u novijoj borbi naših naroda“ (primjer 49) sugerira da je riječ upravo o toj novijoj ratnoj povijesti.

U Čitanki 6 potvrđen je primjer u kojemu se od učenika traži točno poznavanje vojnih jedinica. Takav bi se primjer mogao opisati kao pokušaj širenja militarizma u obrazovanju, ali i kao širenje svijesti o važnosti vojske:⁹⁷

(50) *Kojim bi redom valjalo napisati ove riječi: bataljon, četa, vod, armija, korpus, brigada pa da one označuju sve veće skupine partizanskih boraca? (83)*

Očekivanje razumijevanja vojne terminologije u osnovnoškolskom obrazovanju vodi k zaključku ideološkog usmjeravanja učenika o važnosti vojske.

Tematiziranje ideologema rada novina je u usporedbi s Čitankom 5 u kojoj nije utvrđen niti jedan takav tekst. Pitanja koja se nalaze uz tekst Josipa Broza Tita *Tvornice radnicima!* većinom se odnose na shvaćanje važnosti socijalističkog samoupravljanja, a ne na razumijevanje teksta. Pjesma Vesne Parun *Ruke domovine* također tematizira rad, a pojedina pitanja koja se nalaze uz tekst usmjerena su i na shvaćanje važnosti socijalizma:

(51) *Što znači preuzimanje sredstava za proizvodnju? Zašto je predaja poduzeća i tvornica na upravu radnim kolektivima velik korak u izgradnji socijalizma? (99)*

(52) *Što je temelj socijalističkog društva? Tko u njemu odlučuje? (126)*

U primjerima 51 i 52 razvidna je tendencija ovladavanja osnovnim ekonomskim pojmovima koji se odnose na socijalističko samoupravljanje. Time se potvrđuje ideološko promicanje važnosti socijalističkog gospodarskog sustava te obrazovanje u smjeru shvaćanja važnosti rada i radništva.

⁹⁷ Sličan je primjer potvrđen u Čitanki 5 u metodičkom instrumentariju koji prati tekst Branka Ćopića (*Kurir Bogdan*): *U štitu se kaže da je Bogdan stajao u stroju. Taj vojnički izraz znači da je dječak stajao mirno i u redu s ostalim borcima* (83).

6. 2. 5. Uporaba lingvonima

Jednako kao i u Čitanki 5 naziv se jezika ne nalazi u naslovu čitanke, nego je čitanka podnaslovljena kao čitanka za šesti razred osnovne škole. Naziv se *hrvatski književni jezik* pojavljuje u jednom primjeru:

- (53) *U bajci ima više riječi i oblika koji ne pripadaju hrvatskom književnom jeziku...*
(149)

U nekoliko je primjera potvrđeno kako se, umjesto točnog naziva jezika, pojavljuje fraza *naš jezik*:

- (54) *Kojim se stihovima ističe da je naš jezik rasprostranjen?* (34)
(55) *U govoru pojedinih naših krajeva ima riječi i izraza koji ne pripadaju književnom jeziku...* (23)
(56) *Kako nazivamo tuđe riječi u našem jeziku?* (28)

Nacionalni nazivi književnih korpusa također su potvrđeni jednim primjerom:

- (57) *U hrvatskoj su književnosti poznate crtice Frana Mažuranića, a u slovenskoj Ivana Cankara.* (43)

U Čitanki 6 nije potvrđen niti jedan primjer izjednačavanja hrvatskoga i srpskoga govornog područja, ali je naziv jezika najčešće naveden kao *naš jezik*. Za razliku od Čitanke 5 u Čitanki 6 nije potvrđen niti jedan primjer izvorne inačice pjesme ili teksta na slovenskom ili makedonskom jeziku.

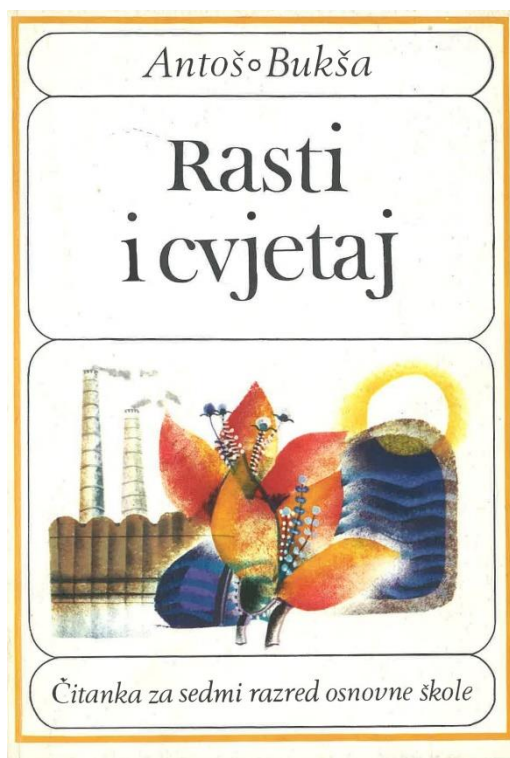
6. 2. 6. Zaključno o društvenim i političkim ideologemima u Čitanki 6

Analizom je Čitanke 6 utvrđena pojavnost ćiriličnoga pisma, ali u manjoj mjeri u odnosu na latinično pismo. Ekavski je izgovor potvrđen u dvama tekstualnim predlošcima kod autora koji su stvarali na srpskome području. Kršenje je pisamske izvornosti potvrđeno u tekstovima autora čiji su tekstovi u Čitanki 6 pisani ćiriličnim pismom, a oni su stvarali na latiničnom području. Nacionalno su najzastupljeniji hrvatski autori, a potvrđena je prisutnost srpskih, bosanskohercegovačkih i slovenskih autora, dok se crnogorski i makedonski autori ne pojavljuju u Čitanki 6. U Čitanku 6 uvršteni su i svjetski autori iz engleske, ruske, francuske i dr. književnosti. Tematski su najzastupljeniji šaljivi, poučni i tekstovi koji tematiziraju svakodnevne događaje.

Potvrđena je prisutnost ideologema NOB-a te rada. U Čitanki 6 nisu potvrđeni tekstovi koji tematiziraju pionirsku i omladinsku organizaciju, kult ličnosti te ratna stradavanja njihovih vršnjaka. S druge strane, potvrđen je primjer širenja netolerancije i mržnje prema neprijatelju, ali i tekstovi čija je svrha promicanje jednakosti naroda bez obzira na vjeru, rasu i jezik. Jezik je u većoj mjeri nazivan *naš jezik*, a izbjegavano je nacionalno nazivlje jezika. S druge strane, potvrđeno je nacionalno ime književnih korpusa uz imena pojedinih autora.

6. 3. Antoš, Antica, Bukša, Juraj. Rasti i cvjetaj (čitanka za sedmi razred osnovne škole)

Čitanku *Rasti i cvjetaj*⁹⁸ (Slika 8), kao i prethodno analizirane, sastavili su Antica Antoš i Juraj Bukša. Namijenjena je učenicima sedmoga razreda osnovne škole, a odnosi se na 10. neizmijenjeno izdanje koje je izdala Školska knjiga 1985. u Zagrebu.

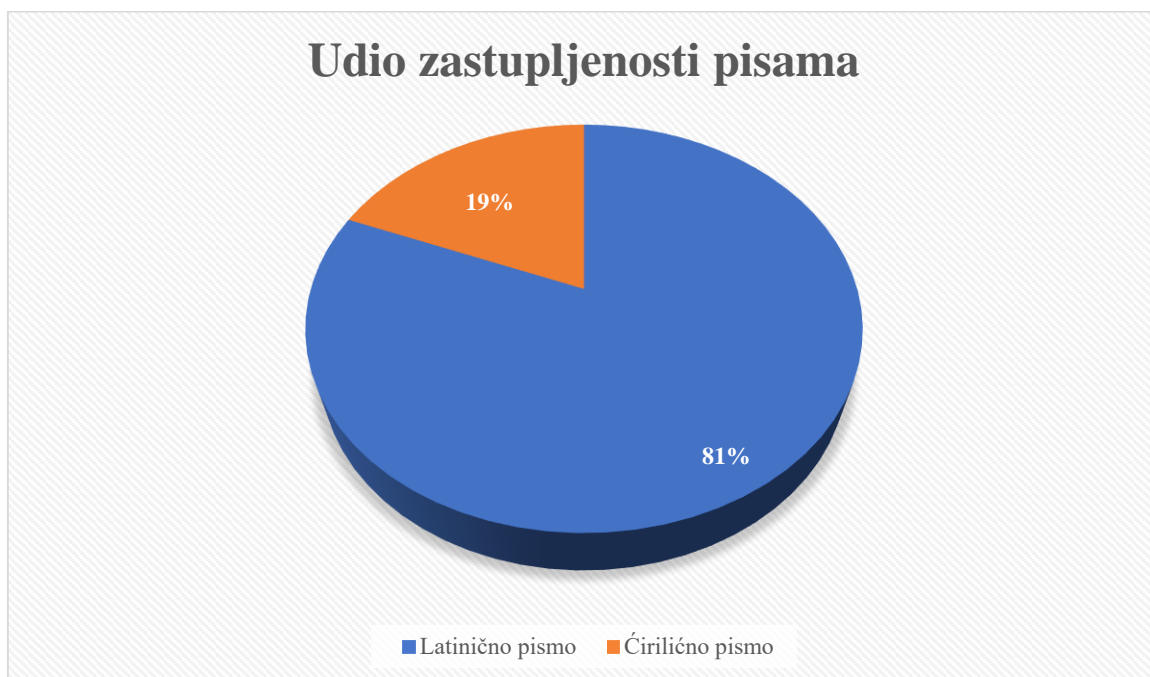
Slika 8. Naslovna stranica čitanke za sedmi razred osnovne škole (*Rasti i cvjetaj*).

⁹⁸ U daljnjem će se tekstu koristiti naziv Čitanka 7.

Čitanka obuhvaća pet tematskih cjelina: *Okovi su krila*, *Srebrna cesta*, *Ništa od čovjeka jače nije*, *Rasti i cvjetaj te* *Ne zađi, sunce*. Unutar navedenih pet tematskih cjelina nalazi se 69 tekstualnih predložaka.

6. 3. 1. Pismo

Analizom Čitanke 7, kao i u prethodno analiziranim Čitankama 5 i 6, potvrđena je prisutnost ćiriličnoga pisma, ali u znatno manjem omjeru u odnosu na latinično pismo (Grafikon 7).

Grafikon 7. Udio zastupljenosti latiničnih i ćiriličnih tekstova u Čitanki 7.

Iz Grafikona 7 razvidno je kako se ćirilični tekstovi pojavljuju u samo 19 %⁹⁹ od ukupno 69 tekstualnih predložaka. S obzirom na jednak broj tekstualnih predložaka u Čitankama 6 i 7 te

⁹⁹ Ćiriličnim su pismom zabilježeni sljedeći tekstovi: Desanka Maksimović (*Za zemlju kuda vojska prođe*), Kočo Racin (*I život počet nov*), Branko Ćopić (*Surovo srce*), Narodna (*Durmitor i Skadar*), Vojislav Ilić (*U poznu jesen*), Ilja Iljč i Jevgenij Petrov (*Pješake treba boljeti*), Oton Župančić (*Pjesma kovača*), Thoe Heyerdahl (*Čovjek u moru*), Maksim Gorki (*Svi složno*), Vasko Popa (*Pahuljica si snežna*), Ludwig van Beethoven (*Gluh sam!*), Slavko Janevski (*Pjesma o golubu*), Laza Lazarević (*Posljednjih deset dukata*).

s obzirom na usporedbu s podacima iz Grafikona 4. iz Grafikona 7. zamjetno je kako se ćirilčni tekstovi u Čitanki 7 pojavljuju učestalije. S druge strane, u Čitanki 5 čestotnost je ćirilčnoga pisma veća u odnosu na Čitanku 7. U Čitanki 5 od ukupno 63 tekstualna predložka ćirilčni su tekstovi zastupljeni u 13 tekstualnih predložaka, dok je ista brojčana zastupljenost potvrđena u Čitanki 7 koja obuhvaća 69 tekstualnih predložaka. Jednako kao i u Čitankama 5 i 6 utvrđeno je kršenje pisamske izvornosti u hrvatskih i stranih autora čiji su tekstovi bilježeni ćirilčnim pismom.

Ekavski je izgovor uz ćirilčno pismo potvrđen u trima pjesmama i jednom proznom tekstu. Navedeno se odnosi na pjesme Desanke Maksimović (*Za zemlju kuda vojska prođe*), Vojislava Ilića (*U poznu jesen*) i Vaska Popa (*Pahuljica si snežna*), prozni tekst na autora Lazu Lazarevića (*Posljednjih deset dukata*). Osim navedenoga, ekavski je izgovor, uz latinično pismo, potvrđen u proznom tekstu Ive Andrića (*Vezirov slon*) što potvrđuje dosljednost bilježenja Andrićevih tekstova ćirilčnim pismom što je, uostalom, uočeno u Čitanki 6.¹⁰⁰

U metodičkom instrumentariju, uz pjesmu Desanke Maksimović (*Za zemlju kuda vojska prođe*), prisutna je kratka bilješka o caru Dušanu, a kako je razvidno iz primjera 58 zamjetna je dvostrukost pri bilježenju izgovora refleksa jata:

- (58) *Od toga moćnog cara, koji je želeo da i zemlji ostavi pravdu, pjesnikinja traži milost za svoju zemlju. Zemlja je za nju živo biće koje osjeća, misli, želi mir, a mrzi rat.*
(13)

U svim je metodičkim instrumentarijima u Čitanki 7, jednako kao i u Čitankama 5 i 6, prisutna uporaba ijekavskoga izgovora, neovisno o tome je li tekstualni predložak pisan ijekavskim ili ekavskim izgovorom. Stoga ostaje nejasno zašto su sastavljači Čitanke 7 u primjeru 58 glagol *željeti* zabilježili ekavskim izgovorom jata, dok su ostale ekavizirane oblike ijekavizirali.

Osim navedenih autora sa srpskog govornog područja, jo su tri pjesme u Čitanki 7 napisane izvorno, na jeziku autora. Riječ je o pjesmi makedonskog autora Koče Racina (*I život počet nov*)¹⁰¹ uz koju nije naveden prijevod pjesme, već se u metodičkom instrumentariju navode manje poznate riječi i prijevod na hrvatski jezik. Pjesma drugog makedonskog autora Slavka Janevskog (*Pesna za golobot / Pjesma o golubu*) također je pisana u izvornom obliku: ćirilčnim pismom i makedonskim jezikom. Prijevod je pjesme pisan ćirilčnim pismom na hrvatskome jeziku. Zatim,

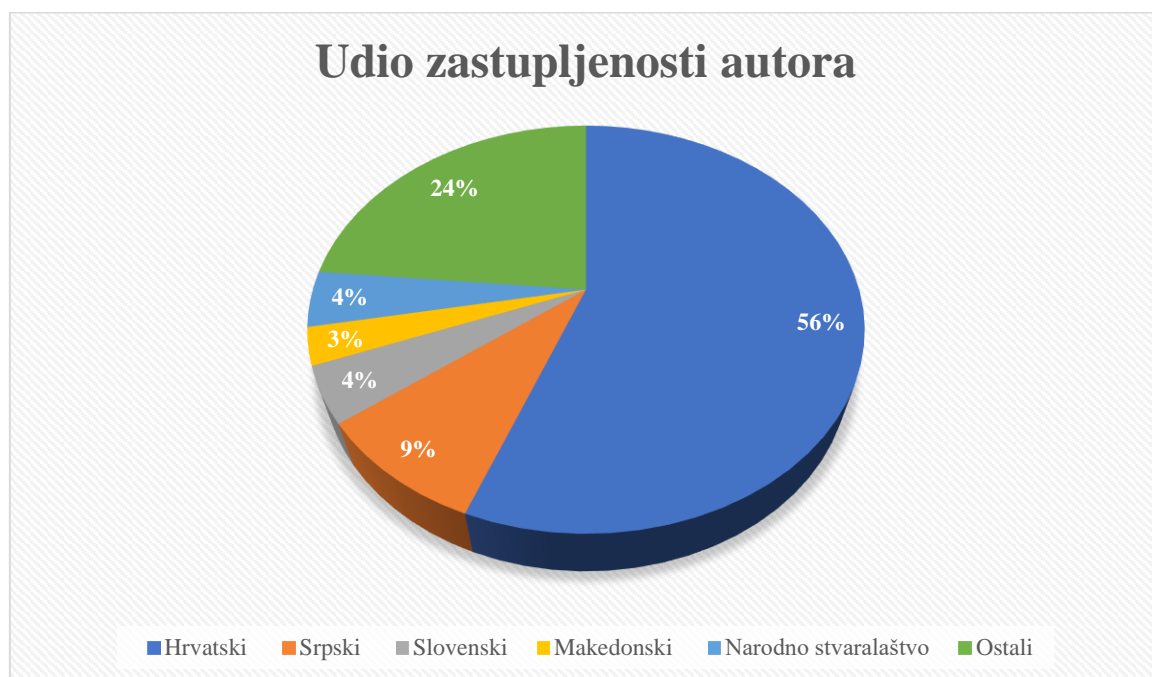
¹⁰⁰ Više o tome pogledaj 95. bilješku u radu.

¹⁰¹ Uz navedenu pjesmu nije donesen prijevod na hrvatski jezik. Stoga se u imenovanju ove pjesme, kao i prijevodu naslova, poslužilo internetskim izvorom: http://www.jovicaletic.com/cms/?page_id=1280 (Pristup ostvaren 28. 5. 2022.).

pjesma slovenskoga autora Otona Župančiča (*Kovaška / Pjesma kovača*), navedena je u izvornom obliku, a prijevod je pisan na ćirilichnome pismu hrvatskim jezikom. Posljednja pjesma je slovenskog autora Francea Prešerena (*Zdravljica / Zdravica*) čiji je prijevod pisan hrvatskim jezikom na latiničnom pismu. Iz navedenoga može se zamijetiti odstupanje od pisamske izvornosti tekstualnoga predložka slovenskoga autora, dok se kod makedonskih i dijela srpskih, uvrštenih u Čitanku 7, takva izvornost poštivala.

6. 3. 2. Nacionalna zastupljenost autora

Analizom je Čitanke 7 potvrđena zastupljenost autora iz četiriju saveznih republika SRFJ, a zastupljeni su i strani autori (Grafikon 8).

Grafikon 8. Udio zastupljenosti autora prema nacionalnosti.

Iz Grafikona 8 razvidno je kako je najveća zastupljenost hrvatskih autora čiji tekstovi čine 56 % čitanke. Usporede li se navedeni podatci s Čitankom 5 i 6, zaključuje se kako je najveća pojavnost upravo hrvatskih autora; oni čine 59 %, odnosno 55 % čitanke. Tekstovi srpskih autora u Čitanki 7 odnose se na 9 % tekstualnih predložaka, a u istom su postotku zastupljeni u Čitanki 5. S druge strane, s obzirom na isti broj tekstualnih predložaka u Čitanki 6 i 7, udio je srpskih

autora u Čitanki 6 manji u odnosu na Čitanku 7. U Čitanki 6 tekstovi se srpskih autora javljaju u 6 % tekstova. Pojavnost makedonski autora u Čitanki 7 bilježi se u 3 %, u Čitanki 5 u 2 %, dok se u Čitanki 6 makedonski autori ne pojavljuju. Narodno je stvaralaštvo u Čitanki 7 zastupljeno u znatno manjem postotku (4 %), dok se u Čitankama 5 i 6 pojavljuje u 8 %, odnosno 9 % tekstualnih predložaka. Također, iz Grafikona 8 razvidno je kako se u Čitanki 7 ne pojavljuju bošnjački ni crnogorski autori. Pojam Ostali¹⁰² odnosi se na strane autore koji u Čitanki 7 imaju pojavnost od 24 %, jednako kao i u Čitanki 6, dok se u Čitanki 5 strani autori pojavljuju u 13 % tekstualnih predložaka.

Na početku Čitanke 7 nalazi se napomena u kojoj sastavljači navode kako se u čitanki nalaze bilješke o autorima koji su istaknuti nastavnim programom. Popis se tih autora nalazi i na kraju čitanke i odnosi se na njih 16.¹⁰³ Ipak, analizom Čitanke 7 i usporedbom s navedenim popisom utvrđeno je kako sastavljači nisu uvrstili Desanku Maksimović u popis, iako se uz njezin tekst također nalazi bilješka. Potvrđena je prisutnost imenovanja nacionalnoga korpusa uz pojedina imena kako je razvidno iz primjera 59–62:

- (59) *DESANKA MAKSIMOVIĆ (...) srpska je pjesnikinja i pripovjedačica.* (13)
- (60) *KOČO RACIN (...) makedonski književnik (...)* (20)
- (61) *MIROSLAV KRLEŽA (...) najveći je pisac hrvatske književnosti XX stoljeća.* (41)
- (62) *FRANCE PREŠEREN (...) najistaknutiji je slovenski lirski pjesnik XIX stoljeća.* (100)

Ipak, navedeno se nacionalno bilježenje književnoga korpusa nije provodilo u potpunosti dosljedno kako je razvidno iz primjera 63:

- (63) *VJENCESLAV NOVAK (...) piše romane i pripovjetke iz svoga rodnog kraja, iz Senja i okolice.* (114)

Iako je uz sve autore u bilješci naveden naziv nacionalnog korpusa književnosti kojoj pripada, uz Vjenceslava je Novaka učinjen izuzetak (primjer 63). Također, u prethodnom je tekstu napomenuta kompleksnost uvrštavanja Ive Andrića u jedan nacionalni književni korpus, a u Čitanki 7 uočeno je sljedeće:

¹⁰² Iako autori Čitanke 7 Ivu Andrića svrstavaju u srpske autore, u ovom se radu Andrić pribraja skupini Ostali. O razlozima takva pristupa vidi bilješku 96.

¹⁰³ Uz navedenih 16 autora u Čitanki 7 nalaze se još i znatno manje bilješke o Otonu Kučeri, Richardu Evelynu Byrdu, Thoru Heyerdahlu te Sofoklu.

(64) *IVO ANDRIĆ (...) srpski književnik, jedan od najvećih jugoslavenskih pripovjedača. (17)*

Andrića se ovom bilješkom istodobno uvrštava u nacionalni književni korpus srpske, ali i jugoslavenske književnosti. U bilješci je uz istoga autora potvrđena uporaba posvojne zamjenice *naš* (primjeri 65 i 66):

(65) *Malo je koji naš pisac gradio svoje djelo s toliko brige o detalju, (...) (17)*

(66) *(...) Andrić je postigao velik ugled među našim književnicima. (17)*

Čitanjem navedene bilješke nije razvidno jesu li sastavljači uporabom posvojne zamjenice *naš* mislili na cjelokupnost književnih korpusa iz svih saveznih republika ili isključivo na jugoslavensku književnost. Potvrda pojave pripadnosti jugoslavenskoj književnosti¹⁰⁴ nalazi se u bilješci o Desanki Maksimović:

(67) *(...) i velika humanost njezina djela ističu je u redove najboljih jugoslavenskih pjesnika. (13)*

Dakle, u Čitanki 7 vidljiva je uporaba nacionalnoga imena uz imenovanje književnih korpusa na razini svih saveznih republika. Za razliku od Čitanke 5 i Čitanke 6 gdje nema potvrde pojavnosti jugoslavenske književnosti, u Čitanki 7 potvrđena je pojavnost navedenoga pojma.

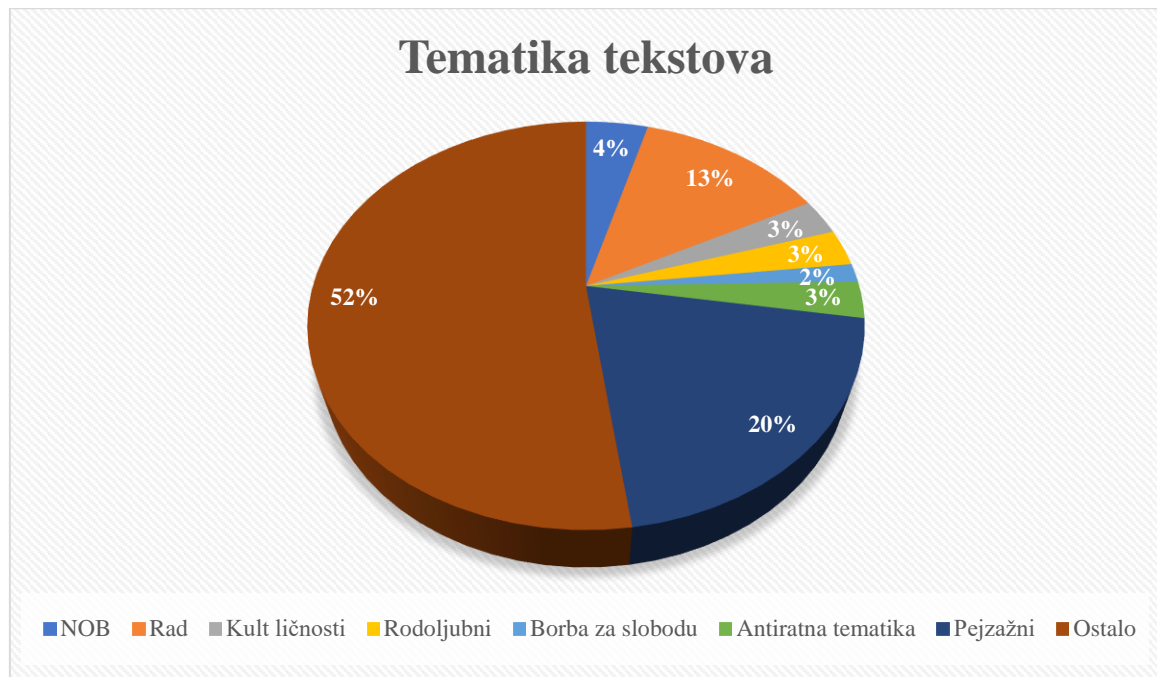
U Čitanki 7, jednako kao i u Čitankama 5 i 6, potvrđena je prisutnost hrvatskog dijalektalnog stvaralaštva. Navedeno se odnosi na dvije pjesme pisane kajkavskim te dvije pjesme i jedan dramski tekst pisan čakavskim narječjem.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Više o pojmu jugoslavenske/jugoslavenskih književnosti vidi u bilješci 99.

¹⁰⁵ Kajkavskim su narječjem pisani sljedeći tekstualni predlošci: Nikola Pavić (*Motika*), Dragutin Domjanić (*Kaj ne?!*). Čakavskim su narječjem pisani tekstovi: Pere Ljubić (*Naše kuće*), Marin Franičević (*Dva, tri puta na godišće dohodidu listi*), Obrad Gluščević (*Avijatičar*).

6. 3. 3. Tematska određenost

Analizom Čitanke 7 utvrđena je tematska raznolikost zastupljenih tekstualnih predložaka. Zamjetna je pojavnost ideološki usmjerenih tekstova, ali i tekstova u kojima se promiču životne vrijednosti, ljubav te antiratne poruke kako je razvidno iz Grafikona 9.

Grafikon 9. Tematska određenost tekstualnih predložaka u Čitanki 7.

Iz Grafikona 9 razvidno je najveći omjer (52 %) tekstova označenih pojmom Ostalo koji se odnose na duhovite, znanstvene tekstove, tekstove u kojima se promiče ljubav i obiteljske vrijednosti, tekstovi socijalne tematike te tekstovi u kojima se promiču životne vrijednosti. U odnosu na prethodno analizirane Čitanke 5 i 6 uočena je pojava tekstova antiratne tematike. Navedeno se odnosi na pjesme Desanke Maksimović (*Za zemlju kuda vojska prođe*)¹⁰⁶ i Grigora Viteza (*Epitaf vojniku koji je pao u času potpisivanja primirja*). U objema se pjesmama ističe težnja za zaustavljanjem ratova:

(68) *Zemlja je takva / ona se guši od baruta i metana (...)* (12)

¹⁰⁶ Iako se na početku pjesme Desanke Maksimović pjesnikinja obraća caru Dušanu, najpoznatijem caru u srpskoj povijesti, može se zaključiti kako je pjesma i rodoljubne tematike. Ipak, najizraženija je težnja autorice za mirom i prestankom rata. Shodno tomu, pjesma se može uvrstiti u korpus tekstova antiratne tematike.

(69) *Za one koji su pali uvijek je prekasno.* (33)

Jednako kao u prethodno analiziranim čitankama, i u Čitanki 7 potvrđena je prisutnost ideologema NOB-a,¹⁰⁷ ali u znatno manjem postotku u odnosu na Čitanke 5 i 6 gdje je pojavnost navedenog ideologema 8 %, odnosno 10 %. U samo jednom tekstu ističe se opis izravnog napada na neprijatelja:

(70) *Mi se ne povlačimo! – kratko odsijeca Nikoletina, pa ošine rafalom po hrptu nablize uzvisine sa koje već oštro i kratko bljeskaju vatreni jezičci iz neprijateljskih pušaka (...)* (26)

U primjeru 70 najvažnija je prva rečenica koja je istaknula hrabrost i spremnost vojnika NOB-a. Upravo se isticanje hrabrosti i spremnosti borbe za ideale NOB-a neprestano ponavljala u uvrštenim tekstovima do sada analiziranih čitanaka.¹⁰⁸

Ideologem promicanja kulta ličnosti Josipa Broza Tita prisutan je u 3 % tekstualnih predložaka, tj. u većem omjeru u odnosu na Čitanku 5 gdje je prisutan samo jedan takav tekst, dok se u Čitanki 6 uopće ne pojavljuje. Autor oba teksta u kojima se veliča kult ličnosti je Vladimir Nazor (*S Titom u Ostrošcu* i *Titov »Naprijed!«*). Prvi je tekst pisan u proznom obliku, a drugi je tekst pisan u obliku epske narodne pjesme. Potvrda ideološke osobitosti navedenih tekstova razvidna je iz primjera 71 i 72:

(71) *Kako Tito zna držati u ruci sve niti, određivati i zapovijedati, a ne gušiti inicijativu pojedinaca! Zato ga – mislim - momčad toliko sluša i toliko voli. Tako nastaje, sve naglije, prava naša vojska.* (28)

(72) *Zakriješti oro pod oblakom; zasja/ Sunce što slavno sja i hrani i grije; /I Titov glas se prosu kao dažd / Na izmučenu čeljad, uvijek žednu/ Njegovih riječi: /»Naprijed!«* (79)

U oba je primjera zamjetna odlučnost Josipa Broza Tita te spremnost naroda da sluša i slijedi njegov put.

¹⁰⁷ Tekstovi koji u Čitanki 7 sadrže ideologem NOB-a sljedeći su: Ivan Dončević (*Na putu k partizanima*), Branko Ćopić (*Surovo srce*), Obrad Gluščević (*Avijatičar*).

¹⁰⁸ Usporedi s primjerima 13, 20, 21, 22, 39, 47 u ovom radu.

Ideologem rada zastupljen je u Čitanki 7 u 13 % tekstualnih predložaka¹⁰⁹ što je znatno više u odnosu na Čitanku 6 gdje je isti ideologem zastupljen u 6 % tekstualnih predložaka, a u Čitanki 5 uopće nije prisutan. Promicanje navedenog ideologema zamijećeno je i kod stranih autora. Ističe se dio iz *Proglasa Komune narodu grada Pariza*:

(73) *Crveni hoće bratstvo, bratstvo među narodima. Proglasili su Republiku i pružili ruku svim narodima.* (11)

Iako je navedeni Proglas izdan 3. travnja 1871., zamjetna je pojava ideologema bratstva u tekstu koji se zalaže za jednaka prava rada svih sudionika društva. Bratstvo u ovome kontekstu podrazumijeva jednakost te želju za ravnopravnošću, dok crveni predstavljaju socijalistički usmjerene vladajuće vrhove.

U Čitanki 7 zamijećen je jedan tekstualni predložak u kojemu se isprepleće nekoliko ideologema. Pjesma Jure Kaštelana (*Rasti i cvjetaj, zemljo radnih ljudi*) sadrži ideologem rada, Partije i Tita:

(74) *Rasti sretna, da svi narodi vide / sa strana svih, sa juga i sjevera, / kako se rađa i kako se voli, / kako se brani zemlja proletera. (...) Rasti i cvjetaj pod zvijezdom slobode / pod rukom Partije / i pod srcem Tita.* (108 – 109)

Iako je pjesma (Primjer 74) uvrštena u korpus tekstova kojima se ideologizira rad, razvidna je pojava i ostalih ideologema. Unutar nekoliko stihova istaknuti su najuočljiviji simboli Jugoslavije, a to su zvijezda, Partija i Tito. Osobito se ističe zadatak uz ovu pjesmu u kojemu se od učenika traži da nauče pjesmu napamet i pripreme za zbornu recitaciju (109).

U Čitankama 5 i 6 nije uočena pojava promicanja jugoslavenstva ili slavenskoga zajedništva, dok je takva pojava uočena u Čitanki 7, kako je razvidno iz primjera:

(75) *Da živi zemlja naša, / da nam živi Slavenstvo, / brat i drug, / sav naš krug - / svima nam život bio dug! (...) Jedinstvo, sreća, sloga/ nek nam se ponovo vrate, / Slavije djeca mnoga/ neka se združe i zbrate, (...)* (98)

Primjer se 75 odnosi na pjesmu France Prešerena (*Zdravljica/ Zdravica*) koja je u čitanki navedena u izvornoj, slovenskoj, inačici, ali i s hrvatskim prijevodom. Riječ je o pjesmi koja je napisana u

¹⁰⁹ Tekstovi koji u Čitanki 7 sadrže ideologem rada su: Maksim Gorki (*Pjesma o vjesniku bure*), Iz proglasa Komune narodu grada Pariza (*Dio života i sunca*), Kočo Racin (*Novi život će se čuti*), Miško Kranjec (*Nov život*), Oton Župančič (*Kovaška / Pjesma kovača*), Maksim Gorki (*Svi složno*), Tin Ujević (*Oni imaju radne ruke*), Nikola Pavić (*Motika*), Jure Kaštelan (*Rasti i cvjetaj, zemljo radnih ljudi*).

19. stoljeću u vrijeme kada su se počele formirati težnje o općeslavenskoj uzajamnosti. Iako pjesma pripada korpusu rodoljubnih pjesama, u navedenim se stihovima jasno ocrtavaju težnje tadašnje SFRJ koje se odnose na bratstvo i jedinstvo naroda unutar granica Jugoslavije.

6. 3. 4. Metodički instrumentarij

Kao i u prethodno analiziranim Čitankama 5 i 6, metodički je instrumentarij u službi boljeg razumijevanja teksta, sadrži usmjerena pitanja i zadatke za poticaj pri učenju te bilješke o autoru uz pojedine tekstualne predloške.

Metodički instrumentarij uz tekstove u kojima se promiče NOB sadrži pitanja slična onima u Čitankama 5 i 6.; od učenika se traži razumijevanje teksta te odgovaranje na pitanja, ali i iznošenje stečenih znanja:

- (76) *Istaknite ganutljive pojedinosti o mladićevu rastanku s ilegalkom Sofijom. On kaže: Nikada je više nisam vidio... Što joj se moglo dogoditi na njezinoj opasnoj dužnosti?* (23)
- (77) *Događaj se zbiva za vrijeme NOR-a... Što je moglo biti u paketu? (Putnik s paketom odlazi u partizane...)* (23)
- (78) *U staroj Jugoslaviji i za vrijeme rata komunisti su izvršavali značajne i opasne zadatke. Za koje su se ciljeve borili? Navedite neka njihova djela o kojima ste čitali ili čuli pripovijedati.* (23)
- (79) *Opišite jednog partizanskog borca (iz knjige ili iz života).* (27)

U jednoj je rodoljubnoj pjesmi zamjetno upućivanje učenika na promišljanje o NOB-u u kontekstu povezivanja važnosti pokreta s jedinstvom naroda:

- (80) *Kojim je metaforama prikazala naš život u miru, tegobe koje smo proživjeli u ratu, unutrašnju snagu i ljepotu našega čovjeka?* (105)

U primjeru je 80 važna uporaba posvojne zajednice *naš* kojom se ističe zajedništvo naroda u stvaranju države, ali i u održavanju mira u sadašnjosti i budućnosti.

Iako pojedini tekstovi tematski ne pripadaju korpusu veličanja NOB-a,¹¹⁰ u metodičkom je instrumentariju takvih tekstova uočena korelacija s NOB-om:

- (81) *Ako ste čitali o mučenjima što su ih pretrpjeli naši ilegalni borci, ispriopovijedajte o tome. (72)*

Postavljanje pitanja u kojemu se učenike potiče na opisivanje mučenja boraca neprimjereno je obrazovnoj ustanovi, a osobito osnovnoškolskom uzrastu. Shodno tomu, tematiziranje nasilja i polemiziranje o istomu u svrhu promicanja vrijednosti NOB-a neprihvatljivo je.

Poticanje na promišljanje o važnosti Josipa Broza Tita veoma je izraženo u Čitanki 7 u odnosu na Čitanke 5 i 6 gdje takvih pitanja gotovo i nema. Iako se ideologem kulta ličnosti pojavljuje u samo dva tekstualna predloška, iz primjera (82–84) razvidna je pojavnost pitanja u svrhu promicanja svijesti o važnosti Tita:

- (82) *Kojim je rečenicama istaknuta njegova uloga u narodnooslobodilačkoj borbi; njegova radišnost; širina njegova utjecaja; metoda njegova rada; omiljenost među borcima? Kojom je poredbom istaknuta širina njegovih borbenih zadataka? (29)*
- (83) *Opis Titova lika završava se rečenicom Momci već pjevaju o njemu. Objasnite tu misao. Zna li koju pjesmu što su je borci spjevali o Titu? (29)*
- (84) *Tito na čelu kolone ide prema vrhu planine, svladava strašila i stiže na sunčani vrh, što u prenesenu značenju stoji umjesto: Tito vodi narodnooslobodilačku vojsku kroz teške borbe, svladava najveće tegobe i pobjeđuje neprijatelja. Slikovit način prikazivanja cjelovite misli, osjećaja ili zbivanja naziva se alegorija. (80)*

U primjeru 84 razvidno je definiranje stilske figure na primjeru ideološki usmjerenog teksta.

Tekstovi koji se odnose na promicanje ideologema rada, uz pitanja usmjerena na promicanje važnosti rada, često u metodičkom instrumentariju sadrže i pitanja usmjerena na promišljanje o socijalističkoj revoluciji:

- (85) *Ukršteni srp i čekić simbol su radničke klase, a crvena petokraka zvijezda simbol je socijalističke revolucije. (7)*
- (86) *Navedite osnovne ciljeve i tekovine naše socijalističke revolucije. (11)*

¹¹⁰ Riječ je o tekstu Jeana-Paula Sartrea (*Saslušanje*) u kojemu se, s obzirom na osnovnoškolski uzrast, na neprimjeren način opisuju scene mučenja: *Stavite palice u konopce. (Policajci podvuku dvije palice pod konopce koji stežu Henrijeve zglobove.) Izvrsno. Okretat ćemo dok ne progovoriš. (70).*

- (87) *Motika je u ovoj pjesmi najprije simbol našega robovanja radu u tuđoj zemlji, a u posljednjim strofama ona postaje simbol oslobođena rada na vlastitoj zemlji. (19)*
- (88) *Objasnite Fomine osjećaje dok promatra ljude u radnom zanosu. Prikažite kako je i njega zahvatio taj radni zanos. (103)*

U poglavlju *Južnoslavenska ideja i južnoslavenstvo* istaknut je podatak kao su se vijesti iz inozemstva većinom prenosile negativno; uglavnom se govorilo o nezadovoljstvu naroda, štrajkovima, lošem gospodarskom stanju i sl. U Čitanki 7 potvrđen je jedan takav tekst u kojemu se tematizira život izvan granica Jugoslavije, a osobito se ističe pitanje iz metodičkog instrumentarija u kojemu se od učenika traži da pronađe odgovore u tekstu:

- (89) *Kojim se stihom u pjesmi kaže: (...) neka ljudi ne napuštaju svoje domovine jer ih u tuđem svijetu ne očekuje mnogo dobra; da naši iseljenici žale što su u tuđini ostarjeli i što više neće vidjeti svoje rodne zemlje? (111)*

Iako je takvo pitanje moglo biti u ulozi oblikovanja negativnoga stajališta prema radu i životu u inozemstvu, s druge strane ističe se promicanje važnosti ostanka u domovini te promicanje dobrog života u režimu u kojemu žive.

U Čitanki 7 potvrđena je prisutnost isticanja Matije Gupca; osobe koju su vladajuće vlasti pozitivno ocijenile:

- (90) *Ispripovijedajte što ste u povijesti učili o velikoj seljačkoj buni. Pročitajte roman *Seljačka buna*. Ocrtajte lik velikog junaka Matije Gupca. (10)*

6. 3. 5. Uporaba lingvonima

Naziv se jezika, jednako kao u Čitankama 5 i 6, ne pojavljuje na početku čitanke, već je ona podnaslovljena kao čitanka za sedmi razred osnovne škole. Hrvatski se jezik kao pojam pojavljuje u dvama primjerima:

- (91) *U svim Matoševim djelima izražena je briga o ljepoti i bogatstvu hrvatskoga književnoga jezika. (45)*
- (92) *Uz prijevod stoji i slovenski original pjesme. Nastojte usporediti slovenske riječi i izraze s hrvatskim prijevodom. (100)*

S druge strane, u metodičkom instrumentariju uz pjesmu Otona Župančića (*Kovaška / Pjesma kovača*) pojavljuje se zadatak:

(93) *Koje su riječi iste ili veoma slične riječima u hrvatskom ili srpskom jeziku?* (83)

Važno je napomenuti da je Župančićeva pjesma pisana u dvjema inačicama. U prvoj, izvornoj, inačici pjesma je pisana latiničnim pismom na slovenskom jeziku, a u drugoj je inačici pisana ćiriličnim pismom na hrvatskome jeziku. Ostaje nejasno jesu li sastavljači navedenim pitanjem (primjer 93) željeli izjednačiti hrvatski i srpski jezik ili je riječ o isticanju bliskosti tih dvaju jezika u odnosu na slovenski.

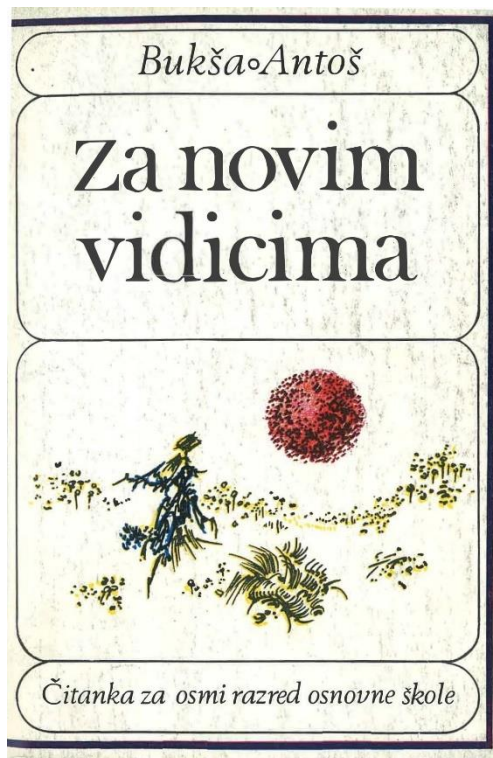
6. 3. 6. Zaključno o društvenim i političkim ideologemima u Čitanki 7

Jednako kao i u prethodno analiziranim Čitankama 5 i 6, u Čitanki 7 zamjetna je pojavnost ćiriličnoga pisma, ali u manjem omjeru u odnosu na latinično pismo. Utvrđena je pojavnost autora iz drugih saveznih republika (Makedonije, Srbije i Slovenije) te prisutnost narodnog stvaralaštva i stranih autora. Utvrđena je manja čestotnost narodnog stvaralaštva u odnosu na Čitanke 5 i 6 te veća pojavnost stranih autora. Potvrđena je prisutnost ideologema NOB-a, rada i kulta ličnosti, a u Čitanki 7 izostavljeni su tekstovi koji tematiziraju rat i ratna stradanja. Ideologem rada najzastupljeniji je ideologem u Čitanki 7, a ideologem kulta ličnosti najmanje je zastupljen. Osobito se ističe pojava tekstova antiratne tematike u kojima se promiče mir. Nadalje, prisutna je pojava imenovanja hrvatskoga jezika, ali i navođenje srpskoga i hrvatskoga jezika u istom kontekstu. Iz posljednjeg navedenoga primjera (93) nije razvidno jesu li sastavljači nastojali istaknuti jezično jedinstvo hrvatskog i srpskog govornog područja ili su, s obzirom na visoku komunikacijsku razumljivost, upućivali učenike na usporedbu sa slovenskim jezikom. Potvrđena je prisutnost hrvatskog dijalektalnog stvaralaštva na primjerima pjesama iz čakavskog i kajkavskog narječja. Zamjetna je pojava imenovanja nacionalnih korpusa uz bilješke o pojedinim autorima, ali i dvostrukosti u imenovanju kao što je slučaj s Ivom Andrićem kojega su sastavljači uvrstili u korpus srpske književnosti, ali ga istaknuli i kao jugoslavenskoga autora. Utvrđena je prisutnost donošenja izvornih tekstova; pojedini su tekstovi srpskih autora pisani ćiriličnim pismom na srpskome jeziku, dvije su pjesme slovenskih autora navedene na slovenskom jeziku, ali uz prijevod na hrvatski jezik. U jednoj je pjesmi prijevod pisan latiničnim, a u drugoj je pjesmi pisan ćiriličnim pismom. Pjesma je jednog makedonskoga autora pisana na makedonskom jeziku

bez prijevoda na hrvatski jezik, dok druga pjesma sadrži izvornu inačicu te prijevod pisan ćiriličnim pismom i hrvatskim jezikom.

6. 4. Antoš, Antica, Bukša, Juraj. *Za novim vidicima* (čitanka za osmi razred osnovne škole)

Čitanku *Za novim vidicima*,¹¹¹ jednako kao prethodno analizirane, sastavili su Juraj Bukša i Antica Antoš. Riječ je o 10. neizmijenjenom izdanju čitanke za osmi razred koju je izdala Školska knjiga u Zagrebu 1985.

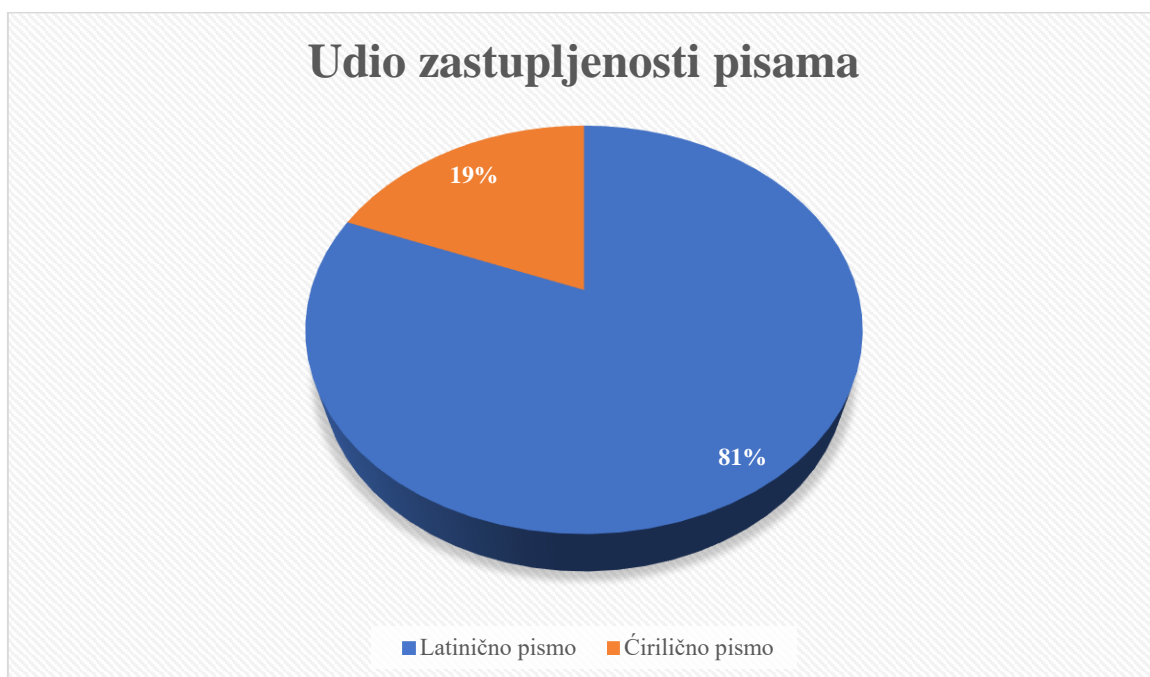
Slika 9. Naslovna stranica Čitanke za osmi razred osnovne škole (*Za novim vidicima*).

¹¹¹ U daljnjem će se tekstu koristiti naziv Čitanka 8.

Čitanka obuhvaća 79 tekstualnih predložaka unutar pet tematskih cjelina: *Dječak u sjeni vrbe*, *Paleta svih boja*, *I sazri sloboda*, *Rasti i cvjetaj te* i *Za novim vidicima*.¹¹²

6. 4. 1. Pismo

Jednako kao i u Čitankama 5 – 7 potvrđena je prisutnost ćirilice, ali u manjem omjeru u odnosu na latinično kako je razvidno iz Grafikona 10.

Grafikon 10. Udio zastupljenosti latiničnih i ćirilice tekstova u Čitanki 8.

Od ukupno 79 tekstualnih predložaka 81 % pisano je latiničnim pismom. S druge strane, 19 %¹¹³ tekstualnih predložaka pisano je ćirilice pismom. Usporedbom s analiziranim Čitankama 5 – 7 (Grafikoni 1., 4., 7.) zamjetna je približno jednaka čestotnost ćirilice pisma u svim čitankama, neovisno o ukupnom broju tekstualnih predložaka.¹¹⁴ Jednako kao i u prethodno

¹¹² Zamjetno je kako se nazivi triju tematskih cjelina podudaraju sa nazivima prethodno analiziranih čitanaka.

¹¹³ Ćirilice pismom su zabilježeni sljedeći tekstovi: Meša Selimović (*Zlatna ptica*), Desanka Maksimović (*Kad ti odrasteš*), Morton Thompson (*U ordinaciji*), Branislav Nušić (*Živka ministarka*), Jozsef Debreczeni (*Tri srebrna sata*), Petar Petrović Njegoš (*Džeferdar Mandušića Vuka*), Georgi Abadžijev (*Posljednji susret*), Mihailo Lalić (*Svadba*), Vladimir Dedijer (*Dok naroda bude*), Branko Miljković (*Tito*), Vladimir V. Majakovski (*Lenjin*), Stevan Raičković (*Hvala suncu, zemlji, travi*), Maksim Gorki (*Dankovo srce*), Wolfgang Engelhardt i Eugen Schuhmacher (*Posljednja utočišta ugrožene prirode*), Aleksej N. Tolstoj (*Aelita*).

¹¹⁴ Čitanka 5 obuhvaća 63 tekstualna predložka, a Čitanke 6 i 7 sadrže 69 tekstualnih predložaka.

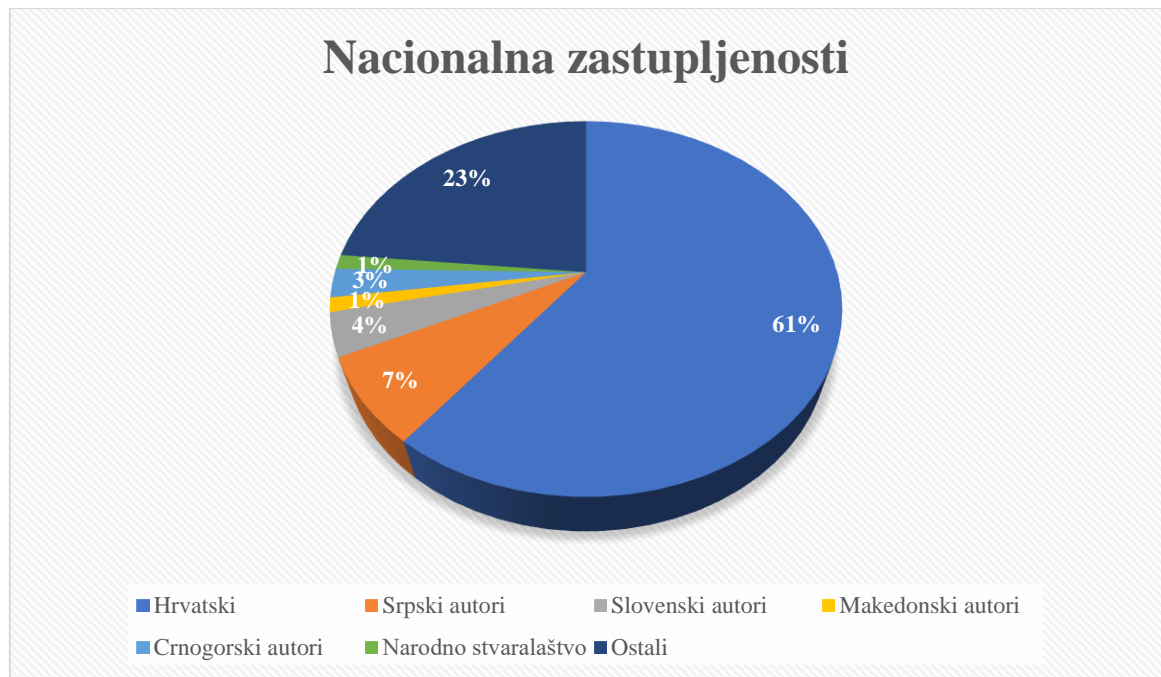
analiziranim Čitankama 5 – 7 utvrđeno je kršenje pisamske izvornosti u tekstovima stranih autora. Zamjetno je kako u Čitanki 8 nije potvrđeno kršenje pisamske izvornosti u hrvatskih autora.

Ekavski izgovor, uz ćirilično pismo, utvrđen je u trima pjesmama te u jednom proznom tekstu. Time je potvrđena pisamska i jezična izvornost srpskih autora Desanke Maksimović (*Kad ti odrasteš*), Branka Miljkovića (*Tito*), Stevana Raičkovića (*Hvala suncu, zemlji, travi*) te Branislava Nušića (*Živka ministarka*). Osim navedenih autora ekavskim je izgovorom, ali latiničnim pismom, zabilježen tekst Ive Andrića (*Agine šljive*). Prozni tekst Vladimira Dedijera (*Dok naroda bude*) zabilježen je i ekavskim i ijekavskim izgovorom.¹¹⁵ Osim potvrde tekstualnih predložaka na srpskome jeziku utvrđena je prisutnost izvornosti tekstova na još dvama jezicima naroda SFRJ. Navedeno se odnosi na pjesmu Srečka Kosovela (*Vihar, vihar/ Vihor, vihor*), koja je pisana na slovenskome jeziku, ali uz hrvatski prijevod te na pjesmu Petra Petrovića Njegoša (*Džeferdar Mandušića Vuka*) koja je pisana ćiriličnim pismom i crnogorskim jezikom.

6. 4. 2. Nacionalna zastupljenost autora

Analizom Čitanke 8 utvrđena je prisutnost autora iz pet saveznih republika SFRJ i stranih autora (Grafikon 11).

¹¹⁵ Dio koji se odnosi na pripovijedanje pisan je ekavicom, a dio koji se odnosi na govor Vladimira Nazora pisan je ijekavicom.

Grafikon 11. Udio zastupljenosti autora prema nacionalnosti.

Iz Grafikona 11 razvidno je kako je najveći udio hrvatskih autora koji čine 61 % zastupljenosti u Čitanki 8 što je zamjetno veći postotak u odnosu na Čitanke 5 i 7 gdje se udio hrvatskih autora odnosi na 56 %, a u Čitanki 6 na 55 % zastupljenosti u ukupnom broju tekstualnih predložaka. Udio zastupljenosti srpskih autora odnosi se na 7 % tekstualnih predložaka u Čitanki 8, jednako kao i u Čitanki 6, dok se u Čitankama 5 i 7 pojavljuju u čestotnosti od 9 %. Tekstovi slovenskih autora u Čitanki 8 prisutni su u 4 % tekstualnih predložaka, jednako kao i u Čitanki 7. Najveća zastupljenosti slovenskih autora zamjetna je u Čitanki 5 (8 %), a najmanja u Čitanki 6 (3 %). U Čitanki 8 potvrđena je prisutnost crnogorskih autora u 3 % tekstualnih predložaka, što je veći udio u odnosu na Čitanku 5 gdje je prisutan udio od samo 1 %; tekstovi crnogorskih autora nisu potvrđeni u Čitankama 6 i 7. Usporedbom s podacima dobivenim analizom Čitanaka 5 – 7 utvrđeno je kako je najmanji broj tekstova Narodnog stvaralaštva prisutan u Čitanki 8 sa samo 1 %. Pod pojmom Ostali uvršteni su tekstovi stranih autora i dijelom domaći,¹¹⁶ a pribrojani tekstovi pod navedenom kategorijom čine 23 % ukupnosti tekstualnih predložaka što je gotovo identično

¹¹⁶ Pod pojmom Ostali, osim stranih autora, uvršten je autor Ivo Andrić (*Agine šljive*). Problematika uvrštavanja Ive Andrića u jedan nacionalni književni korpus već je elaborirana u ovome radu. Nadalje, Milovan Milostić (*Do posljednjeg metka*) uvršten je pod pojam Ostali jer se istraživanjem nije pronašao podatak o njegovoj nacionalnoj pripadnosti. Osim navedenih autora pod pojam Ostali uvršten je intervju jednoga stranoga lista s Josipom Brozom Titom (*Za nas je to pravilan put*) te tekst *Iz Ustava SR Hrvatske*.

Čitankama 6 i 7 (24 %) te nešto više u odnosu na Čitanku 5 gdje se pojam Ostali odnosi na 13 % tekstualnih predložaka.

Jednako kao u Čitankama 6 i 7 na početku se Čitanke 8 nalazi napomena kako su bilješke označene za one autore koje nastavni program posebno ističe. Utvrđeno je kako se navedene bilješke odnose samo na autore koji pripadaju nacionalnim književnim korpusima SFRJ, odnosno ne pojavljuju se bilješke stranih autora. Jednako kao u Čitanki 7 popis se imena autora, uz koje se nalazi bilješka, navodi na kraju čitanke. Analizom je bilježaka utvrđena prisutnost imenovanja nacionalnog korpusa uz sve autore, a primjeri 94 – 96 potvrđuju samo neke od njih:

- (94) *DINKO ŠIMUNOVIĆ (...) hrvatski pripovjedač (...) (9)*
- (95) *BRANISLAV NUŠIĆ (...) srpski pisac (...) (68)*
- (96) *PETAR PETROVIĆ NJEGOŠ (...) bio je vladar Crne Gore (...) Njegoš je najveći crnogorski pisac (...) (89)*

Analizom Čitanke 8 nije potvrđena pojava jugoslavenskog književnog korpusa, ali je zamjetna pojava naziva pridjeva *jugoslavenski* u množinskom obliku pri imenovanju književnoga korpusa ili isticanju važnosti pojedinih autora:

- (97) *Najpoznatije mu je djelo epski spjev Smrt Smail-age Čengića, jedno od vrhunskih djela književnosti jugoslavenskih naroda. (93)*
- (98) *(...) te je jedno od najznačajnijih ostvarenja u književnostima naroda Jugoslavije za vrijeme narodnooslobodilačkog rata. (127)*
- (99) *Njegoš je najveći crnogorski pisac, a ubraja se među najznačajnije pjesnike svih jugoslavenskih naroda. (89)*
- (100) *MIROSLAV KRLEŽA (...) najsnažniji i najplodniji pisac hrvatske književnosti i jedna od najosebujnijih ličnosti u čitavoj kulturi jugoslavenskih naroda (103)*

Kako je razvidno iz primjera 97 – 100 pridjev se *jugoslavenski* bilježio množinski, a sastavljači su time izbjegli moguća tumačenja prisutnosti pridjeva *jugoslavenski* u svrhu stvaranja jedinstvene jugoslavenske književnosti. S druge strane, osobito se ističe kratka bilješka o Marinu Držiću, dubrovačkom književniku koji je stvarao u 16. stoljeću, uz kojega se navodi pojam *južnoslavenski*:

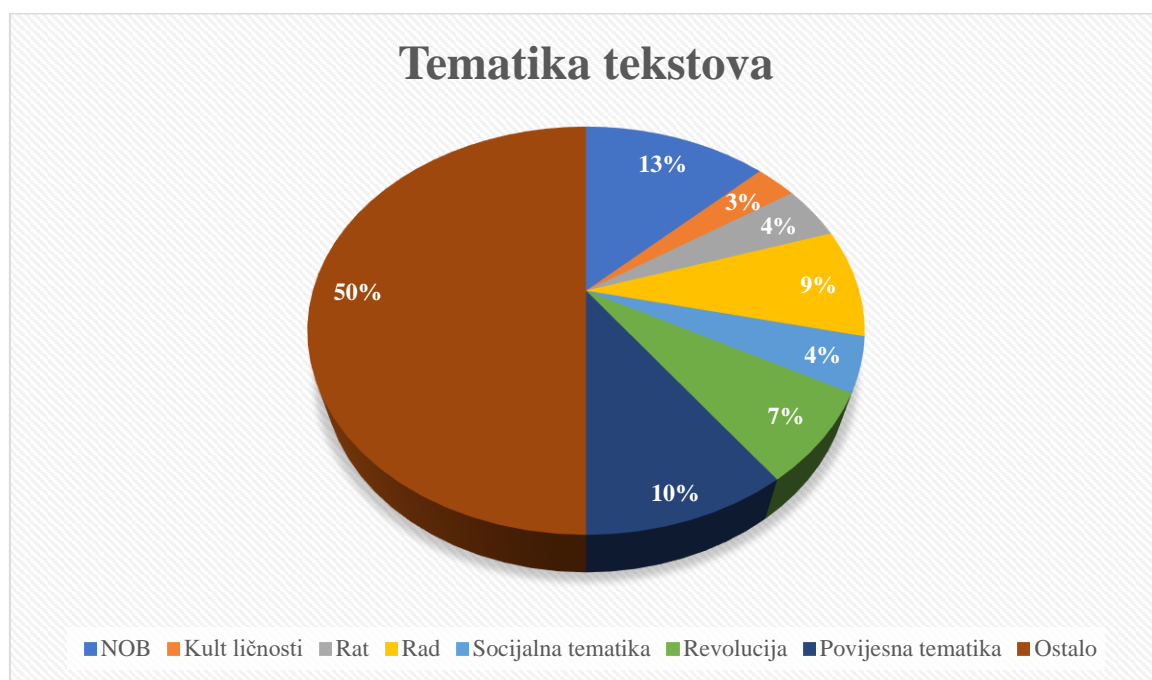
- (101) *Po njima je Držić jedan od najznačajnijih svjetskih renesansnih pisaca, i još uvijek najistaknutiji južnoslavenski komediograf. (63)*

Kao jedno moguće rješenje uporabe pridjeva *južnoslavenski* uz Držićevo ime, može se navesti veoma dug vremenski period od razdoblja njegova djelovanja do stvaranja Jugoslavije, stoga bi uporaba pridjeva *jugoslavenski* bila neprimjerena i netočna.

Jednako kao u Čitankama 5 – 7 u Čitanki 8 potvrđena je prisutnost hrvatskog dijalektalnog stvaralaštva koja se ogleda u trima pjesmama na čakavskom i trima pjesmama na kajkavskom narječju.¹¹⁷

6. 4. 3. Tematska određenost

Analizom Čitanke 8 utvrđena je tematska raznolikost tekstualnih predložaka, ali i potvrda ideološki usmjerenih tekstova. Utvrđen je veći broj tekstova čija je tematika usmjerena na osjećaje, prirodu, društvene odnose, ali je i utvrđen manji broj tekstova koji se odnose na ideologem NOB-a, rata, kulta ličnosti, revolucije i sl. (Grafikon 12).

Grafikon 12. Tematska određenost tekstualnih predložaka u Čitanki 8.

¹¹⁷ Pjesme pisane čakavskim narječjem: Drago Gervais (*Tri nonice*), Mate Balota (*Roženice*), Vladimir Nazor (*Galijotova pesan*). Pjesme pisane kajkavskim narječjem: Fran Galović (*Lepa Kata*), Miroslav Krleža (*Kervavi tulipan*), Dragutin Domjanić (*Ciklame, krvave ciklame...*). Osim navedenih pjesama u dvama proznim oblicima utvrđena je dijalektalnost u govoru pojedinih likova u tekstu, a u svrhu govorne karakterizacije. Navedeno se odnosi na kajkavsko narječje koje je, iako rubno, prisutno u tekstu Miroslava Krleže (*Trdakova djeca*) i Slavka Kolara (*Mi u pravicu verujemo*).

Kako je razvidno iz Grafikona 12, najveći se postotak (50 %) odnosi na pojam Ostalo. U navedenu su kategoriju uvršteni oni tekstovi koji tematiziraju prirodu, osjećaje, ljubav, svakodnevicu, život, društvene odnose, znanstvenu-fantastiku, znanost i sl.

Tekstovi koji tematiziraju NOB odnose se na 13 % tekstualnih predložaka u Čitanki 8,¹¹⁸ što je više u odnosu na prethodno analizirane Čitanke 5 – 7 gdje zastupljenost toga ideologema nije veća od 10 %. Jednako kao i u prethodno analiziranim Čitankama 6 i 7, u tekstualnom predlošku Čitanke 8 prisutan je opis napada na neprijatelja:

(102) *I u hipu je s male visine poluleđno pikirao otkvačujući bombe nad rovovima. Jedan za drugim sunovratili smo se za njim. Odozdo sa zemlje sukne stup za stupom dima i plamena.* (115)

U primjeru 102 prisutan je opis zrakoplovnog napada na neprijateljske položaje iz perspektive jednoga zrakoplovca. Iako nema izravnog opisa krvavog sukoba, opis čina u kojemu drugi čovjek gubi život neprimjeren je osnovnoškolskom uzrastu. U drugome primjeru, također u tekstu s izraženim ideologemom NOB-a, nalazi se opis fašističkog postupanja prema seljaku:

(103) *A zašto »jednog brata«? Brata su mu ubili; (...) Uхватili su ga i vezali nogama za rep konju, a onda odjahali dalje. Ostavili su ga dva-tri kilometra niže. Put je kamenit.* (122–123)

Iako u primjeru 103 nije prisutan opis krvavih borbi i opis mučenja čovjeka neprimjeren je osnovnoškolskom uzrastu. U tekstovima koji se odnose na ideologem NOB-a zamjetan je jedan tekst u kojemu se javlja motiv djeteta borca:

(104) *Izrastao je kod partizana, bio je u uniformi, s puškom. (...) Domala dođe četrnaestogodišnji dječak u uniformi i dozva psa.* (130–131.)

Ideologem kulta ličnosti prisutan je u 3 % Čitanke 8,¹¹⁹ što je jednako prisutnošću u Čitanki 7, ali više od Čitanke 5 gdje se pojavnost navedenoga ideologema pojavljuje 1 %. Osobito se ističu rečenice kojima se ističe odlučnost, hrabrost, ustrajnost Josipa Broza Tita:

¹¹⁸ Tekstovi su koji tematiziraju NOB: Milovan Milostić (*Do posljednjeg metka*), Jure Franičević Pločar (*Dubine i jarboli*), Vjekoslav Kaleb (*Glad*), Vladimir Dedijer (*Dok naroda bude...*), Eros Sequi (*Riječi visoke kao planina*), Ivan Goran Kovačić (*Ko narod silna, ko sunce visoka...*), Ivo Štivičić (*Sretna ti Nova godina, družo!*), Ciril Kosmač (*Orlič*).

¹¹⁹ Tekstovi koji se odnose na kult ličnosti prozni je tekst Vladimira Nazora (*S Titom*) i pjesma Branka Miljkovića (*Tito*).

- (105) *Tito je, iako prehladen, otišao na ratište. (...) Sad najbolje vidim kakav je Tito u teže momente. Postaje šutljiviji, bore na čelu usijeku mu se još dublje, ali unutarnji neki nemir svladava gotovo potpuno. Ne može da misli i da se na nešto odluči sjedeći u skloništvu. Izlazi nadvor, osami se i stane da šeta hitrim, čvrstim korakom, glave malko prignute. (...) Najedanput stane, diže visoko glavu, zapali cigaretu i vraća se vedar, bez bore na čelu, rekao bih s nekim osmijehom na usnama. (112 – 113)*
- (106) *Kada govori kao da zvezde padaju / u lepu vodu iz jedne večnosti iza promenljivih oblaka / (...) On nas uči kako da ne izgubimo sličnost / sa svojom nadom sa svojim lepim ljudskim licem/ on nas uči kako da prepoznamo budućnost (134)*

U primjeru 105 razvidna je ustrajnost Josipa Broza Tita koji je, iako bolestan, odlučio posjetiti vojsku i boriti se. U istome je primjeru opisana njegova pribranost u trenucima kada nailazi na određene prepreke. S druge strane, primjer 106 odnosi se na pjesnički opis Josipa Broza Tita u kojemu je opisan kao pravi, istinski, vođa naroda koji svojim postupcima daje primjer ostalima.

Ideologem rata pojavljuje se u 4 % tekstualnih predložaka Čitanke 8¹²⁰, a isti se ideologem pojavljuje jedino u Čitanki 5 u 8 % tekstualnih predložaka. Unutar istoga korpusa ističe se samo jedan opis vojnika koji se vraća s bojišta:

- (107) *Jarosno pocrvenješe stari ožiljci rana; sijevnulo je čudnim sjajem jedino njegovo oko; a prazni rukav sa zlatnim širitima zelepšao prkosno na vjetru koji je dunuo jače. (140)*

Riječ je o opisu vojnika koji se kao invalid vraća kući, ali ističe želju za daljnjim radom i obnovom svega porušenog u ratu.

U Čitanki 8 ideologem rada pojavljuje se u 9 % tekstualnih predložaka,¹²¹ dok je zastupljenost istoga ideologema u Čitanki 6 prisutna u 6 %, a u Čitanki 7 u 13 % tekstualnih predložaka. U intervjuu Josipa Broza Tita i stranih novina (*Za nas je to pravilan put*) uočava se nekoliko ideologema¹²² ipak najizraženiji je ideologem rada:

¹²⁰ Tekstovi su koji tematiziraju rat: Dragutin Domjanić (*Ciklame, krvave ciklame...*), Ivan Dončević (*Sagradit ćemo sve iznova*), Mak Dizdar (*Masline treba saditi*).

¹²¹ Tekstovi su u kojima se pojavljuje ideologem rada: Vesna Parun (*Dječak nosi brodove na dlanu*), Intervju (*Za nas je to pravilan put*), Heinrich Lersch (*Most stoji!*), Vesna Parun (*Kad sunce umiva oči*), Iz Ustava SR Hrvatske (*Izvojevano u zajedničkoj borbi*), Josip Broz Tito (*Razvoj u pravcu socijalizma*).

¹²² Uz ideologem rada javlja se ideologem NOB-a, socijalizma te nesvrstanosti. Navedena tri ideologema veoma su rubno izražena.

(108) (...) *socijalistički društveni sistem koji se zasniva na širokoj demokraciji ekonomskog i društvenog samoupravljanja. Jedinstvo naroda, visoka svijest ljudi o vrijednosti i pravilnosti našeg puta i načina izgradnje socijalizma (...) (...) Dosadašnje iskustvo u radničkom samoupravljanju tvornicama i poduzećima pokazalo je odlične rezultate, ne samo za zajednicu, već i za same radnike. Da li će to imati utjecaja na druge zemlje, to nije naša stvar, jer mi nikome ne namećemo svoja iskustva. Za nas je to pravilan put i mi ćemo tim putem i dalje ići.* (138–139)

U metodičkom instrumentariju uz tekst iz kojega je preuzet primjer 108, navodi se kako je intervju objavljen prije tridesetak godina, što bi, s obzirom na izdavanje udžbenika, odgovaralo 50-im godina. Navedenim je tekstom potvrđena dosljednost jugoslavenske ekonomske politike kroz cijelo razdoblje njezina postojanja te se učenike podsjetilo na važnost očuvanja vrijednosti radničkog samoupravljanja u okviru Jugoslavije. Nadalje, u primjeru Iz Ustava SR Hrvatske, koji nosi naslov *Izvojevano u zajedničkoj borbi* navodi se sljedeće:

(109) *Socijalističko društveno uređenje Socijalističke Republike Hrvatske temelji se na vlasti radničke klase i svih radnih ljudi te na odnosima među ljudima kao slobodnim i ravnopravnim proizvođačima i stvaraocima, čiji rad služi isključivo zadovoljavanju njihovih osobnih i zajedničkih potreba.* (164–165)

Primjerom 109 iskazuje se da temeljnu društveno-političku vlast u državi čini radnička klasa, a tim je primjerom ujedno iskazana njezina važnost. Osim toga, u navedenom se tekstu prvi puta, s obzirom na analizirane Čitanke 5–7, izravno pojavljuje ideologem bratstva i jedinstva. Tematiziranje socijalizma prisutno je u tekstu Josipa Broza Tita (*Razvoj u pravcu socijalizma*), odnosno u govoru koji je održao u Indoneziji krajem 50-ih:

(110) *Jugoslavija je socijalistička zemlja – i mi smatramo da razvoj u pravcu socijalizma nije samo u skladu sa stremljenjima naših naroda, već i tendencijama historijskog razvoja ljudskoga društva. (...) Glavna snaga koja se uspješno suprotstavlja materijalnoj premoći visokorazvijenih zemalja jest veliko, historijsko buđenje naroda, koje je pretvorilo stotine milijuna ljudi u aktivne tvorce historije. Ono je nerazdvojna popratna pojava modernog načina proizvodnje i odlučujuća protivteža prevlasti onih koji drže u svojim rukama ta moderna sredstva proizvodnje.* (168 – 170)

Navedeni je tekst (primjer 110) pripadan administrativnom funkcionalnom stilu čije je razumijevanje sadržaja ipak upitno za učenike osmoga razreda. Ipak, pojavnost toga tekstualnog predloška, kao i intervju Josipa Broza Tita, ogleda se u vremenu izdavanja Čitanke 8. Naime, Čitanka 8 izdana je pet godina nakon smrti Tita, a takvi su tekstovi mogli biti u službi podsjećanja učenika na želje i borbu preminulog predsjednika.

U Čitanki 8 zamjetna je pojava posebne kategorije ideologema, a to je Revolucija. Tekstovi koji se odnose na revoluciju čine 7 % tekstualnih predložaka i tematiziraju socijalističku revoluciju:¹²³

(111) *Partizani su kao svatovi-otmičari: pošli su i ugrabili i dovode narodu nevjestuslobodu. Učeni ljudi tu svadbu zovu revolucija (...)* (110)

(112) *Bio je otac/radničko-ljudskoj/diktaturi/nad erom kapitala/tamnica i šaka.* (137)

U primjeru 111 na alegorijski se način opisuje dolazak partizana (revolucionara), a u primjeru 112 opisuje se vođa sovjetske revolucije – Lenjin.

6. 4. 4. Metodički instrumentarij

Jednako kao u prethodno analiziranim Čitankama 5 – 7 metodički instrumentarij u Čitanki 8 u službi je boljeg razumijevanja teksta te sadrži usmjerena pitanja, zadatke i bilješke o autorima. Metodički instrumentarij uz tekstove u kojima se ideologizira NOB sadrži slična pitanja kao i u prethodno analiziranim čitankama (113–132):

(113) *Kakav su zadatak morali izvršiti major Kluz i članovi njegove četvorke? Po čemu ocjenjujete da je njihov zadatak bio opasan? (...) Zašto partizanski avijatičari u napadu nisu smjeli potrošiti municiju po posljednjem metka?* (115)

(114) *Jeste li u kojemu tekstu što opisuje događaj iz narodnooslobodilačkog rata naišli na sličan osnovni motiv: u toku borbe vojni starješina opaža da se situacija neočekivano izmijenila pa mora odlučiti hoće li se ipak držati dobivene direktive, ili će postupiti po vlastitoj pobudi?* (115)

(115) *Potražite podatke o narodnom heroju Franji Kluzu.* (115)

¹²³ Tekstovi koji se odnose na tematiziranje revolucije: August Cesarec (*Na povratku*), Mihailo Lalić (*Svadba*), Vladimir V. Majakovski (*Lenjin*), Srećko Kosovel (*Vihar, vihar/ Vihor, vihor*), Maksim Gorki (*Dankovo srce*).

- (116) *Sastoji li se junaštvo u nepoznavanju straha i u preziranju života ili u ljubavi prema slobodnu životu i u svladavanju straha od smrti?* (117)
- (117) *Koje su tegobe proživljavali u ratu partizanski mornari?* (117)
- (118) *O čemu su sanjali boreći se protiv neprijatelja?* (117)
- (119) *Riječi srpskoga seljaka bliske su po smislu poznatoj krilatici iz Komunističkog manifesta: Proleter i svih zemalja, ujedinite se! Objasnite tu sličnost.* (123)
- (120) *Jeste li čitali o još kojem slučaju da siromašni seljaci svoj posljednji zalogaj dijele s borcima? Ispričajte.* (123)
- (121) *Koja slika u tom ulomku svjedoči da pali za slobodu i dalje žive u srcima slobodnih ljudi svoje domovine?* (132)
- (122) *Ako ste upoznali partizana ili partizanku koji su na kraju rata bili vaših godina, zamolite ih da vam pripovijedaju kako su dočekali oslobođenje svog zavičaja. Pismeno oblikujte njihovo kazivanje.* (132)

Navedenim primjerima (114 – 123) razvidna je ideološka obojanost tekstova koji su bili u službi neprestanog podsjećanja na postignuća i tegobe tijekom narodnooslobodilačke borbe. Jednako kao i u analiziranim Čitankama 5 – 7 u Čitanki 8 potvrđena je korelacija NOB-a u metodičkom instrumentariju teksta koji se ne bavi takvom tematikom:

- (123) *Povežite lik Radunove žene Ljubice sa ženama iz narodnooslobodilačkog rata.* (89)

U primjeru 123 učenici su trebali navesti kako su i žene tijekom narodnooslobodilačkoga rata, jednako kao i muškarci, sudjelovale u borbi.

Metodički instrumentarij koji prati tekstove u kojima se tematizira kult ličnosti odlikuju usmjerena pitanja u svrhu isticanja važnosti Josipa Broza Tita kao što potvrđuju primjeri 124 – 128:

- (124) *Po čemu zaključujete da je odluke o narodnooslobodilačkoj borbi Tito donosio promišljeno?* (113)
- (125) *Koji dio teksta iznosi teškoće ratovanja jednake za vrhovnoga komandanta i za obična borca?* (113)
- (126) *Kojim se stihom kaže da nas je Tito poticao da budemo ljudi i da nastojimo prepoznati pravu budućnost?* (135)
- (127) *Da je Tito bez ustručavanja upozoravao na svaku pogrešku i zabludu?* (135)

- (128) *Da je sažaljevaao one što zaostaju na putu u budućnost zbog svojih sitnih, sebičnih interesa?* (135)

U primjerima 125 – 128 razvidno je isticanje važnosti Josipa Broza Tita, ali su prikazane i osobine koje odlikuju i običnog čovjeka, a to su strah i pogrješivost. Upravo je time osoba Josipa Broza Tita dodatno približena učenicima.

Kako tekstovi u Čitanki 8 ne sadrže krvave opise sukoba s neprijateljskom vojskom, tako se i u metodičkom instrumentariju ne pojavljuju pitanja koja bi učenike podsjećala na takve događaje. Ističu se pitanja u kojima se od učenika traži promišljanje o borcima:

- (129) *Čemu se najviše divite u liku borca Nikole?* (141)
(130) *Na koje nas slavne i teške dane naše prošlosti pjesnik podsjeća?* (162)
(131) *Kojim stihovima ističe da ih ne treba zaboraviti?* (162)

Osobito se ističe primjer 131 u kojemu se učenike podsjeća da ne smiju zaboraviti stradavanja i teškoće naroda tijekom rata.

Tematiziranje rada u metodičkom instrumentariju odnosi se na promišljanje o cjelokupnosti društveno-političkog sustava – socijalizma:

- (132) *Što će Jugoslaviji pomoći da u vanjskoj politici i dalje održi svoj stav?* (139)
(133) *Što je izjavio o radničkom samoupravljanju u našoj zemlji?* (139)
(134) *Ovaj je intervju objavljen prije tridesetak godina. Međutim, sve što je drug Tito izjavio posve je aktualno i danas. Potkrijepite tu tvrdnju odabranim primjerima.* (139)
(135) *Navedite koji primjer iz drugih govora druga Tita u kojima se on zalaže za iste ideje i stavove.* (139)
(136) *Ističu li se u gradnji mosta pojedinačna ili zajednička nastojanja?* (150)
(137) *Spomenite sve radnike na koje se može odnositi sadržaj pjesme?* (153)

U navedenim pitanjima ne traži se isticanje važnosti rada, ali je istaknuta važnost socijalizma, radničkog samoupravljanja na kojima počiva radnička klasa Jugoslavije, a samim time i rad.

Tekstovi u kojima se javlja revolucija odnose se na promišljanje o komunističkoj partiji, borbi te želji za promjenama:

- (138) (...) *odanost revolucionarnoj komunističkoj partiji; ljubav prema uhapšenim drugovima; uvjerenje da će revolucija pobijediti; mladost; odlučnost; izdržljivost;*

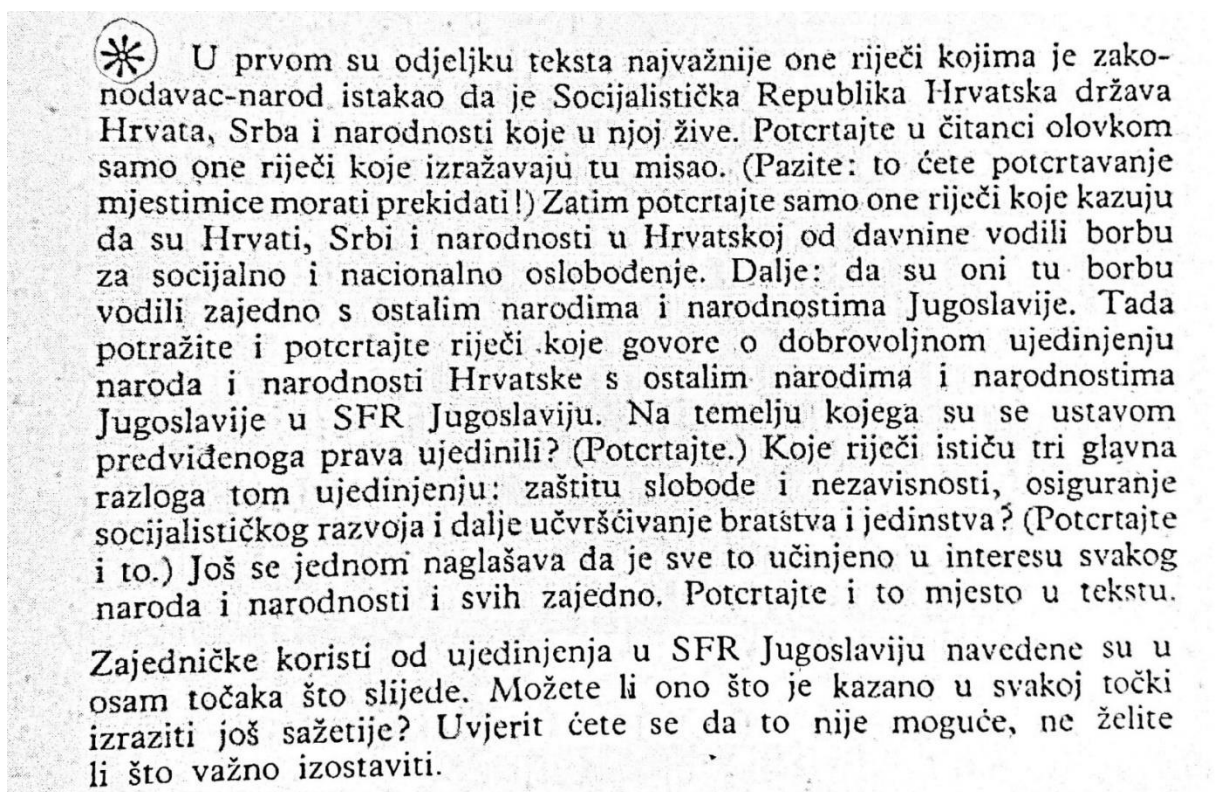
vedri optimizam. Potražite u tekstu rečenice koje govore o tim Mišininim osobinama, osjećajima i uvjerenjima. (109)

(139) *Kojim stihovima pjesnik kaže da je Lenjin sličan svima nama, ali mu je misao snažnija od naše, briga o čovjeku veća, a mržnja prema neprijatelju dublja?* (137)

(140) *Ocijenite pjesnikovu misao o uspostavi radničko-ljudske diktature nad surovim kapitalističkim izrabljivačima.* (137)

U primjerima 139 – 140 razvidna je težnja njegovanja sjećanja prema revolucionarnim borcima. U primjeru 139 ističe se lik Miše koji se vraća u domovinu, iako postoji opasnost od njegova uhićenja. U primjerima 139 i 140 ističe se slavljenje Lenjina, vođe socijalističke revolucije u Rusiji.

Osobito se ističe metodički instrumentarij koji se nalazi uz tekst Iz Ustava SR Hrvatske (Slika 10.).

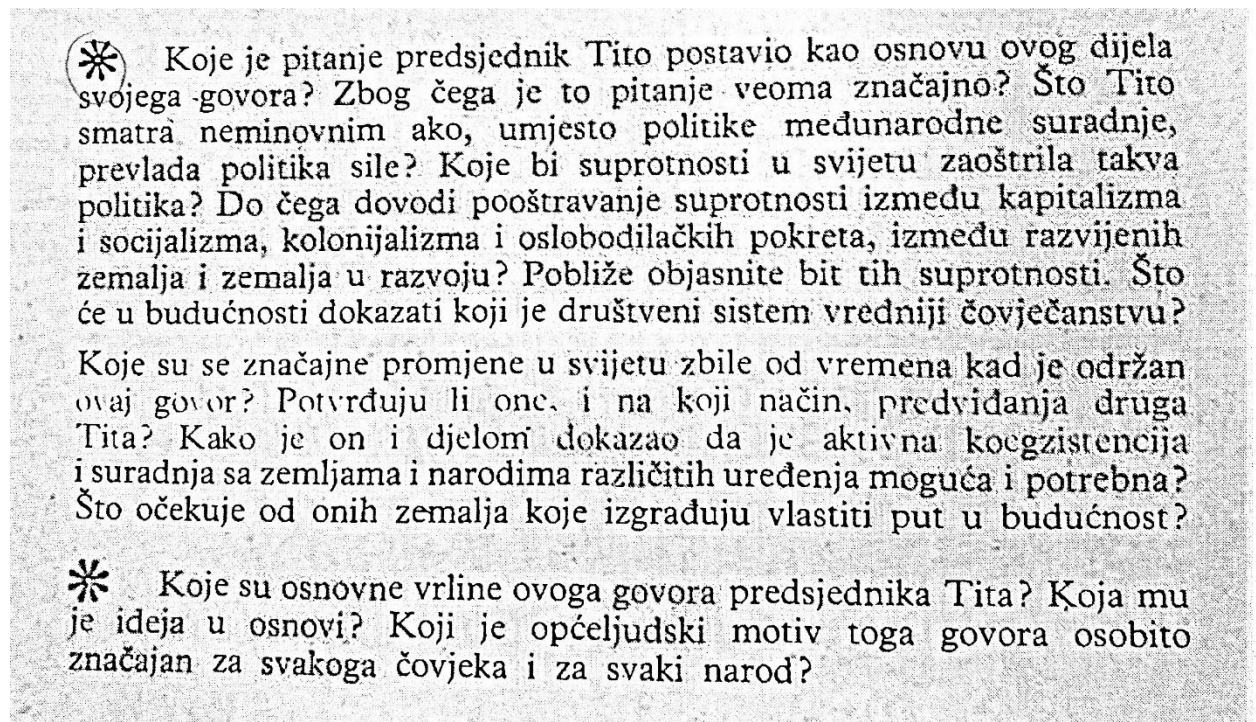

Slika 10. Dio metodičkog instrumentarija uz tekst Iz Ustava SR Hrvatske.

Iako je navedeni tekst tematski uvršten u ideologem rada, navedeno je kako se, osim rada javlja ideologem bratstva i jedinstva. Osim toga, većim se dijelom tematizira i socijalističko društveno uređenje u svrhu priznavanja važnosti radničke klase, a time i rada. Kako je razvidno iz Slike 10.,

pitanja su usmjerena na razumijevanje teksta, ali se istim tim pitanjima isticala važnost Jugoslavije kao zemlje sačinjene od šest ravnopravnih saveznih republika u kojima svi narodi i narodnosti uživaju jednaka prava, a koji su, u takvu državnu zajednicu, stupili svojom voljom.

Drugi primjer, čiji tekstualni predložak dijelom tematizira rad, odnosi se na govor Josipa Broza Tita naslovljen *Razvoj u pravcu socijalizma*. U metodičkom instrumentariju koji prati navedeni tekstualni predložak, nalaze se pitanja koja su u funkciji promicanja važnosti socijalističkog usmjerenja Jugoslavije (Slika 11.).

Slika 11. Dio metodičkog instrumentarija uz tekst Josipa Broza Tita (*U pravcu socijalizma*).

Kako je razvidno iz Slike 11., od učenika se traži da postave osnovnu ideju navedenoga govora, što bi s obzirom na uzrast mogli učiniti. S druge strane, ističu se dijelovi u kojima bi učenici trebali zaključiti ishode zaoštavanja odnosa gospodarski suprotsavljenih država. Riječ je o pitanjima koja su primjerenija srednjoškolskom uzrastu, dakle djeci koja su upoznata s načinom razvoja i rada određenih gospodarskih sustava. Zamjetan je i posljednji odjeljak u kojemu je razvidno ideološko usmjeravanje pitanja u smjeru isticanja dobrote, dobronamjernosti, ljudskosti predsjednika Josipa Broza Tita.

6. 5. 5. Uporaba lingvonima

Jednako kao u prethodno analiziranim Čitankama 5 – 7, naziv se jezika ne nalazi na početku Čitanke 8, nego je ona naslovljena kao čitanka za osmi razred osnovne škole. Naziv hrvatski jezik pojavljuje se u nekoliko primjera:

(141) *Ep Osman spjevan je starijim hrvatskim književnim jezikom.* (55)

(142) *Neke od tih riječi su posuđenice (pozajmljenice): stranog su podrijetla i nemaju prikladne zamjene u hrvatskome književnom jeziku (...)* (145)

(143) *Koje od njih po svome podrijetlu pripadaju hrvatskome književnom jeziku (...)* (150)

Osim navedenih primjera, nazvilje se jezika pojavljuje u neodređenom obliku, kako je razvidno iz primjera 144 – 146:

(144) *Uz pomoć objašnjenih riječi i izraza usmeno prevedite prizor iz čitanke na suvremeni književni jezik.* (63)

(145) *Time naš jezik posvjedočava svoju stvaralačku snagu.* (145)

(146) *Upoznajte još neke izražajne mogućnosti našeg jezika.* (39)

U primjeru 144 upućuje se učenike na suvremeni književni jezik, dok se u primjerima 145 i 146 usmjerava na *naš* jezik. Imenovanje jezika zamjenicom *naš* prisutno je i u Čitanki 6.

6. 5. 6. Zaključno o društvenim i političkim ideologemima u Čitanki 8

Analizom Čitanke 8 utvrđena je prisutnost ćirilicnoga pisma, ali u manjem omjeru u odnosu na latinično pismo. Utvrđena je pojavnost autora iz četiriju saveznih republika: Srbije, Crne Gore, Slovenije te Makedonije. Razvidna je pisamska i jezična izvornost srpskih autora te pisamska i jezična izvornost jednog tekstualnog predloška slovenskog autora. Osim potvrde izvornosti, uočeno je kršenje pisamske izvornosti stranih autora čiji su tekstovi zabilježeni ćirilicnim pismom. Utvrđena je pojavnost hrvatskog dijalektalnog stvaralaštva na kajkavskom i čakavskom narječju. Tematska raznolikost, jednako kao i u prethodno analiziranim Čitankama 5 – 7, utvrđena je i u Čitanki 8. Na tematskoj razini najviše je tekstova u kojima se pojavljuje ideologem NOB-a, a namanja potvrda ideološki usmjerenih tekstova odnosi se na kult ličnosti. Nisu utvrđeni šokantni i osjetljivi opisi napada na neprijatelja, stradavanje djece, ali je prisutan jedan tekstalni predložak u kojemu se pojavljuje lik dječaka borca. U Čitanki 8 potvrđena je korelacija s NOB-om u tekstovima u kojima nije zastupljena takva tematika. Imenovanje se hrvatskoga jezika javlja u

trima primjerima, a zamjetna je uporaba naziva *naš* jezik kao i *suvereni* jezik. Imenovanje nacionalnih korpusa potvrđeno je u Čitanki 8 jednako kao i prisutnost uporabe izraza *književnosti jugoslavenskih naroda*.

7. Zaključak

Analizom je čitanaka za više razrede osnovne škole potvrđena prisutnost društveno-političkih ideologema NOB-a, kulta ličnosti, rada te rata. Najveći se broj ideologema u svim čitankama odnosi na promicanje vrijednosti NOB-a, dok se najmanji broj ideologema odnosi na promicanje kulta ličnosti. Kao jedan od razloga male pojavnosti ideologema kulta ličnosti može biti razdoblje uporabe svih čitanaka, a to su osamdesete godine; riječ je o razdoblju nakon smrti Josipa Broza Tita, stoga je promicanje važnosti njegova lika bilo samo rubno iskazano, u svrhu očuvanja sjećanja. S druge strane, NOB je pokret na kojemu se temeljila Druga Jugoslavija, pokret koji je ujedinio narode Jugoslavije i stvorio Jugoslaviju. Osim navedena dva ideologema potvrđena je prisutnost ideologema rada i rata. Iako je ideologem rata usko povezan s ideologemom NOB-a, u čitankama je izdvojen u posebnu kategoriju jer su se u takvim tekstovima često isticala stradavanja stanovništva te učeničkih vršnjaka. Nadalje, ideologizacija rada i radničkoga pokreta prisutna je u Čitankama 6 – 8 te je u službi isticanja važnosti rada u okviru izgradnje i napretka zemlje. Analizom Čitanka 5 – 8 nije potvrđena pojavnost ideologema pionirskih i omladinskih organizacija. Iako je ideologem bratstva i jedinstva potvrđen analizom ustava, što znači da je ustavno zaštićen, u čitankama je sasvim rubno i neizravno prisutan u pojedinim tekstovima.

Potvrđena je prisutnost autora iz gotovo svih saveznih republika. Najveću zastupljenost u čitankama čine autori iz Hrvatske i Srbije, dok autori iz Slovenije, Makedonije, Bosne i Hercegovine te Crne Gore imaju izrazito nisku pojavnost. Važno je napomenuti kako bosanskohercegovački književni korpus ima samo jednu pojavnost na razini svih četiriju analiziranih čitanaka. Na pisamskoj razini najzastupljenije je latinično pismo, međutim potvrđena je prisutnost ćiriličnoga pisma kojim su, najčešće, bilježene pjesme srpskih autora. S druge strane, ćiriličnim su pismom, na hrvatskome jeziku, bilježeni prijevodi pjesama sa slovenskoga jezika, tekstovi stranih i hrvatskih autora. Time se narušavala pisamska izvornost tekstova autora.

Na jezičnoj razini većina je tekstova pisana hrvatskim jezikom, izuzev već navedenih primjera u kojima se navode pjesme na jezicima drugih naroda saveznih republika SFRJ. Ne donošenje prijevoda pjesama srpskih autora okarakterizirano je kao izbjegavanje narušavanja ritmičnosti pjesme. S druge strane, prisutni su tekstovi na srpskome jeziku koji nisu prevedeni na hrvatski jezik, nego su pisani na srpskome jeziku. Potvrđena je pozitivna ocjena pojedinih povijesnih ličnosti kao što je, primjerice, Matija Gubec. S druge strane, komunistička je vlast negativno gledala na obitelj Zrinski, ali je u jednom tekstu potvrđena pozitivna ocjena njegova

djelovanja. Analiza je čitanka pokazala i to da je jugoslavenska politika negativno prikazivala život izvan granica države.

U analiziranim čitankama potvrđena je uporaba lingvonima hrvatski jezik (hrvatski suvremeni jezik, hrvatski književni jezik), ali i neimenovanje jezika te uporaba posvojne zamjenice *naš* ispred imenice jezik. Izjednačavanje hrvatskoga sa srpskim jezikom nije potvrđeno analizom čitanaka, izuzev izoliranih primjera u kojima nije razvidno jesu li sastavljači mislili na komunikacijsku bliskost navedenih dvaju jezika.

Konačno, ideologizacija viših razreda osnovne škole osamdesetih godina prisutna je u dijelu tekstualnih predložaka te metodičkim instrumentarijem koji prate navedene tekstove. S obzirom na manju čestotnost takvih tekstova, može se zaključiti kako je ideologizacija bila iznimno niska što se podudara s razdobljem u kojemu su čitanke bile u uporabi, a riječ je o posljednjem desetljeću trajanja SFRJ. Ipak, važno je napomenuti kako se uporabom ideologema u književnom tekstu, a kasnije donošenjem takvoga teksta u odgojno-obrazovnu ustanovu kao što je škola, provodi ideološka indoktrinacija djece. Time škola postaje poligonom širenja politički i ideološki usmjerenih ideja, tj. škola je, iako rubno, u službi trenutne ideološko – političke struje.

8. Popis pokrata

- AVNOJ – Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije
- CK – Centralni komitet
- FNRJ – Federativna Narodna Republika Jugoslavija
- JNA – Jugoslavenska narodna armija
- Komiterna – Komunistička internacionala
- KP – Komunistička partija
- KPH – Komunistička partija Hrvatske
- KPJ – Komunistička partija Jugoslavije
- NDH – Nezavisna Država Hrvatska
- NOB – Narodnooslobodilačka borba
- SFRJ – Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
- SKOJ – Savez komunističke omladine Jugoslavije
- SRH – Savezna Republika Hrvatska
- ZAVNOH – Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske
- SPJ – Savez Pionira Jugoslavije

9. Popis literature

1. Babić, Stjepan (1995). *Hrvatski jučer i danas*. Zagreb : Školske novine.
2. Babić, Stjepan, Finka, Božidar, Moguš, Milan. 1971. (pretisak iz 1990.) *Hrvatski pravopis*. Školska knjiga. Zagreb.
3. Bilandžić, Dušan (1999). *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb: Golden marketing.
4. Brozović, Dalibor (2008). *Povijest hrvatskoga književnog i standardnoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
5. Dijk, Teun A. van (2006). *Ideologija: multidisciplinarni pristup*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
6. Duda, Igor (2015). *Danas kada postajem pionir: djetinjstvo i ideologija jugoslavenskog socijalizma*. Zagreb: Srednja Europa, Pula: Sveučilište Jurja Dobrile.
7. Katičić, Radoslav (2013). *Hrvatski jezik*. Zagreb: Školska knjiga.
8. Koren, Snježana (2012). *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960): Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija*. Zagreb: Srednja Europa.
9. Matković, Hrvoje (1998). *Povijest Jugoslavije (1918. – 1991.): hrvatski pogled*. Zagreb: Naklada Pavičić.
10. Matković, Hrvoje (2002). *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*. Zagreb: Naklada Pavičić.
11. Mesarić, Milan (2011). *Socijalizam: utopija, zabluda ili realna alternativa kapitalizmu*. Zagreb: Sveučilišna knjižara.
12. Moguš, Milan (2009). *Povijest hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
13. Munjiza, Emerik (2009). *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet.
14. Najbar-Agičić, Magdalena (2013). *Kultura, znanost, ideologija: prilozi istraživanju komunističkih vlasti u Hrvatskoj od 1945. do 1960. na polju kulture i znanosti*. Zagreb: Matica hrvatska.
15. *Povijest 21: Hrvatska povijest*. Ur. Ivo Goldstein. Zagreb: Jutarnji list.
16. Radelić, Zdenko. 2006. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991.: od zajedništva do razlaza*. Školska knjiga. Zagreb.
17. Ravlić, Slaven (2003). *Suvremene političke ideologije*. Zagreb: Politička kultura.

18. Spehnbjak, Katarina (2002). *Javnost i propaganda: Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske: 1945. – 1952.* Zagreb: Institut za povijest: Dom i svijet.
19. *Svijet oko nas: enciklopedija za djecu i omladinu.* (1962). I. Svezak, II. izdanje. ur. Juraj Bukša. Školska knjiga. Zagreb.
20. Tripalo, Miko (2001). *Hrvatsko proljeće.* Zagreb.
21. Wright, Sue (2010). *Jezična politika i jezično planiranje: od nacionalizma do globalizacije.* Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
22. Žanić, Ivo. 2007. *Hrvatski na uvjetnoj slobodi.* Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb.

Mrežni izvori:

1. Avnojski duh u jezičnoj politici (1985). Uredništvo. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, Vol. 33. No. 2. Dostupno: <https://hrcak.srce.hr/clanak/301803>
2. Bakota, Lidija (2006). Sociolingvistički pogled na jezik čitanaka u 80-im godinama 20. stoljeća. *Panioniana: Časopis za humanističke znanosti 1* (1). Dostupno: <https://hrcak.srce.hr/clanak/250453#>
3. Brozović, Dalibor (1996). Uloga časopisa Jezik u hrvatskome jezikoslovlju. *Jezik*, 44 (2), 42 – 53. Dostupno: <https://hrcak.srce.hr/clanak/300381>
4. Car, Amanda (2017). Društveni ideologemi u hrvatskoj distopijskoj prozi. Doktorska disertacija. Zadar: Sveučilište u Zadru. Dostupno: <https://dabar.srce.hr/islandora/search/car%2C%20amanda?type=dismax>
5. Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika (2017). Uredništvo. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskog književnog jezika*, 64 (1). Dostupno: <https://hrcak.srce.hr/190939>
6. Dragičević, Mateo (2019). Između socijalističke i potrošačke ideologije: mladi u Hrvatskoj 1968. – 1990. Dostupno: <https://dabar.srce.hr/islandora/object/unipu%3A4177>
7. Ideologem. *Hrvatski jezični portal.* Dostupno: <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>
8. Ivković, Dora (2015). Uloga i djelovanje Matice hrvatske tijekom hrvatskog proljeća. Diplomski rad. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet. Dostupno: <https://dabar.srce.hr/islandora/object/ffos%3A1052>
9. Jandrić, Berislav (1987). Komunistička partija Hrvatske – Savez komunista Hrvatske 1945. – 1987. Kongresi, sjednice Cenralnog komiteta i njegovih organa. Kronologija prema

- dostupnim izvorima. *Povijesni prilozi*, 6 (6), 217-364. Dostupno: <https://hrcak.srce.hr/clanak/158348>
10. Jonke, Ljudevit (1955). Nekoliko riječi o odjecima Novosadskog sastanka. *Jezik*, 4 (4), 104 – 109. Dostupno: <https://hrcak.srce.hr/clanak/96274>
 11. Jovanović, Gorana (2017). Omladinske radne akcije u socijalističkoj Jugoslaviji. Diplomski rad. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli. Dostupno: <https://dabar.srce.hr/islandora/object/unipu%3A1013>
 12. Jura, Ana (2012). Komunistička represija u Hrvatskoj prema pisanju lista Vijesnik, svibanj – kolovoz 1945. godine. *Časopis za suvremenu povijest*, 44 (1), 53 – 76. Dostupno: <https://hrcak.srce.hr/clanak/124138>
 13. Klišmanić, Vinka (2022). The cult of personality of Josip Broz Tito. *Pleter: Časopis udruge studenata povijesti*, 5 (5). Dostupno: <https://hrcak.srce.hr/clanak/396089>
 14. Korunić, Petar (2009). Jugoslavenska/južnoslavenska ideja: sudbina jedne enciklopedijske studije iz 1988. *Scrinia Slavonica*, 9. Dostupno: <https://hrcak.srce.hr/clanak/93116>
 15. Kosta Racin. *Jovica Letić*. Dostupno: http://www.jovicaletic.com/cms/?page_id=1280
 16. Kult ličnosti. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34549>
 17. Labudić, Andrej (2018). Odnos Nezavisne Države Hrvatske prema rasnim, etničkim i vjerskim skupinama. Završni rad. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet. Dostupno: <https://dabar.srce.hr/islandora/object/ffos%3A3912>
 18. Lendić, Anamarija (2018). Kult ličnosti Josipa Broza Tita. Diplomski rad. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet. Dostupno: <https://dabar.srce.hr/islandora/object/ffos%3A4310>
 19. Luketić, Martina (2017). Retorika u hrvatskim medijima za vrijeme Jugoslavije. Završni rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu. Dostupno: <https://dabar.srce.hr/islandora/object/hrstud%3A1301>
 20. Majhut, Berislav (2016). Hrvatska dječja književnost i jugoslavenska dječja književnost. *Detinjstvo: časopis o književnosti za djecu*, 42 (2), 28-34. Dostupno: <https://www.bib.irb.hr/827654>
 21. Marksizam. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=39048>
 22. Novosadski dogovor. *Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. Dostupno: <http://ihj.hr/iz-povijesti/novosadski-dogovor/70/>

23. Perišić, Helena (2019). Reforma srednjoškolskog obrazovanja u Hrvatskoj sedamdesetih godina 20. stoljeća. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet. Dostupno: <https://dabar.srce.hr/islandora/object/ffzg%3A666>
24. Pismo. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=48457>
25. Požgaj, Petra (2021). Gimnazijalka i Maturanti: otpor, omladina i omladinska književnost u Socijalističkoj Jugoslaviji u: *Detinjstvo*. Dostupno: <https://www.bib.irb.hr/1157715>
26. Savez komunista. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 5. 4. 2022. (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=54740>)
27. Šarić, Tatjana (2016). Uloga omladinskih organizacija u komunističkoj vladajućoj strukturi. *Časopis za suvremenu povijest*, 48 (3), 597-614. Dostupno: <https://hrcak.srce.hr/clanak/252836>
28. Šušvar, Stipe (1982). *Vizija i stvarnost u socijalističkom preobražaju obrazovanja*. Osijek: Sveučilište u Osijeku – Pedagoški fakultet. Dostupno: <http://radnici.ba/wp-content/uploads/2018/04/Vizija-i-stvarnost-u-socijalistickom-preob-Stipe-Sušvar.pdf>
29. Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije 1946. godine. *Arhiv Jugoslavije*. Dostupno: http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/ustav_fnrj.html
30. Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1963. godine. *Moj Ustav*. Dostupno: <http://mojustav.rs/od-prvog-ustava-2/>
31. Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1974. godine. *Moj Ustav*. Dostupno: <http://mojustav.rs/od-prvog-ustava-2/>
32. Ustav SR Hrvatske 1974. Dostupno: <https://dokumen.tips/documents/ustav-sr-hrvatske-1974.html?page=1>
33. Uvodna riječ (1952). Uredništvo. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, Vol. 1 No. 1. Dostupno: <https://hrcak.srce.hr/clanak/300381>
34. Vrkić, Krešimir (2019). Bitka na Neretvi. Završni rad. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet. Dostupno: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:264903>
35. Vučetić, Radina (2011). Dizinizacija detinjstva i mladosti u socijalističkoj Jugoslaviji. Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu. Dostupno:

https://www.academia.edu/2567231/Diznizacija_detinjstva_i_mladosti_u_socijalisti%C4%8Dkoj_Jugoslaviji

36. Vučetić, Radina. ABC Textobooks and Ideological Indoctrination of Children: "Socialism Tailor-made for Man" or "Child Tailor-made for Socialism?". Dostupno: <https://books.google.hr/books?id=norhvFG1YicC&pg=PA249&lpg=PA249&dq=ABC%20Textbook%20and%20Ideological%20Indoctrination%20of%20Children%3A%20Socialism%20Tailor-made%20for%20Man%20or%20Child%20Tailor-made%20for%20Socialism%2C%20Childhood%20in%20South%20East%20Europe%3A%20Historical%20Perspectives%20on%20Growing%20Up%20in%20the%2019th%20and%2020th%20Century.&source=bl&ots=XxSNSkuRw7&sig=ACfU3U1y4P--dCVfHpNXUb4881VPLwDMSQ&hl=hr&sa=X&ved=2ahUKewjq1bbovrb3AhUTt6QKHAYRA40Q6AF6BAgVEAM&fbclid=IwAR1qPGrPgj-RgjIZQ5V8bCuboQnyLcsUiq1ig8zjeIfq8o9faQx6iozq68#v=onepage&q&f=false>

10. Izvori

1. Antoš, Antica, Bukša, Juraj (1982). *Paleta svih boja, čitanka za peti razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.
2. Antoš, Antica, Bukša, Juraj (1983). *I sazri sloboda, čitanka za šesti razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.
3. Antoš, Antica, Bukša, Juraj (1985). *Rasti i cvjetaj, čitanka za sedmi razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.
4. Antoš, Antica, Bukša, Juraj (1985). *Za novim vidicima, čitanka za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.